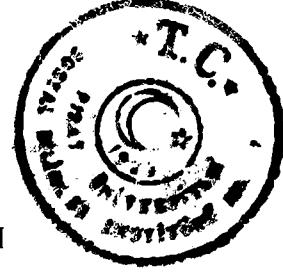

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

NEF'İ DİVÂNINDA TABİAT

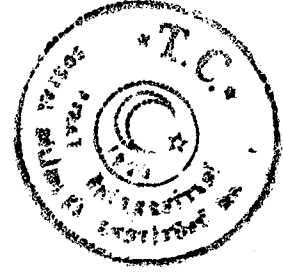
98959

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK

Hazırlayan
H. Gamze DEMİREL

Elazığ-2000

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

NEF'İ DİVÂNİ'NDA TABİAT

Yüksek Lisans Tezi

Bu tez 24/01/2000 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.

Danışman

Üye

Üye

Prof. Dr. S. Küçük
S. Küçük

Prof. Dr. Mustafa Bzrbek
M. Bzrbek

Yrd. Doç. Dr. Ali Yıldırım
Ali Yıldırım

Yukarıdaki jüri üyelerinin imzaları tasdik olunur.

S. Küçük

T.C. YÖKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMAN YASAK MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

Konu Başlıkları

Sayfa No

ÖNSÖZ

I-II

KISALTMALAR

GİRİŞ

III-XI

TABIAT

I. KOZMİK ÂLEM

I

1) Felek (Felek, Âsman, Çarh, Eflâk, Sıphr, Gerdun)

I

a) Genel Olarak Felek

1-7

b) Felek ile ilgili Tasavvurlar

7

aa) Taht, Evreng (heft-evreng), Serîr, Tâc (dihîm)

7

bb) At (Tevsen, Yekrân, Eblâk, Nukra Hınk), Süm, Ejderha,

Kartal, Pervâne, Yumurta

8-10

cc) Kubbe (kubbe-i germâbe), Eyyân, Tâk (tâk-ı mu`allâ),

Revâk, Bâm, Çetr, Serâperde, Târem, Şehnîşîn, Nerdübân, Halka, Sâye,

Sâyebân, Kâbe, Perde-Serâ, Ferş, Câme-hâb

10-14

dd) Köle, Peder, Müzdûr, Mühendis, Mecnûn, Cebîn,

Kef, Ebrû

14-16

ee) Çerâgâh, Gülşen, Mülk, Meydân, Kargâh

16-17

ff) Cilt, Cerîde, Takvîm, Nun, Nokta

17-18

gg) Damen, Girîbân, Kumaş, Külâh

18-19

hh) Daire (daire-sâz), Hokka, Çember, Pergâr, Çevgân

19-20

ıı) Pûte, Micmere, Tas, Tabak, Kâse, Peymâne, Kadeh, Câm

20-22

ii) Harp, Keman, Fanûs (fanûs-ı minâ), Ayna

22-24

jj) Kecîm (eyer), Siper, Zırh, Bergüstüvân

24

kk) Deryâ, Muhît, Keştî, Sade, Dolap, Âbile

25-26

2) Yıldızlar

a) Genel Olarak Yıldızlar

b) Yıldızlarla İlgili Tasavvurlar

c) Takım Yıldızlar

aa) Ülker (Süreyyâ, Pervîn)

bb) Samanyolu (Kehkeşân)

cc) Nesr-i Tâ'ir

dd) Farkadan

ee) Şihâb (Kayan Yıldız)

ff) Şi'r

26

26-29

29-31

31

31-32

32-33

34

34

34-35

35

3) Burçlar

a) İkizler Burcu

35

35-37

4) Gezegenler

a) Zühâl (keyvân)

b) Müşterî (bercis)

c) Zühre (nâhîd)

d) Utarid

e) Mirrîh (behrâm)

f) Güneş

37-38

38-39

39-40

40-43

43

43-44

44

aa) Genel Olarak Güneş

44-45

bb) Güneş İle İlgili Tasavvurlar

55

aaa) Mum, Meş'âle, Ahker (Kor Parçası)

55-56

bbb) Külâh

56

ccc) Pâlâheng, Nal

56-57

ddd) Çeşme, Kayık

57-58

eee) Âyîne (Mir'ât)

58

fff) Göz, Gözbebeği, Çene, Yanak, Yüz, Alın, Avuç,

Pençe, Gönül (dil), Kimyâger

58-61

ggg) Kurs, Sikke, Felke, Top, Çevgân

61-62

hhh) Sade, İnci

62-63

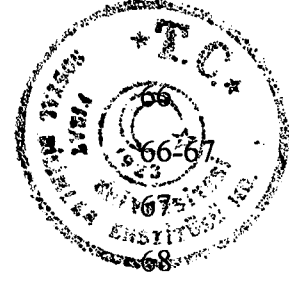
ııı) Tâc (tâc-I Zer), Sultân, Mühür, Kılıç, Çark

63-65

ii) Abdâl, Kelle, Mühendis, Usturlâb

65-66

jjj) Küpe (gûşvâr), Pamuk
kkk) Kadeh, Gül
lll) Cild, Levha
mmm)Tavus Kuşu, Pervâne

g) Ay (Mah, Meh, Kamer)

68

a) Genel Olarak Ay

68-70

b) Ay İle İlgili Tasavvurlar

70

aa) Damga, Kova

70

bb) Mum, Şamdan, Mevlevî

70-71

cc) Ayna

71

h) Hilâl (Mâh-ı nev, Hilâl)

72

aa) Genel Olarak Hilâl

72

bb) Hilal İle İlgili Tasavvurlar

72

aaa) Yara, Dil, Külâh

72-73

bbb) Gerdanlık, Nal, Üzengi, Hançer, Yay, Çevgân, Yuzuk

73-74

ccc) Sakî (Kâse-gerdân), Câm

74-75

ddd)Daire, Re`y

75

5) Işık, Aydınlık (Nûr, Ziyâ, Pertev, Fûrûğ, Şu`â)

75-79

6) Gölge

79

7) Diğer Kozmik Unsurlar

79

a) Şimşek (Berk), Yıldırım (Sâ`ika), Gökğürültüsü (Ra`d)

79-82

II. ZAMAN VE ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR

81

1) Zaman (Devrân, Dehr, Devr, Rûzgâr, Zaman, Zamane)

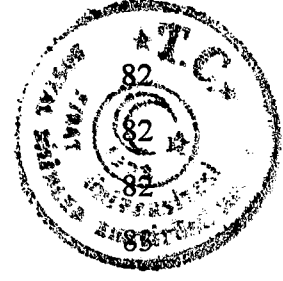
81

a) Genel Olarak Zaman

81-82

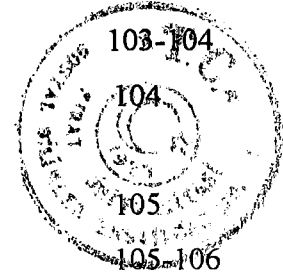
2) Gündüz (Gün, Rûz, Nevrûz)

82

3) Sabah (Subh, Seher, Subh-Dem)	
a) Genel Olarak Sabah	
b) Sabah İle İlgili Tasavvurlar	
aa) Ayna, Ayînedân	
bb) Perde, Sarık (Destâr)	83
4) Şafak	84
5) Gece (Şeb, Leyle, Şebistân)	84
a) Genel Olarak Gece	84
b) Gece İle İlgili Tasavvurlar	85
aa) Damân, Perde-Serâ, Perde-dâr	85
bb) At (Edhem), Perçem, Saç	85
cc) Sünbülzâr, Duman	86
6) Mevsimler	86
a) İlbahar (Fasl-ı baha, nevbahar)	86-87
b) Yaz	87-88
c) Sonbahar (hazân)	88
d) Kış	89
7) Ay ve Yıl	89
8) Doğu (Maşrık), Batı (Mağrib)	89
III. DÖRT UNSUR (‘ANASIR-I ERBÂ ‘Â)	89-90
1) Su Ve İlgili Unsurlar	90
a) Su (Âb, Zülâl)	90-93
b) Deniz (Bahr, Deryâ, Kulzüm, Ummân)	93-95
c) Dalga (Mevc, Emvâc)	95-96
d) Akarsu (Âb-I Revân, Cûy, Cûybâr)	96-98
e) Bulut (Ebr, Sehâb)	98-101
f) Yağmur (Bârân)	101
g) Şebnem (Jale, Çiğ)	101-103

- h) Damla (Katre, Reşha)
ı) Su Kabarcığı (Habâb)

2) Toprak Ve İlgili Unsurlar

- a) Toprak (Hâk) 105-106
b) Toz (Zerre, Gerd) 106
c) Dağ (Kûh, Kûhsâr), Taş (Hâcer, Seng), Mermer 106-108
d) Çöl (Beyâbân, Sahra, Vadi) 108

3) Ateş Ve ilgili unsurlar

- a) Ateş (Âteş, Âzer, Şerer, Şu'le) 108-109
b) Ateş ve İlgili Tasavvurlar 109
aa) İpekli Kumaş (Hârâ), Meş'âle, Mum, Çerâğ, Aşk, Mey 109-110
bb) Gülşen, Cehennem, Güneş, Girdap, Mercan, Kılıç 110-111
cc) Duman (Dûd, Duhân) 111-112
dd) Kül (Hâkister, Remâd) 112

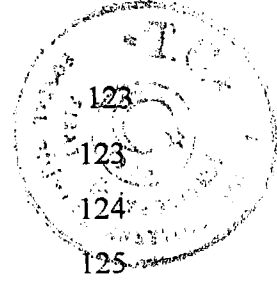
4) Hava Ve İlgili Unsurlar

- a) Rüzgâr (Sabâ, Nesîm, Tufân, Bâd, Rûzgâr) 112-116
b) Hava ve İlgili Tasavvurlar 116
aa) Bulut, Âbı Hayât, Nefes, Etek (Dâmen) 116-117
bb) Minare, Attâr, Cerrâr, Gümüş Kalemkâr 117-118

IV. HAYVANLAR

1) Kuşlar

- a) Genel Olarak Kuşlar 118-120
b) Kuş Çeşitleri 120
aa) Kartal ('Ukâb) 120
bb) Kırlangıç (Piristû) 120
cc) Anka 120-121
dd) Hümâ 121-122
ee) Keklik (Kebg), Keklik Yavrusu (Beççe-İ Kebg) 122
ff) Karga 122
gg) Serçe (Güncişk, Usfûr) 122

hh) Tâvûs

ıı) Güvercin (Kebuter, Kebk)

ii) Doğan (Şehbâz, Şâhbâz)

jj) Şahin (Bâz)

kk) Papağan (Tûtî)

ll) Bülbül (Hezâr)

123

123

124

125

125-126

126-128

2) Dört Ayaklı Hayvanlar

128

a) At (Esb, Tevsen, Rahş, Semend, Eşheb, Kümeýt, Edhem,

Nukra Hınk, Eblâk)

128

aa) Genel Olarak At

128-131

bb) At ve İlgili Tasavvurlar

131

aaa) Sopa, Ok, Göz Nuru, Yıldırım, Rüzgâr, Kasırğa, Ejder, Aslan

131-133

bbb) Dîbâ, Hârâ, Kâse, Leylâ, Rakkâs, Ay, Hilâl, Âteş

133

ccc) Zırh, Döldül, Burak, Cibril, Melek, Seyis, Hümâ, Tavus

134

b) Aslan (Şîr, Gazanfer, Hizebr)

134-136

c) Kaplan (Peleng)

136

d) Âhû (Ceylân, Gazâl)

136-137

e) Geyik

137

f) Fil (Pîl)

137

g) Köpek (Seg)

138

h) Kedi (Gürbe)

138

ı) Eşek (Har)

138

i) Koyun (G úsfend)

138

j) Öküz (Gâv)

139

k) Tilki (Rûbeh)

139

3) Balıklar , Böcekler, Sürüngenler

139

a) Balıklar

139

aa) Balık (Mâhî)

139-140

bb) Yengeç (Harçeng)

140

b) Böcekler

140

aa) Sivrisinek (Peşşe)

140

bb) Sinek (Meges)

140

cc) Pervâne

141

- dd) Çekirge (Cerâd)**
ee) Örümcek (ankebût)
ff) Karınca (Mûr)

- c) Sürüngenler** 142
aa) Bûkâlemun 142
bb) Yılan (Mâr, Ejderha, Ejder) 142
cc) Timsah (Neheng) 142-143
dd) Semender 143

V. BİTKİLER

143

1) Ağaçlar

143

- a) Genel Olarak Ağaç (Nihâl, Şâh, Diraht)** 143-144
b) Ağaç Çeşitleri 144
aa) Selvi (Servi) 144
bb) Tûbâ 145
cc) Sögüt (Bîd) 145
dd) Sidre 145-146

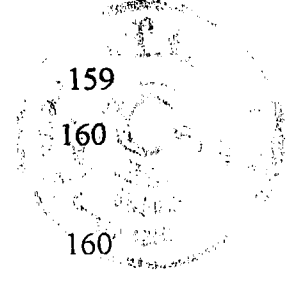
2) Çiçekler

146

- a) Genel Olarak çiçekler (Şükûfe, Ezhâr)** 146
b) Çiçek Çeşitleri 147
aa) Gül 147-153
bb) Gonca 153-154
cc) Sünbül 154-155
dd) Lâle 155-156
ee) Nergis 156-157
ff) Yasemin (Yasemen) 157
gg) Ergavân (Erguvân) 157-158
hh) Badem Çiçekleri 158
ii) Susam (Sûsen) 158
jj) Nesteren (Yabangülü) 158
kk) Menekşe (Benefşe) 159

kk) Reyhân

II) Nesrin

3) Meyveler

VI. BAĞ, BOSTAN, ÇEMEN, ÇEMENZÂR V.B.

160-163

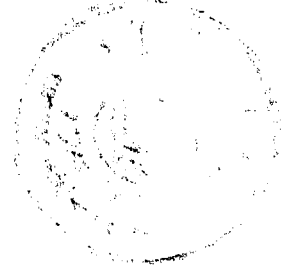
SONUÇ

164-166

BİBLİYOGRAFYA

167-169

KISALTMALAR

Bkz.: Bakınız

Çev.: Çeviren

G.: Gazel

Haz.: Hazırlayan

K.: Kaside

s.: Sayfa

S.: Sayı

v.s.: Vesâire

v.b.: ve benzeri

Yay.: Yayınlayan

ÖZET

Nefî Divanı'nda tabiat başlıklı çalışmamız “ kozmik âlem ”, “ zaman ve zamanla ilgili mefhumlar ”, “ dört unsur ”, “ hayvanlar ”, “ nebatlar ”, “ bağ, bostan, çemen, çemen-zar, v.b. ” olmak üzere altı konudan oluşmaktadır. Tabiat konusunu teşkil eden yukarıdaki ana başlıkları oluşturan pek çok alt başlık da mevcuttur. Her ne kadar yüksek lisans tezimizin iskeleti klâsik bir hüviyet gösteriyorsa da, metne tahlili olarak yaklaşmamız, benzeri çalışmalardan farklı yönünü ifade için yeterlidir.

Bu konuları işlerken Nefî, geleneğin dışına çıkmamıştır; ancak muhayyile gücünün mükemmelliği, şiiri anlam ve hayal açılarından doruk noktalara ulaştırmıştır. Kullandığı bu malzemeyi yeni bir tarzda işleme, bu hususta orjinaliteyi yakalama noktasında başarılı olmuş, kendine özgü bir üslup geliştirmiştir. Tabiat, bütün şairler için olduğu kadar, Nefî için de bitmez tükenmez bir hazinedir. Duygu ve düşüncelerini ortaya koyabilmede, her Divan şairi gibi, tabiattaki objeler dünyasına girmiş; geleneğin elverdiği ölçüde, zaman zaman da sınırları zorlayarak bu objeleri kendi akıl ve sanat kabiliyeti mekanizmalarında yeniden işleyerek bizlere sunmuştur. İnsanı şaşırtan ve hayran bırakan zeka ve kabiliyet mahsulü tahayyül ve tasavvurlar, Nefî'nin, tabiatı ne derecede ustaca işleyebilen nadir sanatkarlardan biri olduğunu gösterir. Cansız maddeler, onun kalemi ile hemen canlanıp hareket edebilecek zannını veren bir özelliğe kavuşur.

ABSTRACT

This study named “ Nature in Nefî’s Divan ” consists of six topics which are “ four elements ”, “ animals ”, “ plants ”, “ vineyard, vegetable garden, meadow ”. There are some other subtopics dealing with nature. Although this study has a classical structure, approaching to the text analytical shows the different side of the study from the same studies. Nefî did not follow a way out of the tradition while using those subject, but the perfection of imagination reached the poem to the peak from the point of meaning and imagination. He developed a style peculiar to himself in that using the materials in a new style and capturing the originality. Nature is an endless treasure for Nefî as it is for all other poets. Like all Divan poets, he used the world of objects to express his feeling and thoughts. Sometimes he tried to go beyond the ordinary thoughts and he reused these objects in his own reason and art ability. The imagination and descriptions which surprise and admire man show that Nefî is one of the rare artists using the nature so sensitive in his works. It seems that lifeless objects will have a life and move in his poems.

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun 16.yüzyılın ikinci yarısında hissedilmeye başlayan gerileme belirtileri, henüz güçlü olan ve idarî teşkilata dayanan devletin zenginliği ve şaşaalı yaşantısı sebebiyle bir müddet açıkça fark edilememiş, ancak 17.yüzyılın başlarında bütün gerçekliğiyle ortaya çıkmıştır. Bu yüzyılda imparatorluğun kuruluşundan beri sürekli bir tempo ile devam eden yükselme ve genişlemenin durduğu, birçok kurumda da gerileme hareketinin başladığı dikkat çeker. Ancak yaşanan bu olumsuzluklar henüz edebiyatı etkileyecek seviyeye gelmemiş bilâkis yüzyılın ilk yarısında edebiyat üstünlüğünü korumaya devam etmiştir. Bu durumda en güzel örnek olarak üzerinde çalıştığımız Nefî'nin kaside alanında daha sonraki yüzyıllarda da diğer şairlere üstad olma vasfını sürdürmesi gösterilebilir.

Nefî mübalağaya ve kendini övmeye oldukça düşkündür, kendini İranlı şairlerden de üstün görmektedir. Bu durum Nefî'nin kişiliğinde Türk şiirinin 17. yüzyılda kendine olan güvenini göstermesiyle birlikte şairlerimizin ulusal bilince sahip olma konusundaki isteklerinin de bir göstergesidir. Nefî'nin gür ve tok söyleyişleri de onun kendinden emin üslûbuyla yakından ilgilidir.

Döneminin en önemli şahsiyetleri arasında zikredilen Nefî ve Divanı'nın tahlili üzerinde çalışmaya karar vermemin nedeni, okunmuş olan Divan üzerinde henüz bir tahlil çalışması yapılmamış olması, şairin hayal ve fikir dünyasını olduğu gibi ortaya koyan tahlil çalışmalarına edebiyat alanında az yer verilmesi ve bu alandaki eksikliği bir nebze de olsa kapatmak isteğimden kaynaklanmaktadır. Daha önce " Nefî'de At Sevgisi " gibi mükemmel bir makale ortaya koyan ve Nefî'nin sanat gücünü özlü bir şekilde veren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK'ün bu sahada yapılacak olan çalışmanın önemi üzerinde durması ve bu konuda bana destek vermesi neticesinde cesaretleterek "Nefî Divanı'nda Tabiat Tahlili " üzerinde çalışmaya karar verdik.

II

Tahlil denememize önce bu konuda çalışma yapıp yapılmadığını araştırarak başladık ve Nef'î ile ilgili olarak elimizin altında mevcut olan birçok sayıdaki kaynağı taradık. Yrd. Doç. Metin AKKUŞ'a ait bir çalışma olan Nef'î Divanı'ndan ve taşbaskısı Divan'dan beyitleri baştan sona okuduk, beyitlerde geçen tabiat unsurlarını teker teker fişledik. Fişleme sırasında kasideleri " K ", gazelleri " G " şeklinde kısaltarak gösterdik. Fişlemelerde Yrd. Doç. Nejat Sefercioğlu'nun " Nev'î Divanı'nın Tahlili " nde yer alan tabiat ile ilgili olan bölümün şablonunu esas aldık. Fişlerdeki sıralama önce " kozmik alem ", " zaman ve zamanla ilgili mefhumlar ", " dört unsur ", " hayvanlar ", " nebatlar ", " bağ, bostan, çemen, çemen-zar v.b." ile onun alt başlıkları şeklinde sıraladık. Bu çalışmamızın diğer tahlil çalışmalarından farklı olarak gösterebileceğimiz en dikkat çekici yönü tahlile daha fazla ağırlık verilmesi, bu suretle adı geçen şairin edebî şahsiyetinin daha geniş ve kapsamlı yazılabılmesinde kaynak teşkil edebileceği inancını taşımamızdır

Fişleri yazma aşamasında ise kullandığı mazmunlardan ve sanatlardan hareketle şairin hayal dünyasına inerek, hem kişiliğini hem de sanattaki gücünü ortaya koymaya çalıştık

Bu çalışmamızda bir takım eksiklikler olabilir. Amaç yapıcı eleştirilerle çalışmadaki eksiklikleri en aza indirmektedir. Gözden kaçan imlâ ve ifade bozukluklarının bu tür çalışmalarda olabileceği hoşgörüsü içinde çalışmamı başından sonuna kadar destekleyen, her konuda engin bilgisine sığındığım, hatalarımı düzeltme konusunda büyük bir özveri ve titizlikle çalışarak yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK'e, çalışmalarım hususunda zaman zaman fikir danıştığım hocam Dr. Şener DEMİREL'e teşekkürü bir borç bilirim. Bilgisayarla ilgili problemleri çözmemde bana yardımcı olan Ertuğrul ŞEN'e de teşekkür edemedim geçemeyeceğim.

H. Gamze DEMİREL

Elazığ-2000

III

GİRİŞ

17. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü döneminin sona erdiği, dışarıda başarısız savaşların yapıldığı, içte ise isyan ve ihtilallerin etkisiyle gerileme devrinin yaşandığı bir yüzyıldır. Osmanlı İmparatorluğu Kanunî Sultan Süleyman devrinde çok geniş topraklara sahip olmuş ve en kuvvetli duruma erişmiştir. Bu kadar geniş topraklara sahip olması, değişik dil, din ve ırktaki toplulukları bünyesinde barındırması, bunların idare edilmesinde de çeşitli sorunların gündeme gelmesine neden olmuştur. 16. yüzyılın ikinci yarısında kısmen başlayan gerileme, kuvvetli bir idarî teşkilata dayanan devletin zenginliği ve debdebesi sebebiyle açıkça hissedilmemiş, 17. yüzyılın başlarında ise bütün olumsuzlukları ile birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yüzyılda yükselme ve genişlemenin durduğu, birçok kurumlarda gerilemenin kendini hissettirdiği görülür.

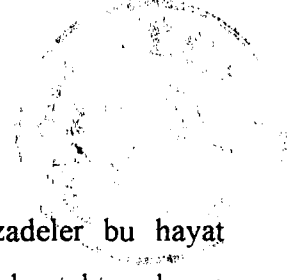
Osmanlı'nın hâkimiyeti altında olan ve sürekli yenilgiye uğrattığı devletler ise kuvvetlenmeye başlamıştır. Avrupa devletleri Rönesans ve Reform hareketini başarmış, yeni bir anlayışla kurumlarını düzenleme yolunu seçmiştir. Yeni buluşlarla ilim ve teknikte üstünlük kurmaya, ordularını yeniden düzenlemeye ve Osmanlı Devleti karşısında giderek güç kazanmaya başlamışlardır.

Bu yüzyılda devlet çoğu zayıf, tecrübesiz ve dirayetsiz olan padişahlar tarafından yönetilmiştir. Böylece devlet her geçen gün daha da güçsüzleşmiş, sarsılmış, idare zayıflamış; halk arasında memnuniyetsizlikler, sızlanmalar çoğalmış ve idareden memnun olmayanların sayısı artmıştır. Bu arada bazı güçlü, iradeli padişah ve devlet adamları çıkmıştır; ancak bunların gayretleri olumlu sonuçlar verememiştir.

17. yüzyılda İmparatorluğun gerileme dönemine girişinin sebeplerini birkaç maddeyle özetlemek yerinde olacaktır:

a) Osmanlı Devleti'nde memleketin tek hâkiminin padişah olması ve padişah zayıf olunca da buna bağlı bütün birimlerin, balık baştan kokar misali otomatikmen bozulması. Daha önce şehzadelerin sancak beyi olarak vilâyetlere tayin edilmesi ve devlet yönetiminde tecrübe kazanmalarının sağlanması yöntemi I. Ahmet zamanında verâset

IV

usulünün değiştirilmesi ile birlikte terk edilmiş, hareme kapatılan şehzadeler bu hayat karşısında korkak, hatta bazıları deli olacak kadar sarsılmışlardır. Bu şahıslar tahta çıkınca şaşırılmışlar, günü birlik kararlarla devlet işlerini yürütmeye çalışmışlardır.

b) Padişahın zayıf oluşu, sadaret makamının da sürekli cahil insanların eline geçmesine neden olmuştur. Saray kadınları ve ağaların türlü oyunları,askerin idareye karışması, adam kayırma ve rüşvetlerin artması yüzünden sık sık sadaret değişikliği olmuştur.

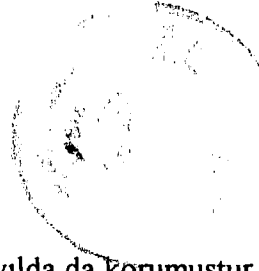
c) Saltanat makamının zayıflığı, devlet idaresinin bozulması, yöneticilerin ve devlet büyüklerinin yetersizliği, asker ulûfelerinin ödenmesindeki gecikmeler, ordunun da güçlü kumandanlardan mahrum kalması sonucu askerin disiplini bozulmuştur. Bunun sonucu olarak, yüzyıllardır kazanılan zaferler yenilgiye dönüşmüş, yeniçeriler ayaklanmaya başlamışlardır.

d) Devlet idaresi bozulunca, hazine için önemli bir gelir kaynağı olan yeni toprak kazançları durmuş, buralardan alınan vergiler de kesilmiştir.

e) Vergilerin ağırlığı, hayat pahalılığı, adaletsizlik, halkın kıpırdanmasına İstanbul'daki Yeniçeri ayaklanmalarına karşılık, Anadolu'da Celâli isyanlarının başlamasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti 17. yüzyılda batı karşısında da itibarını kaybetmeye başlamıştır. Bir takım savaşlar yapılsa da bunlar yeni topraklar kazanmak için değil, devletin itibarını kısmen de olsa koruyabilmek için yaptığı savunma savaşlarıdır. Devletin bu kötü gidişini düzeltebilmek, işleri yoluna koymak amacıyla 17. yüzyılda bazı hareketler olmuş ama bunlar yüzeysel olduğu için olumlu sonuçlar alınamamıştır.

Bu yüzyıl, edebiyatımızın altın çağını yaşadığı bir devirdir. Her ne kadar Osmanlı içte ve dışta istikrarlı bir yol izleyememişse de edebî hayat en olgun ve verimli döne-

mini yaşamıştır. Türk edebiyatı 16. yüzyıl'da eriştiği olgun yapıyı bu yüzyılda da korumuştur. Özellikle yüzyılın ilk yarısında edebî türlerin çeşitliliği ile edebî eser sayısındaki çokluk dikkat çekicidir. Divan edebiyatının yapı icabı, dış etkilere kapalı olması, yaşanan hayatla ilgilenmemesi gibi haksız iddia bir kenara bırakılacak olursa özellikle şiirin hayatın bir parçası sayılması da bu yüzyıl edebiyatının gelişmesini devam ettirme sebeplerinden biridir. Kasidede Nefî, gazelde Şeyhülislam Yahya, Neşatî, Nâ'îlî yalnızca kendi dönemlerinde değil, daha sonraki yüzyıllarda da diğer şairlere üstat olmuşlardır. Yüzyılın ikinci yarısında edebiyat alanında durgunluk görülür. Bu yarıda yalnızca Nâbî, Divan edebiyatı içinde hikemi tarzın temsilcisi olan usta bir şair olarak yerini almıştır.

17. yüzyılda Türk şiiri daha yerli bir yapıya ve olgun bir seviyeye ulaşmıştır. Yerli unsurların artması ile birlikte İran edebiyatının etkisi azalmaya başlamıştır. Şairlerimiz 16.yüzyıl'dan itibaren, kendilerinin gazel ve kaside alanında İranlı şairleri geçtiklerini, mesnevi de ise yeni bir yolda yürümeye başladıklarını söylemişlerdir. Ancak İran edebiyatı ile ilişkilerini de büsbütün kesmiş değillerdir. Bu yüzyılda, şiir alanında, üç değişik tarz dikkat çeker:

- 1) Baki ve Fuzuli etkisi ile devam eden klasik şiir
- 2) Sebki-Hindi
- 3) Hikemi Tarz

Bu yüzyılda dilde bilinçli bir Türkçeleşme çabası görülmemekte, ancak şairler şiirde belirli ölçüde bir bilgi birikimine ulaştıklarından sade şiirler söyleyebilmişlerdir. Süslü (münşiyane) nesir daha da ağırlaşmıştır.

17. yüzyıl'da yaşamış olan Divan şiirinin önde gelen şairi Nefî Erzurum doğumludur. Hayatı, kişiliği ve ailesi hakkında bilinenler oldukça sınırlıdır. Hayatı boyunca dört ayrı padişahın saltanatına şahit olmuştur ve bunlardan üçünün şair olması kendisinin isteği ve hak ettiği ilgiye kavuşmasını sağlamıştır. Çevresiyle barışık olmadığı ve istikrarsız olduğu dikkat çeker. Bu hırçın kişiliği, zaman zaman zor durumda kalmasına

VI

ve devlet adamlarının öfkesine hedef olmasına zemin hazırlar. Bazı kasidelerinde onun bu sıkıntılar karşısında nasıl da çaresiz kaldığını görmek mümkündür:

“ Kaldım ayakta perişân u mükedder-ahvâl

Gür sesli, kendinden emin ve sanatına güvenen bir kişidir. Sevgisini, nefretini yazarken sesindeki tonu duyar gibi oluruz. Dil belası ile kendi sonunu hazırlamış olan. doğru söylemekten çekinmez. Seslenişlerinde sert, hırçın hatta isyancı ifadeler vardır. “ Dil kılıcı ” v.b kullanımlar savaş, mücadele, isyan imajını çizerek onun hırçın kişiliğini de gözler önüne serer. Kendini “ tevsen-tabiat (tevsen-tab´) olarak niteler. çünkü dikbaşlıdır. Zaferden zafere koşan bir komutan edası vardır. Ruhu çalkantılıdır. Onun için korku yerine mücadele esastır. Sanatında ferdiyet ön plandadır; sanki dünyadaki herşey onun için yaratılmıştır. Tutarsız oluşu çevresiyle denge sağlamasına engel olur. Yaptığı her iş doğrudur, hep kendisi haklıdır.

Durum Divan şiiri açısından incelendiğinde, Nefî'nin sosyal çevrenin ve klâsik Divan şiiri geleneğinin dışına çıkma eğiliminde olduğu görülür ve Divan şiirini yönlendici bir şahsiyet olduğu kanısına rahatlıkla varılabilir.

Gazellerine bakıldığında, gazel nazım şeklinin karakteristik yapısı gereği, kasidelerindeki tok sesin yerine kısmen de olsa yumuşamış ifadeler göze çarpar. Sanki gazellerinde, “ rind-meşreb ” bir kişiliğe bürünmüştür. Nefî'nin doğrudan tasavvufla ilgisi yoktur, ancak tasavvufî malzemeyi gayet ustaca ve ince hayallerle şiirine almıştır. Ayrıca mistik kişiliğini “ rindlik ” imajıyla sunmuştur:

Sûfî değilim rind-i harâbâfi-i 'aşkum

Nefî n'ola olsam ne 'aceb hâk-i reh-i mest

Nefî'nin bir bey soyundan gelmesi ve yaşadığı devrin karışıklığı onun kişiliğini elbette etkilemiştir. Beyliklerin Osmanlı bayrağı altında toplanıncaya kadar geçen süre içindeki çalkantılarını ihtiva eden hikâyeleri dinleyerek büyüdüğü ihtimali vardır. Bu

VII

nedence onun kişiliği de karmaşıktır. Ailesini çaresiz bırakıp Kırım'a giden babanın taşrada bıraktığı, sığıntı bir çocuk, çaresiz bir genç. Şairin aniden değişen, kararsız, şaldirgan kişiliğini bu psiko-sosyal etkiler şekillendirmiş olmalıdır. (AKKUŞ, Ank.1993: 21)

Nef'i, sanat yönünden, kendisini Urfi ve Enveri dışındaki Doğu kültürünün bütün şairlerinden üstün görür. O yepyeni bir tarzın öncülüğünü yapmaya çalışmıştır. Divan edebiyatında kasideciliği ile tanınmıştır. Kasidelerinde ele aldığı konularla, ifade biçimi ve üslubu ile adeta bir ekol olmuş, kaside onun ellerinde klâsik biçimini kazanmıştır. Kasidelerinin her bölümü aynı oranda başarılıdır ve sıkı örgülerle birbirlerine bağlanmıştır. (AKKUŞ, 1993: 23)

Kasidelerinde kullandığı dil ağırdır. Nesib-teşbib, girizgah, methiye, fahriye, dua sıralamasına her zaman uymaz. Bazen methiye ile başlar, bazen eserini sadece fahriye bölümünden oluşturur, bazen de memduhu manzumenin sonunda över.

Nesip bölümlerinde “ bahar mevsimi, bu mevsimde bağların bahçelerin güzelliği, bayram coşkusu, İstanbul, at sevgisi, yiğitlik, aşk...” gibi konuları işlemiştir.

Kasidelerinde kullandığı dil ağırdır. Ancak ses unsuruna önem verir. Mısralarında iç ahenkle dış ahengi birbirine uydurur. Bir savaş meydanını anlatırken, mısralarında, kılıç seslerini, atların nal seslerini duyar gibi oluruz. Okuyanların hayal dünyasında canlı tablolar oluşturacak kadar gerçekçi bir anlatımı vardır. Nesim rüzgarından bahsettiği aşğıdaki beyitte “ s ” seslerinin rüzgar sesini hatırlattığı görülür:

Esdî nesîm-i nev-bahâr açıldı güller subh-dem

Açsın bizizmde gönlümüz sâkî meded sun câm-ı mey

Baharı anlattığı şiirlerinde canlı ve rengârenk görülür:

Erdî yine ürd-i behişt oldu havâ anber-sirişt

Âlem behişt-ender-behişt her gûşe bir bâğ-ı İrem

VIII

Kasidelerindeki derin ve ince hayalleri mübalağa sanatı aracılığıyla sağlanmaktadır. Memduhu ve kendisini överken hep mübalağa sanatının gücünden faydalanmıştır. Aslında mübalağa onun kişiliğinin şiirlere nasıl yansıdığını da gösteren güçlü bir delildir. Davranışlarında, sanatında hep bir abartı vardır ancak sıkça başvurduğu mübalağayı tezat sanatıyla hafiftir. Onun benlik davası Orhan OKAY'ın da ifadesiyle "gazel" lerinde ortaya çıkar. Sanatsal gücünün büyüklüğünü kasidelerinde görmek mümkündür. Asıl kişiliğini ise gazellerine yansıtmıştır. Orhan OKAY Nefî'nin 29 gazelinde " ben " zamiriyle ilgili redif vekafiyeler kullanıldığını, " biz " derken de şairin grup içindeki " ben " i kibir derecesinde işlediğini dikkatlere sunmuştur. (AKKUŞ, 1993:25)

Aheng ve musiki de onun şiirlerinin vazgeçilmez unsurlarındandır. Şiirlerinde her sesin tınılarını duyabilirsiniz. Onun mısralarını okurken şiirin anlam ve hayal dünyasını gözlerinizin önünde canlandırırken şiirindeki musikiyi de duyar gibi olursunuz. Aşağıdaki beyitte de göreceğimiz üzere, şiirdeki ahengi de aliterasyon ile sağlamaktadır:

*Gamzen ne dem ki tîg çekip hûn-feşân olur
Uşşâk-ı dil-fikâre ecel mihribân olur*

Yine İtrî tarafından Segâh Semâî olarak beslenmiş aşağıdaki beyit şiir ile musikiyi birleştirdiği, şahane bir eserdir:

*Tûfî-i mu'cize-gûyum ne desem lâf değil
Çarh ile söylesemem âyînesi sâf değil*

Şimdi tezimizin ana malzemesi olan tabiatın Divan şiirinde ve Nefî'de nasıl işlediği hususuna gelelim. Edebî eserler incelenirken bu eserlerin arkasında bir yazarın ve bu yazarın arkasında da " çevre " faktörünün bulunduğu unutulmamalıdır.

Edebiyatı oluşturan sanat ve şiir, tabiatla insan arasındaki bağdan doğmaktadır. Mesela romantikler tabiata kalp gözüyle bakarlar ve orada kalpleri için teselli ararlar. Tabiat ona göre vahdetin birer nişanesidir. Her yaratılmış vücut-ı mutlakın bir parçasıdır, tabiatdaki her güzellik ise hüsn-i mutlakıntecellisidir. Divan şairi tabiatı bir ayna olarak

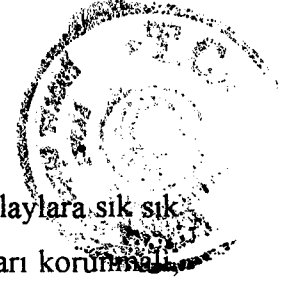
IX

kabul eder ve tabiata bakınca insanı yani kendisini görür. Divan şiirinde tabiat tasvir edilirken durgun bir manzara çizilmez onlarda bilâkis hareket ve devamlı sûrette bir dvir vardır. Şair, tabiata bakarak gördüğü yaratıcısını ondan aldığı feyz ile mısralarına yansıtır ve bu tabiatı, güzellikleri ile birlikte sanatı ve şiiriyle bütünleştirerek ona Divan şairine göre tabiat insan şeklindedir. Mevsimler, çiçekler birer insan görünümüyle, kişileştirilerek şiire girer.

Divan şairi tabiatı tasvir ederken belli bir yere takılıp kalmaz. O tabiatı parça parça tasvir etmez. Tabiatı bir bütün olarak düşünür. Şairin hayal dünyasına bütün olarak giren tabiat şematik bir ifade kazanacaktır ki bu da bütün tabiat unsurlarının birer sembol haline gelmesi demektir. Örneğin goncanın sadece bir çiçek olma özelliği değil, sevgilinin kapalı ağzı oluşu ve bu yönde sembolleştirilmesi de dikkat çeker. Gonca, ilk anlamıyla bir çiçeği, ikinci anlamıyla sevgilinin ağzını, tasavvufî açıdan düşünüldüğünde ise vahdeti ifade eder.

Yani Divan şiirinde tabiat unsuru, gerçek kimliğinden sıyrılarak, şairin zihninde ve hayal dünyasında, onun kişiliğine ve ruhî yapısına uygun olarak şekilleniyor ve birer mefhum halinde fikirleşiyor. Bu durumda tabiatın gerçek yapısını kaybedip bir mefhum ve sembol dünyası haline geldiğinden bahsedilebilir. Böylece Divan şiirinde tabiat mefhumlaştırılmış olur. Buna ilaveten şair aruzu kullanarak bir aheng bütünlüğü oluşturur ve şiiri musikileştirme yolunu seçer.

Özetleyecek olursak Divan şairinin tabiatı işleyişi, onu görüşü ve kavrayışı kendi dünya görüşüyle yakından ilgilidir. Baktığı her unsurda ilahî tecelliyi hisseder ve yaratıcısını görür. O halde tabiat canlıdır. Tabiat insanlaşmış bir bütündür; o bir mefhumlar ve semboller yumağıdır. Bütün inanç sistemlerinde tabiat insanı mutlak varlığa götüren bir semboller dünyası olarak kabul edilir. Çünkü ağacından onun yaprağına, dallarına ve çiçeğine kadar, uçan kuşa, açan güle kadar her şey O'ndan bir parça taşır. Bu yüzden tabiat bütün dinler tarafından kutsal kabul edilir. Mesela gül, Peygamber Efendimiz 'in de en çok sevdiği çiçektir, hatta onun teri gül suyu gibidir. Gül, yine bir başka tabiat unsuru olan bülbül ile birlikte anılmaktadır. Bülbül, aslında aşığın, yani acı çeken ve hep bir özleyiş içinde olan ruhun sembolüdür. Ayrıca İbrahim Peygamber'in içine atıldığı ateşin Allah'ın

emri ile gül bahçesi haline dönüştüğü de unutulmamalıdır. Divan şairleri bu olaylara sık sık telmihte bulunmuşlardır. O halde büyüğünden küçüğüne bütün tabiat unsurları korunmalı incitilmemelidir.

Sultan Veled, Maarif’de dostlarına kırlarda, yaylalarda, yasemen tarlalarında, gül bahçelerinde gezinmelerini tavsiye eder. Ona göre bu gezintiler insana manevi genişlik ve huzur verir.(AYVAZOĞLU, 1992:82)

Örneklerle konuyu biraz genişletecek olursak Divan şairlerince sultan diye vasıflandırılan ve zengin çağrışımları olan gülü ele alabiliriz. Gül, saltanatını her zaman korumuştur. O tabiatın bir özeti gibidir. Gül sayısız imajla yüklüdür, bir kültür temsilcisi gibidir. Tabiat bizlere duyu ötesinden bazı mesajlar iletir. Onda görülmesi ve ders çıkarılması gereken bir çok sembol vardır. O bir semboller hazinesidir.

“ Bakmak ” ve “ görmek ” arasındaki fark dikkate alınırsa sanatçıların ve şairlerin tabiata bakmaktan ziyade, onu gördüğünü, hissettiğini söyleyebiliriz. Güle bakar ama onda bizim göremediğimiz şeyleri görür, ona yakından bakar, dokunur, hisseder, onunla arasında bir bağ kurar ve her bakışında gördüğü farklılıkları binbir çeşit benzetme yaparak sanatına aktarır. En ufak bir ayrıntı bile (akarsuyun üzerindeki çöpler, gül yaprağındaki çiğ taneleri) onun görüş açısının dışına çıkmaz. Ya insanın dudağını goncaya benzetir, ya da serviyi hoş yürüylü bir güzel olarak hayal eder. Tabiatla insanı, insanla tabiatı bütünleştirir.

Eski dönemlerden günümüze kadar olan edebî eserler incelendiğinde tabiat ve unsurlarının küçümsenmeyecek kadar çok olduğu görülür. Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz Kağan’ın “ *Daha deniz, daha nehir / Güneş bayrağımız olsun, gök çadırımız* ” derken cihangirlik anlayışını ve tüm dünyaya hâkim olma hırsını tabiata ait unsurları kullanarak zikrettiğini görürüz. Ayrıca Oğuz Kağan Destanı’nda, Oğuz Kağan’ın göl ortasında bir ağaç görmesi, bu ağacın kovuğunda güzel bir kızın olması, onun tasviri yapılırken “ *gözü gökten*

daha mavi, saçı ırmak gibi dalgalı ” şeklinde vasıflandırılması ve tabiat unsurlarından yararlanılması, Göktürk Destanı’nda dişi bir kurdun çocuğu besleyip büyütmesi, destanlarda sık sık tabiat tasvirlerinin tekrarlanması bir zamanlar göçebe olan toplumumuzun tabiatla nedimli içiçe olduğunu göstermektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Yine Dede Korkut Hikayeleri’nde “ çiçek ” kelimesinin yedi defa kullanıldığı görülür. “ Dirse Han Oğlu Boğaç Han ” hikayesinde babası tarafından yaralanan ve ölüme terk edilen Boğaç Han’ın dağ çiçeği ve ana sütü ile tedavi edilmesi de dikkate şayandır. Bütün bunlar soyumuzun asırlar boyu tabiata ve ona ait unsurlara hangi gözle baktığını açıkça göstermektedir. Hunların el yapımı ürünlerine (halılarına v.b.) bakıldığında bitkilere, çiçeklere, insan şekillerine ve buna benzer birçok sembolik motiflere rastlanır. Özellikle de “ On İki Hayvanlı Türk Takvimi ” tabiata ait unsurların atalarımızın hayatına nasıl yansıdığını gösterirken verilebilecek en somut ve en güzel örnektir. Yine “ Dîvân ü Lügati’t-Türk ” te bahar mevsiminin tasviri yapılırken çiçeklerden (her ne kadar adları söylenmese de) bahsedildiği görülür.

I. KOZMİK ALEM

1) Felek (Felek, Âsmân, Çarh, Eflâk, Sipih, Gerdûn)

a) Genel Olarak Felek

Nef'î Dîvânı'ndaki beyitlerde felek “ asmân, çarh, eflâk, gerdun, sipihr...”gibi ad ve “ ârş-ı âzâm, ârş-ı â'lâ, atlas-ı çarh, nüh-felek, atlas-ı gerdûn ” gibi sıfatlarla anılmıştır.

Dîvanda gökyüzünün isimleri ve sıfatları ile birlikte anıldığından bahsettik. Bunlar; gökyüzünün dönüşü, yıldızlarla süslenmiş olan kavisli şekli, yüksekliği ve yüceliği, iki büklüm oluşu v.b.özellikleridir. Beyitlerde, gökyüzü, bahar mevsiminde, yeryüzü ile kıyaslanmakta, yeryüzünün güzelliği ve letâfeti karşısında gökyüzünün aciz duruma düştüğü konu edilmektedir.

Feleğin seyri çok çabuktur, dönüşündeki hız itibariyle “ gerdân ” ve “ devvâr ” sıfatlarını almıştır. “ Gerdân ” tahayyülünde, gönül ipe, gam da bu ipte meydana gelen düğümlere benzetilmiştir. Böylece, feleğin dönüşü ne kadar tersine de olsa gönül yumağındaki düğümlerin asla çözülemeyeceği ifade edilmiştir:

Nice yıl aksine dönse yine çarh-ı gerdân

Olmaya rişte-i dilden girih-i gam münhal (K.53 / 15., s.228)

Gökyüzü gece vakti yıldızlarla süslenmektedir. Şekli kavislidir; yüksekliği, genişliği, parlaklığı gibi yönleriyle ele alınmıştır. Memduhun övgüsü için benzetme unsuru olmuş, memduh ile gökyüzü arasında ilgiler kurulmuştur. Gökyüzünün şeklinin kavisli oluşu “ küngüre ” sıfatı ile anılmıştır. Yine yüksekliği ve yüceliği göz önüne alınarak “ vâlâ ” ve “ evc-i a'lâ ” sıfatları ile de vasıflandırılmıştır:

Cehende âteş-i bâlâ-devân derdim eger âteş

Zeminde ok gibi pertâb edeydi evc-i a'lâ (K.19 / 15., s.106)

İki büklüm oluşu “ dü-tâ ”sıfatıyla ortaya konulmaktadır. Beyitlerin birinde, gökyüzü anlamına gelen “ çarh ” kelimesinin ikinci anlamı olan “ bileği taşının döndüğü tekerlek ”

anlamı da zikredilmiştir. “ Çarha çekmek ” deyimi beyitte “ tevriye sanatı ” ile ortaya konulmuştur:

Pâre-i elmâsdır seng-i fesânı n'eyler ol

Çarha çekme bir dahî şemşîr-i vâlâ-gevher (K.14 / 2. , s.90)

“ Atlas-ı gerdûn ”, dokuzuncu kat gökyüzü olup içerisinde hiçbir şeyin bulunmadığı bir boşluktur; bütün gökleri içerisine alır. Beyitte, Sidre ile sınırdış olduğu söylenir. Sidre, cennetteki bir ağaçtır, arşın sağ yanında yer alır; öte tarafına hiçbir mahluk geçemez. Ulaşılabilecek en son nokta olup insan bilgisinin son sınırındır. Ondandır Allah'ın zât âlemi başlar. Aşağıdaki beyitte, “ atlas ” kelimesinin “ üzeri düz, işlenmemiş bir çeşit kumaş ” anlamı da söz konusu ediliyor. Sultanın bayrağının, mecâzî olarak, “ Atlas-ı gerdûn ”un son noktasına dek ulaştığı söylenerek memduhun övgüsü yoluna gidiliyor:

Atlas-ı gerdûn mu peyveste nihâl-i Sidreye

Yâ firâz-ı râyetinde şukka-i vâlâ mıdır (K.7 / 19., s.63)

Felek, yücelik ve yüksekliğini ifade eden sıfatlarının yanında, bahar mevsiminde yeryüzünün kazanmış olduğu güzellik ve letafet karşısında âciz kalması durumuyla da ele alınmaktadır:

Cihân ârâyiş-i ezhâr-ı gülzâr ile nâzende

Zemîn feyz-i letâfetle sipihre imtinân üzre (K.6 / 6., s.59)

Dokuz kat gökyüzü “ eflâk ” kelimesi ile zikredilmiştir. Bu dokuz kat gökyüzü kat kat zehirli bir yılan (mâr-ı ham-ender-ham)' a benzetilmiştir. Bu benzetmede, feleğin, insanlar üzerindeki olumsuz etkileri rol oynamaktadır:

Eflâk değil kat kat olup eden ihâta

Zehr ile dolu mâr-ı ham-ender-ham imiş bu (G.100 / 2. , s.329)

Dokuz kat gökyüzü, “ nüh-peder ” sıfatını ise mevâlid-i selâse'nin oluşumunda baba rolünü üstlenmiş olması sebebiyle almıştır. Nüh-peder, feleğin dokuz kat oluşunu gösterir;

mevâlid-i selâse ise, hayvanlar, bitkiler ve madenlerden oluşan ilme verilen addır. Bu üç unsur baba konumunda olan dokuz kat felek ile ana durumunda bulunan dört unsur (ümmehât-ı süfliye)'un birleşmesinden doğmuştur. Beyite zikredilen “ çâr-mâder”, ümmehât-ı süfliye'dir:

Sebeb tâ i'tidâl-i tabû terkîb-i mevâlîde

Usûl-i müfredât nüh-peder hem çâr-mâderdir (K.20 / 41. , s.110)

“ Âsmân ”, içerisinde meleklerin bulunması hayali ve esrârlı nakışlarla süslü olması düşüncesiyle memduhun yaptırdığı köşkün övgüsü için söz konusudur. Bu benzetmede, gökyüzünün cennet gibi, dünyanın görünümünün ise birer nakış gibi tasavur edilmesi etkili olmuştur:

Aceb mi ferşine âyîne-i âlem-nümâ dersem

Nümâyân kudsiyân-ı âsmânın nakş-ı esrârı (K.14 / 7., s.87)

Gökyüzü hakkındaki telakkilere gelindiğinde, çoğu zaman feleğin verdiği sözde durmadığı, insanların kıymetini bilmediği, onlara sıkıntı verdiği üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle insanların felekten sık sık şikâyet ettiğine rastlanır. İşte Dîvânda da gökyüzü “ çarh-ı le'im (aşağılık gökyüzü , çarh) ” sıfatını alarak değersiz, liyakatsiz ve kabiliyetsiz kişilere itibâr etmesi yönüyle işlenmiştir. Oysa rind olan kişi, hilekâr (felek-i çep-endâz) feleğin dönüşüne aldırılmaz, hikmetle hareket edip kader ve kazaya teslim olur. Bu kişiler feleğin kendisine sağladığı fırsatlar az da olsa onları sonuna kadar değerlendirmeyi yeğler. Felek kıymetli insanlara cevri ve cefâ; değersiz, kabiliyetsiz kimselere ise itibâr ve iltifât eder. Gökyüzü, bir inanışa göre, zâlim yaratılışlı (zâlim-nihâd) ve “ fettân (fitneci) ” dır. Dîvânda “ denî-perver ” ve “ dîn ” sıfatıyla da ele alınmıştır. Bu inanışa göre felek, kötülük ve hilelerle doludur (Felek-i pür-nîreng). Böylece feleğin kabiliyetsiz, liyakatsiz ve aşağılık kimselere yâr olması ifade edilmektedir:

Râst-girdâr-ı kader-kevkebe kim havfindan

Başımı hırkaya çekdi felek-i pür-nîreng (K.38 / 4. , s.171)

Felek, sözünde ve kararında durmaması sebebiyle “ süst-karar u ahd ” sıfatıyla da anılmıştır. Bu sıfat ona dönüşü yönüyle de yakıştırılmıştır.

Beyitlerde felek ile “ ilm-i edvâr ” arasında kurulan yakınlık da söz konusu edilmiştir. “ Edvâr ”, “ dönüşler ” anlamına geldiği gibi “ musiki ilminin nazari bilgilerinden söz eden bir dal ” ya da “ mûsiki usûlleri ” de demektir. Eskiden, musiki usûl ve makamları, tıpkı felekler gibi daire biçiminde gösterilmiştir. Eskiler musiki ile gökyüzü arasında sıkı bir yakınlık bulunduğunu düşünürlerdi. Bu yakınlık feleğin devri sebebiyledir. Beyitteki “ edvâr ” kelimesinde ise kelime oyunu dikkat çekmektedir. Şair son derece güzel bir hayal ve hüsn-i ta’lil sanatı ile, feleğin “ ilm-i edvâr ” ı, kendi coşkun hayal denizinin girdaplarından aldığı derslerden öğrendiğini söylüyor. Beyitte , daire biçimindeki geometrik şekillerin ahengi dikkat çekmektedir:

Hayalimdir o deryâ-yı hurûşân kim sebak olmuş

Felek tedvîr-i gird-âbından anın ilm-i edvârı (K.14 / 51. , s.90)

Dîvânda, zaman zaman gökyüzü ile aynı anlamda kullanılan “ çarh ” kelimesinin, üzeri paslı ve kirli bir ayna olarak düşünüldüğü görülmektedir. Gökyüzünün, memduhun ve sevgilinin övgüsü için zikredildiği de olmuştur. Gökyüzü sultanın kadrinin yüceliği hususunda teşbîh unsurudur. Beyitte, memduh, yücelik göğünde parlayan bir ay gibi düşünülmektedir:

Sipîhr-i rif’atin tâbende-mâh-ı âlem-efrûzu

Riyâz-ı devletin zîbende-serv-i kâmet-efrâzı (K.23 / 12. , s.118)

Gökyüzü sultanın izzet ve makamı için söz konusu edilmektedir (âsmân-ı ‘izz ü câh). Sultan ise bu teşbihte güneş olarak tasavvur edilmiştir :

Âlem-efrûz âftâb-ı âsmân-ı izz ü câh

Mesned-ârâ tâcdâr-ı tahtgâh-ı adl ü dâd (K.26 / 16. , s.127)

Mehduhun saâdeti ay olarak düşünülünce , makamı da felek biçiminde tasavvur edilmektedir:

Mâh-ı felek serîr-i sa'âdet ki pertevi

Nûr-ı çerâğ-ı baht-ı şeh-i ahterân olur (K.29 / 24. , s.138)

Gökyüzü, bir beyitte de, içerisinde sırları bulundurması yönüyle sözkonusu edilerek memduhun köşkündeki mermerlerini tasvir için kullanılmıştır:

Zemîni âsmân olmuş sanır seyr eyleyen anı

Olunca aks-i eşkâl-i felek ferşinde manzûrı (K.35 / 10. , 162)

Felek, bir beyitte de şekli itibariyle Şevvâl ayına duyduğu tazîmden ötürü boyunu eğmiş bir kişi olarak düşünülmüştür. Beyitte feleğin iki kat olmuş gibi düşünülen boyu, hüsn-i ta'lil sanatı ile ifade edilmektedir. Felek aynı zamanda memduhun makamının yüceliği sebebiyle “ arş-ı a'lâ, felek-mertebe ” sıfatlarını almış ve onun sütunları, Sidre'den yapılmış sarayı için teşbîh unsuru olmuştur:

Zihî sarây-ı felek-âsitân-ı Sidre-sütûn

Ki tarh u vaz'ını görse behişt olur meftûn (K.58 / 1. , s.243)

“ Arsa-i pehnâ-yı felek ” sultanın atının seyrettiği yerdir . Feleğin , sultânın âzâmeti karşısındaki durumu da beyitlerde sık sık konu edilmiştir. “ Arş-ı a'zam ” ise, şâirin kabiliyetinin yüksekliğini ifade için söz konusu edilmiştir. İnanışa göre, felek yedi veya dokuz kattan oluşmuştur. Bu katlar da dünyamızın üzerine bir kubbe gibi inmiştir ve sürekli dönmektedir. Katların ilk yedisinde yedi gezegen, sekizinci felekte sabit yıldızlar yer alırlar. Dokuzuncu felek ise boştur. Bu kat, “ Arş, arş-ı azam v.b.” isimleri alır. İşte şâirin hayal ve anlam açısından yüksek değer ifade eden sözü (şiiri), feleğin en yüksek noktası olarak düşünülür. “ Sipihr ” kelimesi de, şiirde anlamın güzelliği ve yüceliği için teşbih unsurudur:

Ederdi hiddet-i refât-ı tündü peyveste

Sipihr-i ma'nîye gerd-i zemîn-i eş'ârı (K.46 / 16 ., s.198)

Felek, sultanın karşısında acizdir ve onu kıskanmaktadır. Bu durumda felek ancak sultânın atının seyrettiği yer olabilir. Çünkü memduh karşısında felek değersizdir.

Dinî telâkkiler açısından Divân'a baktığımızda gökyüzü, kaderin kaza biçiminde tecelli ettiği yer olarak düşünülmektedir. H.z. Peygamber'in yüceliği karşısında arş yerlere serilse yeridir denilerek ona verilen önemin derecesi anlatılmaktadır. Beyitlerde feleğin Mi'râc hâdisesi münasebetiyle işlendiği de dikkatleri çekmektedir. Mi'râc, Hz.Peygamber'in, peygamberliğinin on ikinci senesinde, Recep ayının yirmi yedinci gecesi Cebrail'in rehberliğinde arşa çıkması ve Allah ile görüşüp dönmesidir:

Feleğin leyle-i kadri şeb-i mi'râcıdır

Âlemin ıyd-ı hümâyunu dem-i hurremidir (K.2 / 17. , s.49)

Felek “ Beyt-i ma'mûr ” u içerisinde bulundurması sebebiyle de anılmaktadır. Beyitte bu kullanımın sebebi, yine memduhun sarayının değerini ifade içindir:

Beyt-i ma'mûr-ı felek mi ol fezâda ol sarây

Yâ zemîni cennet olmuş Ka'be-i ulyâ mıdır (K.7 / 2., s.62)

Yukarıdaki beyitte ise, şair “ Beyt-i Mamûr ” un güzelliğini ve kutsallığını kendi şiiri ile kıyasa tâbi tutuyor; bu kıyaslama sonucunda şiirlerinin daha değerli olduğunu “reşk etmek ” ifadesi ile ortaya koyuyor. Nef'î, hazine gibi değerli olan şiirlerinin, “ hâne-i virân ” a benzetilen gönlünden sâder olduğunu söyleyerek güzel bir örnek vermiştir.

“ Beyt-i ma'mûr”ya da “ Beytü'l-Ma'mûr ” yedinci kat gökte Firdevs cennetinde Kâbe'nin tam hizasında kalan ve Ka'be'ye benzeyen, meleklerin kiblesidir. Melekler ibâdetlerinde oraya yönelirler ve orayı tavâf ederlermiş. Bu durumda felekler, meleklerin buldukları mekân (müsebbihân-ı felek) olarak da ele alınmıştır. Dokuz kat gökyüzü içerisinde büyük melekler (kerrûbiyân=kerrûbiyûn)'in bulunduğu da işaret edilmiştir. Beyitte, şair, memduhun övgüsü sebebiyle şiirler söylediğini ve bu söylenen şiirleri yazan kaleminin çıkardığı ses (sarîr)'in, Kerrubiyân'ı kendinden geçirdiğini, onların başlarını döndürdüğünü ifade etmektedir:

Sarîr-i hâmemi gûş eyleyince şevk-ı medhinle

Safâsından olur kerrûbiyân-ı nüh-felek sersem (K.39 / 44. , s.176)

Beyitler astrolojik açıdan incelendiğinde; çarhın inatçı yapısı “ anîd ” ifadesiyle anlatılmıştır. İnsan talihi üzerindeki etkilerine değinilmiş, “ sipîhr ”in kötülüklerle dolu olması “ pür-sitem ” ifadesiyle anlatılmıştır. Yirmi dört saatte bir devrini tamamlayan felek, doğudan batıya doğru bir dönüş seyrine sahiptir. Bu dönüş sırasında diğer felekleri de kendi yönünde dönmeye zorlar. Kendi seyirleri dışındaki bir dönüşe zorlanan sekiz felek insanların talihleri üzerinde değişken ve aksi durumlar ortaya koyar. İşte felekten şikayetin asıl nedeni de burada yatmaktadır. Böylece, dîvânda, feleğin astrolojik açıdan değeri üzerinde sıkça durulduğu dikkat çekmektedir. Divan’da astronomik terimlerden “esîr ” kullanılmıştır. “ Esîr ” kainatı dolduran, bütün cisimlere nüfuz eden, ışığı ve ısıyı geçirdiğine inanılan akıcı, hafif bir cisimdir. Bu terim, memduhun atının övgüsü hususunda kullanılmıştır:

Bârekalâh o cihân-gerd-i zemîn-peymâ kim
Bâd-ı refâtârı ile sarsılır eyvân-ı esîr (K.40/30. , s.179)

b) Felek İle İlgili Tasavvurlar

aa) Taht, Evreng (heft-evreng), Serîr, Tâc (dîhîm)

Feleğin taht olarak düşünülmesi, memduhun sahip olduğu özelliklerin yüceliğini ifâde etmek içindir. Memduh ay yüzlüdür ve onun taht (serîr)’ı dokuz kat kemerli (Nüh-revâk) gökyüzüdür. Felek, firûze renkli bir tahttır. Bu tasavvurda sabahın erken vakitlerinde gökyüzünün almış olduğu renk etkilidir.

Bir başka tasavvurda memduhun yüceliği, gökyüzünün azameti, sahip olduğu sonsuz genişlik ile ifade edilmektedir. Gökyüzü onun tahtıdır:

Rûy-ı bahtıyla cihân manzara-i hûr-nişîn
Bûy-ı hulkıyla felek micmere-i nâfe-şemîm (K.8 / 28. , s.67)

Gökyüzünün yedi katı, yedi taht (heft-evreng) gibi düşünülmüştür. Dolayısıyla yedi kat gökyüzünün her bir katı memdûhun tahtıdır ve onun yüceliğinin ne derece yüksek olduğunu belirtmektedir. Yine yüceliği ve şekli itibariyle felek tâc (dîhîm)’a benzetilmiştir:

Serîr-i câha cihân-bân-ı âftâb-efser

Cihân-ı şevkete şâhenseh-i felek-dîhîm(K.33 / 18. , s.155)

bb) At (Tevsen, Yekrân, Eblâk, Nukra Hınk), Süm, Ejderha, Kaftal, Pervâne, Yumurta

Türk milletinin her döneminde önemli bir yere sahip olan ve Dîvân şiirinde sıkça işlenen at unsuru ile gökyüzü arasında ilgiler kurulmuştur. Nef'î de, kasîdelerinde atı müstakil olarak işlenmiştir. At, şiirlerine, “vücûdu, hareketleri, dönüşü, çabukluğu, heybeti, tırnağı...gibi” yönleriyle girmiştir. “Tevsen, yekrân, eblâk, nukra hınk” gibi isimleriyle anılmıştır. Bu atların herbirinin değişik özelliklerinin olduğu da dikkat çekmektedir. Felek, dönüşü ve hareketlerindeki çabukluk açısından at ile benzerlik arz etmektedir ve bu yönüyle “sebük-rev, sebük-pâ, sebük-tâz, çâpük-pâ ” gibi sıfatlarla birlikte zikredilmektedir.

Nef'î'nin atı, hızı, çabukluğu gibi özellikleriyle birlikte ele alındığından bahsetmiştik. Bu yönüyle “ tevsen ” adlı atı sıkça anmıştır. “ Tevsen ”, sert, dikbaşlı ve azgın at demektir. Evcilleşmemiş genç ata da bu ad verilir. Savaş alanında oldukça hızlı hareket eder. İşte bu yönüyle feleğin dönüşü arasında ilgi kurulmuştur:

O çâpük-sehsüvâr-ı arsa-i devrân ki râm eyler

Ne denlü tünd olursa tevsen-i çarh-ı sebük-tâzı (K.23. / 15. , s.118)

Eblâk, alaca attır. Oldukça gösterişlidir. Bu at, hızı ve hareketliliği yönüyle diğer Dîvân şairlerince de sık sık şiirlere konu olmuştur. Nef'î 'nin Dîvânı'nda da felek ile olan ilgisi söz konusu edilmiştir. Bu benzerlik kurulurken, gece yıldızların almış olduğu renk, feleğin dönüşü, hareketleri göz önünde tutulmuştur. Padişahın atının övgüsü yapıldıktan sonra, felek de ata benzetilmiş ve felek atının, memduhun atının yanında sakat ve topal görüldüğü anlatılmaya çalışılmıştır:

Harekâtı o kadar mu'tedil ü nâzük ki

Eblâk-ı çarh ana nisbet görünür kec-rev ü leng (K.38 / 26. , s.172)

“ Nukra hınk ” (süt kırık at) da felek için benzetme unsurudur. Güneş ise gezegenlerin sultanıdır ve bu ata binip dolaşmaya çıkmıştır. Feleğin at olarak tasavvurunda hilalin üzenliğe benzetilmesinin rolü vardır. Beyitte güneşin doğuşunun gayet sanatlı bir biçimde ortaya konulduğu görülmektedir:

**İde tâ kim nukra hunk-ı çarh ile cevlângeri
Husrev-i seyyâre-i zerrîn-rikâb-ı rûzgâr**

Felek memduhun atının tırnağı (süm) için teşbîh unsurudur. Beyitlerde atın tırnağından, bahsedilirken, şekli ve nalı üzerinde durulmuştur. Yedi kat gökyüzü (heft çarh), şekil yönünden üst üste konulmuş çember gibi düşünülerek kıvrım kıvrım halkalanmış bir durumda yatan yılanı benzetilmiştir. Beyitte memduhun din ve devleti şeb-çerâğ'a, gökyüzü de kat kat olarak yatan yılanı benzetiliyor. Gökyüzü yılanı, şeb-çerâğ gibi olan memduhun din ve devletinin koruyucusu hükmündedir:

Şeb-çerâğ-ı dîn ü devletdür vücudun lutf için
Kat kat olmuş ejdehâdur heft-çarhın çemberi (K.14 / 17. , s.91)

Bir başka tasavvurda ise, yılanı benzetilen gökyüzü, şâirin kabiliyet ve yaratılış hazinesinin koruyucusu olarak düşünülüyor:

Tab'ım ol genc-i firâvân güher-i ma'nâdır
Ki tılsım olmuş ana ejder-i pîçân-ı felek (K.25 / 47. , s.126)

Yukarıdaki beyitte de gökyüzü " kartal "a benzetilmiştir. Şâirin hayâl doğanı, bu felek kartalını avlamaya dahi tenezzül etmez.

Felek dönüşü sebebiyle " pervâne " ye benzetilmiştir. Dîvân şiirinde pervâne aşıkı temsil eder ve muma aşık olduğu tahayyül edilir. Pervâne mumun etrafında döner ve öyle bir an gelir ki kendisini mumun alevine bırakır. Aşağıdaki beyitte, felek pervânesi, şâirin nazımının mumu etrafında dönmektedir. Felek pervâne; şâirin nazmı da mum olarak düşünülmüştür. Hayal oldukça orjinaldir. Ayrıca mecâz-ı mürsel sanatı dikkat çekmektedir. Felekten kasıt dünyada yaşayan şair tabiatlı kişilerdir. Nazımdan şâirin kabiliyeti kastedilmektedir:

Şem'-i nazımınla felek fer bula etrafında
Çarh urup etmeye pervâne-i himmet-pervâz (K.57 / 38. , s.242)

Beyitte felek, şekli ve rengi yönüyle yumurta (beyza)'ya benzetilmiştir. Felek yumurtası, memduhun azamet ve büyüklük Ankâsı'nın kanatları altında himâye edilmektedir. Memduhun koruyuculuğu ve himmeti sayesinde kainat bir nizam dahilinde seyrederek dönüşünü devam ettirir. Bu beyitte dermüsel mecaz yolu ile dünya işlerinin eksiksiz ve nizam içerisinde yürümesi, memduhun tedbiri ve görüş gücünü mükemmelliğine bağlanmaktadır.

cc) Kubbe (kubbe-i germâbe), Eyvân, Tâk (tâk-ı muallâ'), Revâk, Bâm, Çetr, Serâperde, Târem, Şehnîşîn, Nerdübân, Halka, Sâye, Sayebân, Kâbe, Perde-Serâ, Ferş, Câme-hâb

Gökyüzünün, zaman zaman, yukarıda zikrettiğimiz unsurlara benzetildiği, bu unsurlarla şekil ve yükseklik açılarından ilgi kurulduğu görülür. Bu benzerliklerin ortaya çıkmasında eski astronomi inanışlarının da etkisi vardır. Çünkü gökyüzü dünyanın üzerine inmiş bir kubbe olarak düşünülmüştür ya da kainatın merkezi kabul edilen dünyayı çevreleyen ve küre şeklinde olan dokuz kat felekten bahsedilmiştir.

Gökyüzü aşağıdaki beyitte “ nîlî kubbe-i âlî (mavi renkli yüksek kubbe) ”olarak vasıflandırılmış, böylece hem şekli, hem de yüksekliği yönünden kubbeye benzetilmiştir. Ayrıca bu kubbe, sultanın koyu yeşil renkli otağı olarak tahayyül edilmiştir. Gökyüzü mavi renkli bir çatıya (târem) da benzetilir. Memduhun atının hızıyla oluşan havanın etkisi ile gökyüzünün ikiye bölünebileceği de söz konusu edilmiştir. Böylece yine memduhun atının övgüsü yoluna gidilmiş, onun atı karşısında gökyüzünün bile hükmünün kalmayacağı anlatılmıştır:

Şeh-î vâlâ-mekândır kim bu nîlî kubbe-i âlî

Ortağ-ı sebzidir sahn-ı fezâ-yı lâ-mekân üzre (K.6 / 29. , s.61)

İkinci beyitte gökyüzü (nilgün târem) yine sultanın atının sert ve çevik hareketlerinden hasıl olan hava dalgalarından etkilenerek yırtılacağı hayali ile karşımıza çıkıyor:

Dem-i cevlânda gâhî germ olup tünd etse refâtârın

Hevâ-yı cünbişinden çâk olur bu nilgün târem (K 39 / 32. , s.176)

Felek, hamam kubbesi (kubbe-i germâbe)'ne de benzetilmiştir. Bu benzetmede temmuz ayının sıcaklığı etkili olmuştur. Temmuz ayı o kadar sıcaktır ki, şair, çok güzel bir hayal kurarak, gökyüzünde kayan yıldız (şihâb) ları, hamam kubbesinden damlayan su katreleri olarak tasavvur etmiştir:

Nem-çekân oldu felek kubbe-i germâbe gibi
Zann eder nâzil olan katreyi kim görse şihâb (K.32 / 16. , s.151)

Nef'î Dîvânı'nda gökyüzü, şekil yönünden, eyvan olarak hayal ediliyor . Bu eyvan, felek sultanının baht yıldızlarıyla süslenmiştir. Aşağıdaki beyitte, felek eyvanının değeri, içerisinde bulunan, memduhun baht yıldızlarının parlamasına bağlanarak sultanın övgüsü yoluna gidilmiştir:

Dâver-i devr-i zamân pâdişeh-i âlî-şân
Revnağ-ı mülk-i cihân zîver-i eyvân-ı felek (K.25 / 22. , s.124)

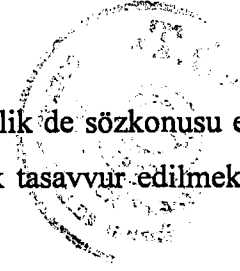
“ Nüh revâk ” olarak zikredilen felekler, saltanat davullarının yankılandığı yer olarak da düşünülmektedir. Aynı tasavvuru “ felek-bân (çatı) ”benzetmesinde de görmekteyiz:

Cihân oldu müselleme bir cihân-ârâ şehensâha
Pür etdi nüh-revâkı gulgul-ı kûs-ı cihân-bânı (K.12 / 3. , s.80)

Eski düşüncede arşın, şekil yönünden, kavisli bir özelliğe sahip olduğu kabul edilmiş, bu bakımdan “ tâk ” a benzetilmiştir. Arş, sultanın kılıcını asabileceği, bu şerefe lâyık olabilecek bir yer olarak görülmektedir:

Alî-rezm ü Süleymân-kevkebe Sultân Osman kim
Revâdır tâk-ı arşa asılırsa tîg-ı hûn-bârı (K.14 / 30. , s.88)

Gökyüzü istiâre yoluyla da “ tâk-ı laciverdî ” tamlamasıyla ifade edilmiş ve bu yolla rengi de ortaya konulmuştur.

Dîvân'da, gökyüzünün yüksekliği yanında, görünüşündeki güzellik de sözkonusu edilir. Yıldızları, güneşi ve ayı ile birlikte altın bir " tâk-ı mu'allâ " olarak tasavvur edilmektedir. Aşağıdaki beyitte yine sultanın övgüsü mevcuttur:

Ferş-i harem-i rif'atin olursa revâdır

Bu tâk-ı mu'allâ-yı zer-ender-zer-i âlem (K.24 / 7. , s.120)

Felek, şekli itibariyle çadır (çetr)' a benzetilmekte ve memduhun övgüsü için söz konusu edilmektedir; onun kadrinin yüceliğinden bahsedilirken, felek memduhun otağı (serâ-perde) olarak düşünülmüştür:

Serîr-i devletine âsmân serâ perde

Serây-ı haşmetine lâmekân fezâ-yı harîm (K.33 / 21. , s.155)

Beyitte geçen " jengârî " kelimesi, bakır renginde olan yeşilimsi maddeye verilen addır. Bu terim çadırlar için kullanılır. Türk çadırlarında bu renk makbuldür. Jengârî kelimesi, gökyüzünün rengini de ifade etmektedir (PAKALIN, 1983: 111). Felek, bakır renkli bir çardak (revâk) olarak tasavvur edilmekte, bu revaktaki şekiller, resim olarak hayal edilmiş olup gökyüzü cisimleri için teşbih unsuru olmaktadır. Aşağıdaki beyitte ise, gayet renkli ve şa'şaalı bir hayal ile memduhun atının hızı da dile getirilmektedir:

Çekeydi sûretini levh-i âftâba eger

Süver-nigâr-ı revâk-ı sipih-i jengârî (K.46 / 17. , s.198)

Bir başka beyitte de kubbe biçiminde olan dokuz kat gökyüzü (kîbâb-ı nüh-felek), memduhun bulunduğu makam (revâk) karşısında daha düşük ,daha aşağı durumdadır, denilerek sultanın övgüsüne yer verilmiştir. Gökyüzü, bu beyitte içiçe geçmiş kubbe biçiminde tasavvur edilmiştir. Beyitlerde yer yer " gerdûn " sıfatıyla da anılan " felek-i atlas (atlas feleği)" çadır (revâk, eyvân) " a benzetilmektedir. "Atlas " kelimesi " mavi ipekli kumaş " anlamıyla da tevriye sanatı na konu olmuştur. Gökyüzü bu hali ile memduhun övgüsü için söz konusu

edilmiştir. Gökyüzü renk itibariyle mavidir. Mavi renk insanlara özgürlüğü , sonsuzluğu çağrıştırır. İşte memduhun gücünü ve kabiliyetinin büyüklüğü bu renkle irtibatlandırılarak anlatılmaya çalışılmıştır:

Ya şeh-i zer-alem-i mülk-i tarabdır kim anın
Çetr-i atlas çeker üstüne siphr-i a'zam (K.51 / 7. , s.219)

Beyitte, şair, gökyüzünü dokuz revaklı olarak düşünmüş ve onun şehnişini ise sultanın makamı biçiminde tasavvur etmiştir:

Şeh nişîn-i nüh-revâk asmândır mesnedi
'İydgâh-ı heft-iklîm-i cihândır kişveri (K.14 / 28. , s.92)

Dokuz kat gökyüzü (nüh-çarh) , mertebeleri itibariyle merdivene benzetiliyor . Aşağıdaki beyitte “ akl-ı kül ”, gökyüzü ve dört unsur merdiveni ile arşın en yüksek yerine çıksa dahi , memduhun kadrinin yüceliğini idrak edemez denilmektedir . Akl-ı kül, Allah'ın ilk yarattığı şeydir. Felekler, bu akıldan yaratılmış olup ilk görünüşü akl-ı evveldir. Akl-ı kül aynı zamanda, Cebrail 'inde adıdır. Beyitte bu ikinci anlamıyla düşünülebileceğini hatıra getirebiliriz:

Akl-ı küll derk edemez rif'at-i kadrini meger
Nerdübân eyleye nüh çarh ü çehâr-erkânı (K.4 / 10. , s.52)

“ Devr-i felek ” , memduhun himmet haremindeki kapının halkası (halka-i der) olarak düşünülmüştür. Memduhun haremi o kadar kutsaldır ki , bu harem dairesine , kapı halkasına benzetilen feleğin dönüş dairesinden izin alınarak girilir:

Harem-i himmetine devr-i felek halka-i der
Ka'be-i ismetine perr-i melek perde-i bâb (K.32 / 30. , s.152)

“ Çarh ” ın, memduhun lutfu sebebiyle değer kazanmış olduğu , bu itibarla da Ka'be'ye benzetildiği görülmektedir. Ka 'be'nin üzerindeki siyah örtü (siyeh dîbâ) ise gecedir:

Nice dergâh cenâb-ı harem-i Ka'be-i çah
Ki eder pâyede tâ kursî ile da'vâyı (K.45 / 3. , s.194)

Bir yerde de felek, memduhun makamının önünde kurulan gölgelik (sâyebân) mesabesinde kalmıştır denilerek sultanın kadrinin yüceliği bir başka ifade ile gözler önüne seriliyor. Memduh güneş olunca, gölge (sâye) de asman (gökyüzü) olarak tasavvur ediliyor:

Cihân-bân-ı yegâne âftâb-ı âsmân-sâye
Hudâvend-i zamane mesned-ârâ-yı nîkû-kârı (K.14 / 27. , s.88)

Felek, memduhun azamet ve makam sarayının yaygı (ferş) sıdır. Şair bu tasavvurda, Zuhâl yıldızını, sultanın ikbal saraycığının bekçisi olarak düşünmüştür:

Felek imâret-i câh u celâlinin ferşi
Zuhâl serâçe-i ikbâlinin nigezbânı (K.31 / 24. , s.147)

Felek, “ perde-serâ ” olarak vasıflandırılmıştır. Gece almış olduğu renk itibâriyle , ay ve yıldızlarıyla nakışlı bir yatak odası (münakkaş câme-h'âb)'na benzetilen felek, memduhun açık bahtının övgüsüne konu olmuştur:

Baht-ı bîdârın ne mümkündür ki meyl-i h'âb ede
Gerçi her şeb çarh eder hâzır münakkaş câme-h'âb (K.61 /12. , s.253)

dd) Köle, Peder, Müzdûr, Mühendis, Mecnûn, Sâkî, Cebîn, Kef, Ebrû

Felek, insan ve insanla ilgili olan diğer unsurlarla da âlâkalandırılmıştır. Çünkü kâinat insanla birlikte vardır. Mesela bir beyitte felek, kemere benzetilen samanyolu ile sultanın emrine hazır kölesi olarak, bir başka beyitte de memduhun köşkünün işçi (müzdûr) si olarak tasavvur edilmektedir:

Ne mümkün böyle bir âlî-binâ bir dahî ger olsa
Kazâ mi'mârı Sidre nerdübânı çarh müzdûr (K.35 / 4. , .161)

“ Nüh-peder ” ifadesiyle dokuz kat gökyüzüne işaret edilmiştir . Dünyanın yaratılışı inancında göklerin baba (peder) olarak düşünülmesi hususuna telmîh vardır :

Düşeydi sâye-i ebr-i inâyeti bahre

Cihân-ı nüh-pedere nâz ederdi dürr-i yetîm (K.33 / 29. , s.156)

Diğer bir beyitte ise, “ mühendis ” olarak tasavvur edilmiş olup , bu tasavvurda güneş “ usturlâb ”, güneş ışınları da bu ölçüm aletinden uzatılan ip (rismân) olarak tahayyül edilmiştir:

İrtifâ’ın almağa olmuş mühendis çarh ana

Mihri usturlâb edip kılmış şu’â’ın rîsmân (K.52 / 11. , s .223)

Âsumân, dönüşü sebebiyle “ Mecnûn ” a benzetilmiştir. Bu benzetmede meh, sevgili; “nesr-i tâ’ir ” ise kuşların Mecnun’un başında yaptığı yuva (âşiyân) olarak düşünülmüştür. Beyitte telmih sanatı vardır:

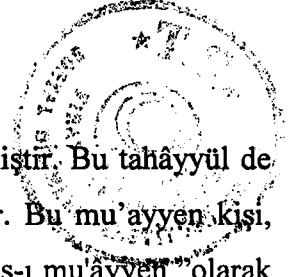
Olmasa Mecnûn-ı aşkı ol mehin ger âsmân

Nesr-i tâ’ir eylemezdi bâşı üzre âşiyân (K.52 / 46. , s.225)

Asman, ve memduhun avucunun içi (kef) ve alın (cebîn) için teşbih unsurudur. Bu benzetmede memduhun tutuğu altın işlemeli kalem de “ şihâb” olarak tasavvur ediliyor. Alın olarak tasavvur edildiğinde, güneş, bu unsur üzerinde açılmış bir yara, sultanın fermanını gösteren bir işarettir. Beyitte anlatılmak istenen husus, memduhun kader kudretli olduğu, hükmünün gök cisimlerine dahi geçtiğidir. Bir diğer beyitte ise, memduhun cömertliği söz konusu edilirken avuç içi gökyüzüne, elindeki altın işlemeli kalem de şihaba benzetilmiştir. Bu kalem, cimrilik şeytanını, akan yıldız (recm) olarak tasavvur etmiştir:

Cihân-bân-ı kader-i kudret ki hurşide olur sâni

Nişân-ı dâğ-ı fermânı cebîn-i âsmân üzre (K.6 / 20. , s.60)

Felek kıvrımlı kaş (ebrû-yı ham-geşte) olarak da tahayyül edilmiştir. Bu tahâyül de âlem belirli bir şahsa (şahs-ı mu'ayyen), güneş de göze benzetilmiştir. Bu mu'ayyen kişi, memduhun makamında hizmet eden belirli bir kişi olması sebebiyle “ şahs-ı mu'ayyen ” olarak isimlendirilmektedir:

Cihân gûyâ ki bir şahs-ı mu'ayyendir cenâbında

Felek ebrû-yı ham-geşte vüdûdu çeşm-i binâdır (K.48 / 13. , s.203)

Birkaç beyitte de felek şekli itibariyle kadehe, devretmesi sebebiyle de sakiye benzetilmektedir:

Yâ devr-i felek sâki-i sahbâ-yı tarabdır

Âlem ana bir meclis-i sadgûne ni'amdır (K.59 / 6. , s.247)

ee) Çerâgâh, Gülşen, Mülk, Meydân, Kargâh

“ Gerdûn ” sıfatıyla anılan gökyüzü, bir beyitte, sultanın azamet ve büyüklük binicisinin bindiği atının, otladığı otlak (çerâgâh) olarak zikredilmiştir. Bu benzerlikte renk kavramının da rolünü düşünmek icap eder:

Semend-i râ'iz-i iclâlinin gerdûn çerâgâhı

Kemend-i Rüstem-i ikbâlinin âlem giriftârı (K.14 / 36. , s.89)

Bir başka beyitte ise “ sipihr ” adıyla anılan gökyüzünün gülbahçesi (gülşen) olarak hayal edilmesinde, memduhun mecliste tuttuğu kadehin parlaklığının akisleri faal rol oynamıştır. Bu hayalde içi şarapla dolu kadeh ile gül arasındaki renk ve şekil yönünden kurulan benzerlik de esastır:

Cihâmı rûşen ide berk-ı tîg-ı pür-güheri

Sipihri gülşen ada aks-ı câm-ı gül-fâmı (K.22 / 52. , s.117)

Memduhun övgüsünü anlatmak için kullanılan gökyüzü, “ âsmân ” adıyla anıldığı bir başka beyitte de memduhun görüş ve düşünce güneşinin doğduğu, yükseldiği ülke (mülk) için benzetme unsuru olmuştur. Bu güneş hiç batmaksızın sultanın mülk göğünde parlamaktadır:

Âsumân-ı mülke re’yi âftâb-ı bî-zevâl
Gülsitân-ı dehre lutfu nevbahâr-ı bî-hazân (K.52 / 31. , s.225)

Felek, sultânın, devlet çevgânı ile güneş topunu yuvarladığı geniş bir meydan (meydân-ı pehnâver) olarak tasavvur ediliyor. Sultan, devlet çevgânı ile dünyaya mükemmel bir nizam vermiştir. Beyitte, gökyüzü unsurları zikredilerek mürsel mecaz sanatı yapılmıştır:

O çevgân-bâz-ı devlet kim ana olmuş sa’âdetle
Güneş güy-ı zer-endûde felek-meydân-ı pehnâ-ver (K.21 / 12. , s.111)

Gökyüzü ayrıca “ kârgâh (işyeri) ” a benzetilmektedir. “ Nüh-kıbâb ” ifadesiyle gökyüzünde bulunan ay, güneş gibi cisimler kastedilmiş ve mürsel mecaz yapılmıştır.. Aşağıdaki beyitte olduğu gibi, memduhun tedbiri ve tedariki sayesinde, nizamın ataletten kurtulmuş olduğu ifade edilmiştir:

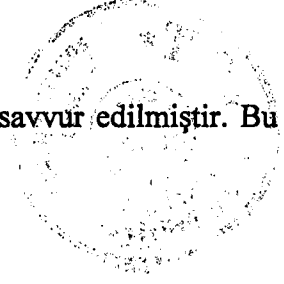
Lâzım oldukça eğr sen bir tedârik kılmasan
Bugün olurdu mu’attal kârgâh-ı nüh-kıbâb (K.61 / 18. , s.253)

ff) Cilt, Cerîde, Takvîm, Nun, Nokta

Felek, altın işlemeli bir cilt olarak düşünülmekte ve şair, feleği, düşünce Şehnâmesi’nin kitabındaki altın işlemeli bir cilt (cild-i zerkâr) olarak telakki etmektedir:

Hired allâme-i idrâkimin bir köhne şâkirdi
Felek şehnâme-i endişemin bir cild-i zerkârı (K.14 / 45.,s.89)

Felekler, birkaç sayfadan oluşan bir zabıtname (cerîde) olarak tasavvür edilmiştir. Bu tasavvurda, her felek bir varak olarak düşünülmüştür:

Kitâb-ı câmna nisbet cerîde-i eflâk

Dokuz varaklı perişân u köhne bir takvîm (K.33 / 32. , s.156)

Yine aynı beyitte, felekler, dokuz yapraktan meydana gelen köhne ve perişan bir “takvîm” e teşbih ediliyor. Bu benzetmede, memduhun canı ise feleklerle karşılaştırılmakta ve bu can felekler karşısında gayet muhtevalı bir kitap olarak düşünülerek memduhun üstünlüğü dile getirilmektedir.

Felek, şekil itibariyle, ters dönmüş “ nun ” harfine de benzetilmektedir. Nun harfinin şekli felek , ortadaki nokta ise dünya olarak düşünülmüştür. Bu benzetmede kudret kaleminin yazış biçimi etkilidir. Kudret kalemi, memduhun makam harflerini meşk edecek olursa, gökyüzü “nun” harfi olarak görülecektir:

Hurûf-ı câhını meşk etse kilik-i kudret olur

Güsiste dâ'ire-i âsûmân numûne-i nûn (K.58 / 33. , s.245)

Çarh, sultanın hüküm dairesinde bir nokta mesabesinde. Böylece sultânın hükmünün büyüklüğü karşısında gökyüzünün acizliği anlatılmaya çalışılmış ve yükseklik itibariyle sultânın hükmü ile gökyüzü karşılaştırılmıştır:

N'ola hükmünden anın taşra bir iş olmasa hiç

Çarh bir nokta ana dâ'iredir fermânı (K.4 / 9. , s.52)

gg) Damen, Girîbân, Kumaş, Külâh

Çarh, ilkbahar mevsiminde güzel kokular saçan etek (dâmen)'e benzetilmiştir. Oldukça realist bir tabiat tasvirinin yapıldığı bu beyitte, insanın kendisinden çok ona ait giyim unsurları (etek)'ndan bahsedildiği görülür:

Dâmen-i çarhı mu'attar eder esdikçe nesîm

Nûkhet-i yâsemen ü sünbül ü bûy-ı nesrîn (K.47 / 8. , s.200)

Felek, elbise yakasına (giribân) benzetilmiş olup memduhun hükmü zamanında şikâyet ehlinin eli tarafından yakalanmıştır denilmektedir. Felekten muztarip olan şair, ancak memduhun yardım ve inayetleri ile bu sıkıntıyı bertaraf edebilir:

Bihamdillâh zamanında be-kavl-i Sabrî –i şâkir

Giribân-ı felek mehcûr-ı dest-i âh-ı şekvâdır (K.48 / 32. , s.205)

“ Atlas-ı çarh ”, sultanın atının ayağının altına serilecek kumaş olarak tasavvur ediliyor. Beyitte çarhın ayaklar altına serilecek kumaş biçiminde düşünülmesi memduhun atının kadrinin yüceliğini ortaya koymak içindir:

Yaraşır atlas-ı çarh olsa ana pây-endâ

Eylese her ne zaman cilve-i pür-istiğna (K.18 / 49. , s.103)

Feleğin, bir beyitte de şekli yönünden “ külâh ” a benzetilmesi toplum geleneklerinden biri ile ortaya konulmuştur. Memduhun vezaret rütbesi ile taltif edilmesi halini felekler külâhını gökyüzüne atarak kutlamaktadır :

Felekler atdı külâhın bu şevk ile arşa

Melekler etdi sipâsı zamîme-i evrâd (K.30 / 11. , s.142)

hh) Daire (Dâiresâz), Hokka, Çember, Pergâr, Çevgan

Felek, çember şeklinde düşünülmüş, şeklinden hareketle güven ve huzur dairesi olarak anılmış, “ daire-sâz ” sıfatını almıştır. Şekli itibariyle, memduhun saadet gökyüzünün kutbu olan çarh, dönüşü yönüyle de pergel (pergâr)'e benzetilmektedir. Memduhun bahtı, şu dönen gökyüzü pergelini istediği yöne hareket ettirebilir, denilmektedir:

O kutb-ı çarh-ı sa'âdet ki döndürür bahtı

Ne yana isterse pergâr-ı çarh-ı gerdânı (K.31 / 23. , s.147)

Güneş, şekil benzerliği açısından, top biçiminde düşünlmüő, felek ise bu topu döndüren çevgân olarak tasavvur edilmiştir:

Vakf-ı ser-pençe-i ikbâl-i cihângirindir

Gûy-ı hürşîd-i zer-endûd ile çevgân-ı felek (K.25 / 20. , s.124)

Nice şeh-zâde yek-tâ –gevher-i nüh-hokka-i nûnâ

Ki kıymetde değişmez cân u dil genc-i temennâya (K.19 / 35. , s.107)

Yukarıdaki beyitte memduh eşsiz bir inci (gevher), gökyüzünün dokuz katı da bu incinin muhafaza edildiği mavi renkli dokuz hokkadır.

ı) Pûte, Micmere, Tas, Tabak, Kâse , Peymâne, Kadeh, Cam

“Gerdûn ” sıfatıyla anılan felek, kimyâ ilminde kullanılan,altın eritme kabı(pûte)olarak.düşünülmüyor. Benzetmede “ dehr (zaman) ” de kuyumcu olarak hayal ediliyor; bu kaptaki eriyen altın ise güneştir:

Ne durur zer-ger-i dehr ana ta’accüb ederim

Bu kadar olmuş iken pûte-i gerdûn pür-tâb (K.32 / 17. , s.151)

Felek, sultanın övgüsü için söz konusu edilirken “ micmer (buhurdan, tütsü kabı) ” e benzetildiği dikkat çeker. Gökyüzü micmeri, sultanın anber kokulu ahlakı, güzel huyu ile dolmuştur. Çarh, bünyesindeki gök cisimleri ile birlikte “ kafes gibi ” anlamına gelen “müşebbek ” sıfatı ile de verilmiştir:

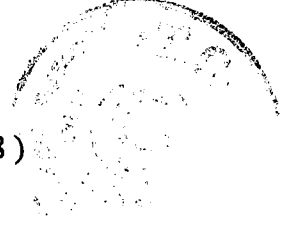
Şemîm-i turra-i hulku eriőşe evc-i a’lâya

Olurdu gûyiyâ çarh-ı müşebbek micmer-i anber (K.21 / 16. , s.112)

“ Sipih ” adıyla anılan felek, şekil açısından “ tâs ” a benzetilmiştir . Dokulunca ses çıkarması yönüyle ise “ pür-tanîn ” sıfatı ile ele alınmıştır. Felek memduhun kurmuş olduğu has meclisinin fağfurî kasesi olarak da tasavvur edilmektedir:

Sensin ol kim eyledi sıyt u sadâ-yı himmetin

Âlemi pür-velvele tâs-ı sipihri pür-tanîn (K.56 / 25. , s.238)

Dokuz kat gökyüzü, memduhun sarayı ile kıyaslanmıştır; ondan üstün çıkarılan bu sarayın kubbesi, gökyüzü tabakalarından üstün çıkarılmıştır. Saray kubbesinin suya düşen aksi, bu hayalin gerçek gibi düşünülmesine engeldir; zira onun sudaki yansıması kubbe-külâh benzerliğini ortadan kaldırmaktadır :

Olurdu nüh-tabak-ı âsmâna bir serpûş

Düşünce olmasa ger âb içinde aksi nigûn (K.58 / 3. , s.243)

“ Günbed-i nilüfer ” olarak anılan gökyüzünün şafak vaktinde almış olduğu kızıl renk, sultânın kılıcının döktüğü kanın yansıması biçiminde tasavvur ediliyor. Birinci beyitte savaş, ikinci beyitte sultanın kurduğu meclis anlatılmaktadır. Gökyüzü “ kâse-i yâkût ” a benzetiliyor. Bir beyitte de, sultanın has meclisinin “ fağfurî kâse ”sidir, denilmektedir:

Ol kadar kan dökdü şemşîrîn ki aksile anın

Kâse-i yâkûta döndü künbed-i nilüferî (K.14 / 7., s.91)

Cihân sahnında bir âmâde bezm-i has-ı şâhâne

Felek bezminde bir şeh-kâse-i yektâ-yı Fağfûrî (K.35 / 5., s.161)

Felek, şekli itibariyle kırmızı şarapla dolu kadeh (peymâne) e de benzetilmektedir. Âşık bu peymâne (yani hadiseler) sebebiyle mest olmuştur. Kadehin meclilerde elden ele dolaşması ile gökyüzünün devri arasında ilgiler kurulmuştur. Felek peymanesi, Cem'in işret bezmi gibi olan dünya meclisinde dönmektedir; ancak şad olmayan gönül, felek peymanesinden daha çok sevgilinin ya da memduhun kurduğu meclisten hazzeder:

Bu denlü şevk-bahş olmaz dil-i nâ-şâde ger olsa

Felek peymâne -i sahbâ cihân işret-serâ-yı Cem (K.39 / 3., s.174)

Feleğin şekil ve keyfiyet açısından kadehe ya da cama benzetildiği beyitler az değildir. Dokuz kat çarh , ” kadeh-i mînâ ” gibidir. Ezel sakisi, şairin büyük ayaklı kadehin dolaştırıldığı meclisi gördükten sonra, bu dokuz kadeh gibi olan gökyüzünü tersine çevirmiştir. Çünkü şairin meclisinde döndüren kadeh ilahi aşk şarabı ile doludur:

Gördü sâkî-i ezel rıtl-ı girân-ı bezmim
Ser-nigûn eyledi bu nüh-kadeh-i mînâyı (K.45 / 37. , s.196)

Memduhun övgüsü bahsinde ise , çarh , sultanın cömertlik sakisinin elinde bulunan altın işlemeli kadeh (câm-ı zer-niân) olarak geçmektedir. Bu tasavvurda, felek şekil açısından kadeh; ay, güneş ve yıldızlar da ışık ve parlaklık bakımlarından bu kadehin altın işlemleri olarak düşünülmüştür. Beyitte memduhun bahtının yüceliği dile getiriliyor. Bir başka beyitte de felek Cem'in kadehine benzetilmişti. Bu kadehte neşe şarabı bulunmaktadır. Memduhun şaire göstermiş olduğu himayenin sebebi söz konusudur :

Âlem o kadar feyz-i neşât ile lebâleb
Gûyâ ki felek câm-ı tarab hâne-i Cemdir (K.59 / 5.. s.246)

ii) Harp, Keman, Fanûs (Fanûs-ı minâ), Ayna

Felek, şekli (eğri oluşu nedeniyle) itibariyle, kanuna benzeyen, dik tutularak çalınan ve harp adı verilen bir saz olarak düşünülmüştür. Yayları ve kirişleri (evtâr) olsaydı, memduhun sarayında kurulan bu işret meclislerinde felek ancak bir harp olabilirdi, denilerek sultanın kadrinin yüceliği ortaya konulmak istenmiştir:

Nedir ol işret-âbâd-ı bülend ol kasr-ı âlî kim
Felek bir çeng olurdu bezmine ger olsa evtârı (K.14 / 2. , s.86)

Mihr, bir beyitte “ pençe ” ye benzetilmiştir. Şâir hüsn-i ta'lîl yoluyla feleğin, memdûhun büyüklük köşkünün eteğine ulaşabilmek için pençe vurduğunu söyleyerek memduhun elde ettiği dereceye ulaşmağa çalışmaktadır. Gökyüzü memduhun azamet köşkü, güneş de bu eteğe yapışmış bir pençe olarak tasavvur ediliyor. Şâir “ sanman ” kelimesiyle hüsn-i ta'lîl sanatını zayıflatmıştır:

Mihr sanman görünen kesb-i uluvv etmeğe çarh
Urdu dâmân-ı serâ-perde-i iclâline çeng (K.38 / 14. , s.172)

Çarh, yine eğriliği yönüyle, ” kemân ” a benzetilmiştir. Çarh kemânı, Rüstem’in okunun atıldığı alet olarak (yay) düşünülmektedir. Atılan bu ok, onun atının ayağının tozuna bile yetişemez, denilerek yine memduhun atının övgüsü yoluna gidilmiştir. Bu tasavvurda ay ise ok atıcının parmağına taktığı yüksük (zihgîr) tür:

Eremez gerdine sür’atde hadeng-i Rüstem
Çarh destinde kemân olsa hilâli zihgîr (K.40 / 31. , s.179)

Sultan, alemleri görüş ve düşünceleri ile aydınlatan bir mum olarak tahayyül edilmiştir; güneş de onun etrafında dolaşan bir pervanedir. Benzer anlamı ihtiva eden bir başka beyitte de muma benzetilen memduhun çevresini kuşatan felek ise, onun baht çerağını aydınlatan ilahi mumun bulunduğu mavi renkli fanus (fanûs-ı minâ) olarak tasavvur edilmiştir; melekler de, bu fanusun etrafında dönüp duran bir pervane gibidir:

Güneş pervânedir ol şem’a pertâb etmege kendin
Dolanır durmayıp şevkile ol fânûs-ı mînâyı (K.28 / 12. , s.134)

Çarh, bulutlardan sıyrılmış hali ile ve içerisinde bulunan gök cisimlerinin suretlerini göstermesi yönüyle parlak bir ayna (âyîne-i çarh) gibi düşünülmüştür. Feleğin dünyadaki cisimleri olduğu gibi yansıttığı söylenir. Tıpkı aynada olduğu gibi, feleğin içerisindeki suretlerin asılları da yoktur, felek insanları bu şekilde aldatmaktadır. Çünkü felek, tabiatı icabı aldatici ve hilekardır. Kötü yaratışlı kimselerin yüzüne güler; dürüst ve ehliyetli olanlara karşı samimi değildir.

Bir beyitte de mazlumların ahının dumanı çarh aynasını karartmaktadır. Memduhun adaletinin ışıkları ise çarh aynasına cila vurmaktadır, denilerek memduhun adaletinin büyüklüğü dile getirilmektedir. Divanda yer alan bir beyitte, gökyüzü aynası, memduhun adalet cilası ile parlatılmadığı sürece mazlumların ahı ile kararacaktır, denilerek hem memduhun adil olduğu, hem de çarhın zahir bir yapıya sahip bulunduğu dile getirilmiştir:

Erişdi pertev-i feyz-i bahâr âyîne-i çarha
Acep mi şimdi olsa jeng-i ebr-i tîreden ârî (K.49 / 4. , s.210)

Dûd-ı âh eyler idi âyîne-i çarhı siyâh
Pertev-i ma'deletin urmasa ana saykal (K.53 / 36. , s.229)

jj) Kecîm (eyer), Siper, Zırh, Bergüstüvân

Gökyüzü, sultanın mevki atının altın işlemeli eyer (zer-endûde kecîm) i olarak düşünülmektedir. Bu tasavvurda güneş, memduhun ikbal tacında bulunan eşsiz ve iri bir inci olarak düşünülüyor. Böylece şair, memduhun övgüsünü gayet sanatlı ve parlak ifadelerle ortaya koymuştur:

Âftâb efser-i ikbâline yektâ gevher
Âsmân eblâk-ı câhına zer-endûde keçîm (K.8 / 29. , s.67)

Yedi kat gökyüzü (heft-ecrâm), okların engellenmesi için tutulan siper (kalkan)'e benzetilmektedir. Memduhun oklarının hızı İran'ın efsanevî kahramanı Rüstem'in okları ile karşılaştırılmış, memduhun atmış olduğu okların hızı ve etkisi mübalağalı bir biçimde anlatılmıştır:

Olaydı sür'at-i seyri hadeng-i Rüstemde
Deler geçerdi siper gibi heft-ecrâmı (K.22 / 27. , s.115)

“ Atlas-ı çarh ” savaş zamanlarında sultanın atına giydirilen zırh olarak tasavvur edilmektedir. Sultan da savaş alanının yiğidi olarak vasıflandırılmıştır. Çarh , bir beyitte de “bergüstüvân ” a benzetilmiştir. Savaş zamanlarında atlara giydirilen örtü, şairin şairlik yaratılışının atı üzerine örtülmeye de lâyık görülmüştür:

Vâdî-i medhinde cevlân etdiğiçün yaraşır
Atlas-ı çarh olsa rahş-ı tab'ıma bergüstüvân (K.52 / 56. , s226)

kk) Deryâ, Muhît, Keştî, Sadef, Dolap, Âbile

Felek, “ deryâ-yı muhit ” e benzetilmiştir. Memduhun öyle büyük bir ordusu vardır ki bu ordudaki askerlerin bindiği atların ayak tırnaklarının çıkardığı tozlar gökyüzü okyanusunu simsiyah eder. Beyitte savaş alanında tozların gökyüzüne çıktığı ve orayı kararttığı dile getirilerek memduh ve onun yönetimindeki askerlerin övgüsü yapılmaktadır:

Ol şeh ki gubârı süm-i yekrân-ı sipâhı
Deryâ-yı muhît-i feleği pür-keder eyler (K.11 / 20. , s.77)

“ Çarh-ı vâlâ ”, güneşin altından kayığının yüzdüğü okyanus (muhît)’a benzetilmiştir. Memduhun mübalağalı övgüsünün yer aldığı bu beyitte, çarh, okyanusa; güneş, altından kayığa; toz zerresi de gemi çapasına benzetiliyor. Memduhun tedbir ve temkininin gölgesi, gökyüzü denizine düşmüş olsaydı, bir zerre dahi güneşin hareketini durduracak bir çapanın etki gücüne sahip olurdu denilerek, bu tedbir ve temkinin kudreti gösterilmek istenmiştir:

Düşeydi zıll-ı temkîni muhît-i çarh-ı vâlâya
Ederdi zevrak-ı zerrîn mihre zerreyi lenger (K.21 / 19. , s.112)

Felek dönüşü ve çabukluğu yönüyle “ keştî ”ye benzetilmiştir. Burada memduhun himmetinin gücü anlatılmakta ve örümcek ağının felek kayığına yelken olabilmesinin ancak memduhun himmeti ile sağlanabileceği üzerinde durulmaktadır. Beyitte felek kayığa benzetilmekte yelkeni ise örümcek ağı olarak hayal edilmektedir. Hayal açısından son derece güzel olan bu beyitte güçlü ile zayıf olan iki unsur gayet ustaca bir araya getiriliyor:

Ger ankebûta himmeti yâr olsa perdesi
Keştî-i çâpük-i felek bâdbân olur (K.38 / 5. , s.138)

Felek, ayna kadar parlak olması yönüyle sadefe benzetilmiştir. Memduh ise bu sadefin değerli bir incisidir. Bu inci dokuz kat sadefin içinde saklanmaktadır, denilerek memduhun değeri ortaya konulmaya çalışılıyor:

Hem yegâne halef-i dũde-i akl-ı evvel

Hem kirâmı güher-i nũh-sadef-i âyîne-reng (K.38 / 5. , s.171)

Felek dönüşü itibariyle dolap (dũlâp)'a benzetilmektedir. Dokuz kat gökyüzü (nũh-kıbâb), su kabarcıkları (âbile) olarak tasavvur ediliyor . Şair memduhun azamet ve mertebe ülkesinin genişliğini anlatabilmek için bu güzel hayâle başvurmuştur. Böylece memduhun büyüklüğü karşısında feleğin aczi gösterilmek istenmiştir:

Ermeden pâyânına pâyı kalıp refârdan

Etdi kat kat âbile peydâ değıldir nũh-kıbâb (K.55 / 32. , s.235)

2) Yıldızlar

a) Genel Olarak Yıldızlar

Dîvânda “encüm, ahter, kevkeb, kevâkib, sevâbit, nücûm, sitâre” gibi adlarla anılmıştır. Parlaklığıyla sık sık şiirlere konu olmuştur. Eski astrolojide insanın hâli ve istikbâli ile ilgili bir takım hadiselerde yıldızların rol oynadığı inancı vardır. Yıldız baht ve talih ile münâsebetlendirilerek işlenmektedir. İnsanların, dolayısıyla sultânın baht ve talihi için teşbîh unsuru olarak kullanılan yıldızlar “ Cem-kevkebe ” sıfatı ile vasıflandırılmış, Cem gibi yıldızı uğurlu, bahtı açık anlamlarıyla kullanılarak astrolojik açıdan sözkonusu edilmiştir:

Şâhenşeh-i Cem-kevkebe-i devr-i zamân kim

Derbân-ı der-i bâr-gâhi kayser ü hândır (K.10 / 23. , s.73)

Sultanın övgüsü yapılırken “ kevâkib-haşem ” sözü ile sultanın askerlerinin yıldızlar kadar çok ve sayısız olduğu anlatılmaktadır:

Ol şâh-ı kevâkib-haşem-i rûy-ı zemîn kim

Devrân-ı hümâyunu şeref-bahş-ı zamândır (K.10 / 21. , s.73)

Devleti yönetenler de yıldızlara benzetilmiştir. Onlar, memduhun yüce kadrinin çadırında toplanmışlardır. Bu tasavvurda memduhun yüce kadrinin çadırı, gökyüzü gibi,

mertebesi yüksek olarak tasavvur edilmiştir. Memduhun kalemindeki altın tezhipli süslemeler, yıldızlar için teşbih unsuru olmuştur:

Dîv-i buhlı hıttâ-i cûdunda olmuş rahm için
Keff-i destin âsmân u kilik-i zerrînin şihâb (K.55 / 29. , s.235)

“ Evc ” in sözlük anlamı “Bir şeyin en yüksek noktası , doruk ” tur (PALA, Ank.1989: 157). Dünyanın , yörüngesi üzerinde hareket ederken, güneşe en uzak bulunduğu noktaya da evc denir ki bu tarih “ 21 Haziran ” a tekabül eder. Evc terimi, aşağıdaki beyitte, sultanın güneşe benzetilmesiyle birlikte söz konusu edilmiştir. Bu terim zikredilirken sultanın “ azamet” sıfatı da düşünülmüştür:

Ol mihr-i cihân-perver-i evc-i azametdir
Mihrin kerem ü kevkebi hod dehre ayândır (K.10 / 29. , s.73)

Dîvân şiiirinde sıkça kullanılan ve Nef'î'nin beyitlerinde de rastladığımız “ evc-i felek” terkîbi ile sultanın görüş ve düşüncelerinin pek yüksek olduğu anlatılmaya çalışılmıştır:

Bir mihr-celî şa'şâ'adır re'yi ki dâ'im
Evc-i felek-i saltanatı müstakar eyler (K.11 / 29. , s.78)

Kırân, iki gezegenin bir burçta birleşmesine verilen addır. Nef'î'nin beyitlerinden birinde, yedinci felekte yer alan ve uğursuz olduğuna inanılan “ Zühal (keyvân) ” ile üçüncü felekte yer alan ve uğurlu olduğuna inanılan “ Zühre ” nin kırân sebebiyle ele alındığını görmekteyiz:

Nehyi ger âlem-i bâlâda yürütse hükmün
Eylemezlerdi kırân zühre vü keyvân-ı felek (K.25 / 37. , s.125)

Memduhun övgüsü yapılırken de kozmik kavram olan “ kırân ” zikredilmektedir. Nef'î, kendisinin şâirlik tabiatını överken “ sahib-kırânî ” vasfını kullanmış ve bu ifadeyle gönlünü kastetmiştir:

Gamze-i dilber n'ola reşk eylese endîşeme

Hırz-ı bâzû-yı dil-i sâhib-kırânîdir sözüm (K.1 / 8. , s.45)

Yıldızların durumlarından ve hareketlerinden anlamlar çıkarma ilmi demek olan “ ilm-i tencîm ” dinimizce yasaklanmış bir ilimdir. Bu ilme göre yıldızların hareketleri, birbirlerine yaklaşıp uzaklaşmaları insanların kaderi üzerinde tesîrli olmaktadır. Bu tesîr sadece insanların kaderi üzerinde değil, diğer bazı olaylar üzerinde de etkisini göstermektedir. Yıldızların bir kısmı uğurlu, bir kısmı da uğursuz diye sınıflandırılmıştır. Nefî de Dîvânında yıldızlardan bahsederken, onların insan bahtı, talihi ve ikbâli üzerindeki etkilerine değinmiştir. Dîvân'da, İlm-i tencîm yoluyla, uğurlu ve uğursuz yıldızlardan bahsedilirken sultanın övgüsü yoluna gidilmiş ve “ ehl-i tencîm ” sıfatını alan kişilerin dahi, sultanın talih yıldızının yüksekte olduğunu ifade ettiklerini söylenmiştir. Sultanın talihinin yüceliği “ kevkebe-i tâli ” sıfatı ile anılmıştır. Divan'da geçen “ hümâyûn-kevkebe ” ifâdesi de dikkati çekmektedir:

Kevkeb-i tâli'i ol mertebeden âlîdir

Ki yazıp bildire ahkâmını ehl-i tencîm (K.8 / 42. , s.68)

Felek bir beyitte kese olarak düşünölmüştür, yıldızlar da renkleri itibariyle, bu kesede bulunan gümüş para (dirhem) lar olarak tasavvur edilirler:

Dirhem-i encüme dest ursa ger olurdu tehi

Kîse-i âşık-ı müflis gibi hemyân-ı felek (K.25 / 35. , s.125)

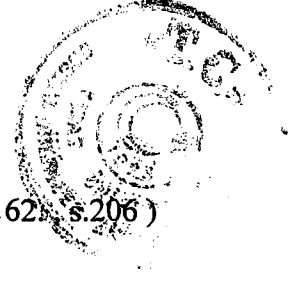
Yıldızlar, memduhun bahtı için teşbîh unsuru olmuş, bu durumda gökyüzünün sultanı olan güneşden bile üstün tutulmuştur:

Gökte mihr ahter-i bahtından eder kesb-i şeref

Yerde deryâ kef-i cûdandan alır feyz-i nisâb (K.32 / 29. , s.151)

Nefî, şiirlerinin değerini anlatabilmek için Süreyya yıldızını inci dizisine benzetmiştir:

Bulaydı ger bununla zîb ü ziynet gerden-i zühre
Felekde zann ederdi seyr eden ikd-ı süreyyâdır (K.48 / 62 , s.206)

b) Yıldızlarla İlgili Tasavvurlar

Encüm, bir beyitte “ hırmən (harman) ” e benzetilmekte ve sultanın yeryüzüne saçtığı altın ve gümüşlerin oluşturduğu harmanın gökyüzündeki aksi olarak düşünülmektedir:

Aksidir anın felekde hırmən-i encüm degil
Saçdı dest-i lutfu hâke ol kadar sîm ü zeri (K.14 / 35. , s.92)

Yıldızların parlak oluşları da dikkate alınarak, sultanın atının göğüs bağına takılan küçük çingiraklara benzetildiği ve yine sultanın atının nalındaki çivi (mîh) olarak tasavvur edildiği; sabit yıldızlar (sevâbit) ın ise naldaki çivinin başı (ser-i mîh) için teşbih unsuru olduğu görülür:

Cihân-ı sür'ate gûyâ felekdir kâse-i sümümü
Ser-i mîhi sevâbit na'l-i zerrindir yeni ayı (K.28 / 22. , s.134)

Yıldızlar, Dîvân'da, şekil ve parlaklık açısından “ göz ” e benzetilmektedir. Onlar gökyüzünün gözüdürler. Bu göz sultanın tacından yansıyan ışıklardan feyz almaktadır. İkinci beyitte “ ay-yüz ”, “ yıldız-göz ” arasında leffü neşr sanatı yapılmıştır:

Neşât-ı ahd-i adliyle güşâde çehre-i eyyâm
Fürûğ-ı gevher-i tâcıyla rûşen dîde-i ahter (K.21 / 6. , s.111)

Bir gece yok ki çıkmaya tâ mâh u encüme
Âhımla âsumânın alışdı yüzü gözi (G.123 / 2. , s.340)

Nef'î bir başka beyitinde, memduhu överken, yıldızların felek dairesinde bir “ nokta ” olduğunu ifade:

T.C. YÜKSEK
DOKÜMAN
KÜTÜPHANESİ

Bir da'iredir devlet ana kevkebi nokta
Bir âyinedir akl ana idrâki cilâdır (K.34 / 34. , s.160)

Memduhun köşkünde yer alan gül bahçesindeki yıldızlar “ şebnem ” olarak düşünülüyor. Bu tasavvurda gece, sünbül bahçesi olarak karşımıza çıkmaktadır:

Gülistânında şeb encümle sünbül-zâr-ı pür-şebnem
Şebistânında hurşîd-i seher bir şem'-i kâfûrî (K.35 / 11. , s.162)

Yıldızların mum (şem') a benzetildiği bir beyitte ay (kamer) da şamdana benzetilmiştir. Yıldızların muma benzetilmesi, onların ışıklı olmaları ve gece ortaya çıkmalarıyla ilgilidir:

Muntazır her gece çarh-ı pür-kevâkible kamer
Yakmağa sahnında bir şem'-i murassa'şemdân (K.52/ 13. . s.223)

Temmuz ayında güneşin sıcaklığının etkisiyle hareket ediyormuş gibi düşünülen sabit yıldızlar, bu yönüyle ateş içerisindeki “ üzerlik tohumları (sipend) ” na benzetilmiştir:

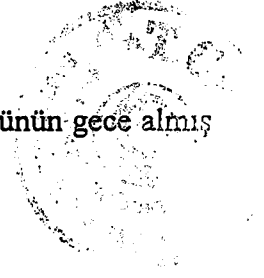
Erdi ol dem ki sipend-i ser-âteş gibi hep
Sâbitât-ı felegi ede yerinden pertâb (K.32/14. , s.151)

Dîvân şiirinde yıldızların, geceleyin gökyüzündeki görünüşleri, ay ve yıldızların birbirleri ile uyumları değişik hayâllere konu olmuştur. Öyle ki, yıldızlar gökyüzü sarayındaki kehkeşan eyvanını süsleyen birer süs (zîver) olarak düşünülmüştür:

Nitekim ola esâs-ı kasr-ı gerdûn pâydâr
Zîver-i eyvân ola ana nücûm u kehkeşân (K.52 / 59. , s.226)

Şâirin ahından yükselerek çıkan kıvılcımlar (şerâr) la gökyüzündeki yıldızları kıyaslıyor. Ahtaki kıvılcımların sayısı yıldızları bastırmaktadır. Bu kıvılcımlar, gökteki

yıldızlarla “ kırân ” etmektedir. Bu tahayyülde, ah dumanının rengi ile gökyüzünün gece almış olduğu renk arasında benzerlik söz konusudur:

c) Takım Yıldızlar

aa) Ülker (Süreyy , Pervîn)

“ Sevr ” veya “ hamel ” burcunda kümelenen kuzey yarım küredeki bir takım yıldızdır. Gerdanlığa benzetilir ve bundan dolayı “ ıkd ” kelimesiyle birlikte kullanılır. Nefî, sözlerini (yani şiirlerini) “ ıkd-ı pervîn ” e benzetmiştir. Çünkü bu yıldız kümesi aya yakın bir yerdedir ve tıpkı inciler gibi iki sıra halinde dizilmişlerdir. Şairlerin sözlerinin her biri bir inci olarak düşünülecek olursa, Nefî'nin bu benzetmeyi niçin kullandığı daha da netleşecektir. Nefî Süreyyâ'yı kendi nazmı ile karşılaştırmaktadır ve bunun sonucunda “ ıkd-ı Süreyyâ ” şairin sözü karşısında değersiz kalmaktadır:

Görüp bu silk-i mürvârid-i pür-tâbı hicâbından

Acebdir hâke salmazsa felek ıkd-ı Süreyyâ (K.28 / 50. , s.136)

Bir başka beyitte de memduhun övgüsü yapılmakta ve “Süreyyâ-alem ” terkihiyle sultanın saltanat bayrağının yüceliği anlatılmaktadır. Memduhun övgüsü yapılırken “ Süreyyâ yıldızı ” söz konusu edilmiş ve memduh inci dizisi (ıkd-ı lü'lû) gibi olan Süreyyâ'ya benzetilmiştir:

Şâh-ı encüm-sipehâ mâh-ı zemîn cilve-gehâ

Ey Şehensâh-ı süreyyâ-alem-i heft-iklim (K.8 / 45. , s.68)

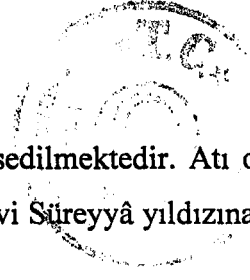
Edeyim olmaz isem silk-i le'âl-i medhîn

İkd-ı lü'lû-yı süreyyâ gibi arşa âveng (K.38 / 31. , s.173)

Bir başka yerde de Süreyyâ, sultanın kılıcını süsleyen bir cevher gibi düşünülmüştür. Aşağıdaki beyitte, memduhun övgüsü, gayet parlak ve sanatlı bir biçimde işlenmiştir:

Âferîn ey rûzgârın şehsüvâr-ı safderi

Arşa as şimdengeri tîg-ı süreyyâ-cevheri (K.14 / 1. , s.90)

Pek çok yerde sultanın atı övülürken onun hızından da bahsedilmektedir. Atı o denli hızlıdır ki , onun sür'ati, etrafındaki herşeyi savurmakta, nalındaki çivi Süreyyâ yıldızına kadar çıkabilmektedir:

Şikest eyler ser-i gâv-ı zemîni sadme-i pâyı

Çıkar şiddetle pertâb etdiği mîhî süreyyâya (K.19 / 13. , s.106)

bb) Samanyolu (Kâhkeşân)

Samanyolu, şekli ve parlaklığı yönüyle bele bağlanan bir kemer gibidir. Bu kemer, sultanın hizmetine layık görülen köle (felek) nin benzetilen feleğin beline bağlanmış olarak tasavvur ediliyor:

Çarh oldu cenâbından kemer-beste gulâmı

Sanman ki felekde görünen kâhkeşândır (K.10 / 30. , s.73)

Kehkeşân, sultanın büyüklük atına ait olan göğüs bağı (sîne-bend) gibi düşünülmektedir. “ Husrev ”, kelimesi hem sultanı hem de hikaye kahramanı olan Husrev-i Perviz'i hatırlatmaktadır. Husrev-i Perviz'in atının adı ise “ Şebdîz ”dir. Şebdîz kelimesi de hem bu meşhur atın adı hem de gece vakti gökyüzünün rengini ifade ettiği için iki ayrı anlamda düşünülerek ihamı tenasüp sanatına konu olmuştur:

O husrevdir ki Şebdîz-i cihân-gerd-i celâline

Celâcildir kevâkib sîne-bend-i kehkeşân üzre (K.6 / 28. , s.61)

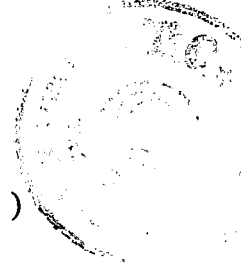
Samanyolu memduhun talih kölesinin bindiği azamet atına giydirilmesi düşünülen gümüş eyer takımı (sîm-raht) için de teşbih unsuru olmaktadır. Yani kehkeşân , memduhun atının gümüş eyeri olmaya lâayık bir unsur olarak gösterilmiştir. Aşağıdaki diğer iki beyitte ise Samanyolu “ gümüş takımı, yük, denk ” olarak tasavvur ediliyor. Bu tasavvurda memduhun övgüsü esastır:

Edhem-i iclâline bir raht-ı sîmîn kehkeşân

Eşheb-i ikbâline bir na'l-i zerrîn âftâb (K.55 / 17. , s.234)

Saf-şikâf-ı sipeh-endâz kim olsa yaraşır

Kehkeşân Edhem-i çâpük-revine sîmîn-teng (K.38 / 7. , s.171)

Nef'î'nin kasidelerinden birinde, kehkeşânın, nesr-i tâ'irle birlikteki görünümü göz önüne alınarak sultanın sarayının kubbesindeki ejder ya da Anka biçimindeki motif ile benzerlik kurulmuş ve böylece tecahülü arifane sanatına örnek oluşturulmuştur:

Kehkeşân mıdır felekde nesr-i tâ'irle yahud

Tak-ı eyvânında resm-i ejder ü Anka mıdır (K.7 / 21 , s.64)

Nef'î de, diğer Dîvân şairlerinde olduğu gibi, dönemindeki padişahları, kasidelerinin medhiye bölümlerinde, en önde gelen kahramanlarından biri olarak göstermiş ve onları mübalağalı bir şekilde övmüştür. Sultan halkını korur, gözetir; onlardan himmetini esirgemez. İşte bir beyitte sultanın bu özelliğine işaret edilmiş; kullarının eteklerine doldurduğu altınlar için benzetme unsuru olarak Samanyolu seçilmiştir:

Ol denlü dâmenin pür eder zerle her gedâ

Kim yollarına zîb-i reh-i kehkeşân verir (K.5 / 34. , s.57)

Şairin sözleri insanlar üzerinde oldukça etkilidir; öyle ki , kılıç gibi keskindir. İşte Nef'î, samanyolunu, dil kılıcının gökyüzünde açmış olduğu yara olarak tasavvur etmektedir; bu yolla hüsn-i ta'lîl ve tecâhülü arifâne sanatına örnek vermektedir:

Sinesin çâk eyledim çarhın değildir kehkeşân

Zahm-ı şemşîr-i zebân-ı kîn-sitânımdır (K.13 / 2. , s.84)

Kehkeşân, saraya benzetilen gökyüzünde "eyvân" olarak düşünülmüştür. Bu eyvânın süsleri ise yıldızlardır. Kasidenin dua bölümünde yer alan bu beyit, anlam yönüyle, bundan sonra ki beyte bağlanmaktadır:

Nitekim ola esâs-ı kasr-ı gerdûn pâydâr

cc) Nesr-i Tâ'ir

Nesr, doğan ve şahini bile alabilen, son derece iyi uçucu bir kuştur. Türkçede “Kerkenez”denilir. “ Uçan kerkenez ” manasına gelen “Nesr-i tâ'ir”ise kuzey kutbu tarafında bulunan iki yıldız kümesinden birinin adıdır (Bu bilgi Tazarru'ne'den alınmıştır). Kartal burcunun “ T “ şeklindeki yapısındaki iki çizginin birleşme yerinde bulunan burcun en parlak yıldızıdır. Beyitte ise, sultanın sarayının kubbesine işlenmiş “ ejder ” şeklindeki motifle benzerlik arzemesi yönünden konu edilmiştir. Örnek beyit Samanyolu bahsinde işlenmiştir.

Nesr-i tâ'ir bir başka beyitte ise kuş yuvası (âşiyân)' na benzetilmiştir. Bu benzetmede gökyüzü, ay yüzlü güzelin aşkından mecnun olmuş aşık gibidir. Yine aynı beyitte “ nesr-i tâ'ir” tamlamasında bulunan kelimelerin birinci anlamları ile “ âşiyân ” arasında tenâsüp sanatı yapıldığı dikkat çekmektedir. Nesr-i tâ'ir, mecnun olmuş gökyüzünün tepesinde yuva yapmıştır. Beyitte telmih sanatı da mevcuttur :

Olmasa Mecnûn-ı aşkı ol mehin ger âsmân

Nesr-i tâ'ir eylemezdi bâşı üzre âşiyân (K.52 / 46. , s.225)

dd) Farkadan

Kuzey kutbuna yakın “ dübb ” ve “ mezak ” adlı iki yıldızın ortak adı olup Türkçe'de “ikizler ” diye bilinir. Bu yıldızlar, Büyükayı yıldız kümesinin en parlak iki yıldızı olup buldukları yerden doğup batırlar. Yer aldığı bir beyitte, sultanın cömertlik denizinin dalgalarının bu yıldızların tepesine kadar inciler saçabileceği hayali, mübalağalı olarak, ifade ediliyor:

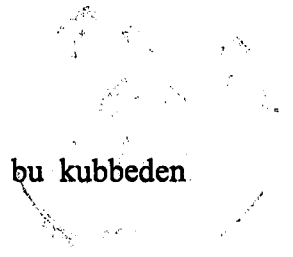
Ne deryâ kim nesîm-i himmetiyle cûş eder âbî

Güher-efşân olur emvâc-ı fark-ı ferkadân üzre (K.6 / 23. , s.60)

ee) Şihâb (Kayan Yıldız)

Kayan parlak yıldızlara verilen addır. Kuyruklu yıldız olarak da bilinirler. Düşen göktaşlarına da bu ad verilir. Dîvânda iki beyitte zikredilmişlerdir. Birinde, temmuz ayında

havanın sıcaklığı ile ısınan gökyüzü, hamam kubbesi olarak düşünülmüş ve bu kubbeden damlayan su damlacıkları da şihâb için teşbih unsuru olmuştur.

Nem-çekân oldu felek kubbe-i germâbe gibi
Zann eder nâzil olan katreyi kim görse şihâb (K.32 / 16. , s.151)

Diğer bir beyitte ise, kayması sebebiyle göze çekilen sürme mili olarak düşünülmüştür. aşığın ahının dumanları, göze görme gücü veren (kuhl-ı ruşenâ) sürmedir:

Çekmeğe meyl-i şihâb ile felekler çeşmine
Dûdı kuhl-ı ruşenâdır dûdgâhı sürme-dân (K.52 / 22. , s.224)

ff) Şi'râ

Şi'râ iki yıldızın adıdır: a).Güney yarım kürede Büyük Köpek burcunun ve bütün gökyüzünün en parlak yıldızıdır ki buna "Şi'râ-yı Yemânî" denir. / b).Küçük Köpek burcunda en parlak yıldızdır ki buna da "Şi'râ-yı Şâmî" denir.

Şair yalnızca bir beyitte şiirini " Kevkeb-i Şi'râ "ya benzetmiştir:

Dürr-i nazmım çarha mengûş olsa bilmez rûzgâr
Şi'r-i Nef'î midir ol yâ kevkeb-i Şi'râ mıdır (K.7 / 34. , s.64)

3.) Burçlar

a) İkizler Burcu (Cevzâ)

Mayıs ayının yirmi birinci günü güneş bu burca girer. Birbirinden ayrılmayan iki yıldız nedeniyle ikizler adını almıştır. İkizlerin mizacı hercai olup kuru ve karanlıktır. Renklerden beyaz ve sarıya , mizaclardan cihanmert olanlara, insanlardan (iyiler için) âlim, hâkim, şair ve yazar; (kötüler için ise) hilekar ve hırsızlara delil kabul edilmektedir (PALA, 1989: 104).

Sultanın kılıcı o denli keskindir ki, hayali dahi düşmanın gözünün önünden geçecek olsa gözbebeğini ikizler burcu gibi ikiye ayırabilecek güce sahip olur denilmektedir. Beyitteki

hayal son derece güzel olup Nef'î'nin hayal gücünün büyüklüğünü net bir şekilde ortaya koymaktadır:

Çeşm-i düşmenden eger geçse hayâl-i tîgı

Merdüm-i dîdesi cevzâ gibi olurdu dü-nîm (K.8 / 35. , s.67)

Nef'î, koç (hamel) burcundan bahsederken, güneşin ilkbahar (nevrûz) mevsiminde bu burca girdiğine dikkat çekmektedir. Burada hem ilkbaharın gelişi hem de Ramazan bayramının bu mevsime rastlaması sebebiyle iki mutlu zamanı aynı anda yaşama zevki mevcuttur:

Nitekim câm-ı hilâl-i 'îydi gerdân ede çarh

Nitekim ola mahal mihre hamel nevrûzda (G.121 / 10 , s.339)

Kartal burcuna değinirken, “ nesr ” kelimesini kullanarak hem burç, hem de bu burçta bulunan Batı yönündeki en parlak yıldız olan “ nesr-i tâ'ir ”e işaret edilmiştir:

Havfidir dâim anın nesr-i felekde komayın

Sûret-i kâse-i Çînî gibi pervâze mecâl (K.36 / 56. , s.168)

Aslan burcu (burc-ı esed), sultanın kızgın aslana benzetilmesi sebebiyle kullanılmıştır. Aslan burcu sultanın sayesinde İslam milletinin konak yeri haline gelmiştir:

O nerre-şîr-i dilîr ü dilâver-i âlem

Ki kıldı burc-ı esed hânedân-ı İslâmî (K.22 / 11. , s.114)

Boğa burcu (sevr) ise memduhun kahrı sebebiyle söz konusu olmuştur. Bu kahrın ateşi, boğa burcunu kebaba döndürebilir; ancak memduhun lutfunun suyu bu ateşi söndürmektedir. Bu arada “ sevr ” kelimesinde söz sanatı yapıldığı görülür:

Hışmın ol gâyetdedir kim âb-ı lutfun ermese

Âteş-i kahrın ederdî serv-i gerdûnu kebâb (K.61 / 16. , s.253)

Kova burcu (delv), memduhun kahır ateşi ve lutuf suyu ile birlikte kullanılmıştır. Kahır ateşi, lutuf suyunu azaltmayacak olursa, kova ve balık (hût) burcunu suya gark eder deniliyor. Böylece memduhun lutfunun gayet çok olduğu anlatılmaya çalışılıyor. Balık (hût) burcunun beyitte “ Kova ” ile birlikte zikredildiği görülür:

Lutfun ol gayetdedir kim nâr-ı kahrın olmasa

Cûy-ı eltâfin ederdi delv ü hûtu gark-ı âb (K.61 / 17. , s.253)

4) Gezegener

Bir inanışa göre dünya kainatın merkezidir; onu dokuz felek çevreler. Bunlar, içiçe geçmiş şekildeki soğan zarı gibi dünyayı çevrelemişlerdir ve dünya göğünden başlamak üzere yedi tanesi yedi gezegenin feleğidir. Birinci felekte Ay olmak üzere sırasıyla Utarid, Zühre, Şems (Güneş) , Mirrih (Merih) , Zühal gezegenleri bulunur. Sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar feleğidir. Dokuzuncu da cisimden arınmış olan ve bütün felekleri saran en büyük , en yüksek felektir ki “ felek-i atlas (atlas feleği) , felek-i a'zam (en büyük felek) , felekü'l eflâk (felekler feleği) ” adıyla anılır. Hükemâ felsefesine göre sekizinci feleğe “ Kürsî ”, dokuzuncuya da “ Arş ” denir.

Atlas feleği yirmi dört saatte bir devrini tamamlar. Bu devir (dönüş) , doğudan batıya doğru olup, diğer felekleri de döndürür. Diğer feleklerin iki türlü hareketi vardır. Biri Atlas feleğiyle birlikte doğudan batıya, diğeri de bunun aksi olarak batıdan doğuyadır. Atlas feleği dönerken diğerlerini de kendi istikametinde dönmeye zorlar. Bu dönüş büyük bir özellik taşır. Kendi istikameti dışında dönüşe zorlanan sekiz felek, insanların talihleri, refah ve mutlulukları üzerinde değişken ve aksi durumlar ortaya koyar. İşte felekler üzerine şikayet etmenin nedeni budur. Dokuzuncu felektan sonra Allah ilminin başlaması, insanların kaderlerinden dolayı ettikleri şikayetleri bu feleğe yüklemelerine neden olmuştur. İlk yedi felekteki gezegen yıldızların insanlar üzerinde hayırlı ve hayırsız tesirleri olur. Bu tesirler o yıldızın etkisinde doğan kişiler üzerinde değişik haller ortaya koyar. Mesela, Merih ile Zuhale uğursuz; Güneş ile Müşteri uğurlu yıldızlardır. Diğerleri ise bazen uğurlu, bazen de uğursuz olurlar. Eski astronomiye göre bu yıldızların yeryüzüne hakim oldukları aylar, günler ve saatler vardır. Uğurlu ve uğursuz saatler, böylece insanlar ve onların işleri üzerinde etkili olurlar. İnsanlar da bu saatlerde başlarına gelenler için şikayet veya şükür ederler.

İlm-i tencime göre, her seyyare dünya üzerinde bin senelik hakimiyet kurar, bunlardan altısının devri tamamlanmıştır. İçinde bulunduğumuz devir ise “ devr- kamer ” olarak bilinmektedir.

Nef'î, bir beyitte, seyyareleri şairin hayal denizinin dalgaları ile gelen inciler olarak , diğer bir beyitte ise memduhun atının nalına çakılacak altın çiviler (zer-mîh) olarak düşünmüştür. Böylece, memduhun atının hareketlerine ve çabukluğuna, felek gibi seyreden ve cihanı hızla dolaşan bir varlık olduğuna dikkat çekilmiştir:

Ol feyz ile bir bahr-ı revândır ki hayâlim
Emvâcî güher yerine seyyâre-feşândır (K.10 / 47. , s.75)

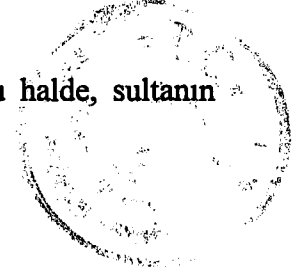
Habbezâ rahş-ı felek-seyr ü cihân-peymâ kim
Olsa seyyâre revâdır ana zer-mîh-i şevvâl (K.36 / 32. , s.166)

a) Zühal (Keyvân)

Satürn gezegenidir. “ Nahs-ı ekber (en büyük uğursuzluk) ” sayılır. İlm-i tencime göre bu yıldızın tesiri altındaki burçlarda doğanlar cahil, yalancı v.s. gibi kötü huylara sahip olurlar. Uğursuzluğun alâmeti olduğu gibi, insana gam ve keder vermektedir. Senelik devri, diğerlerine göre daha uzundur. Mitolojilerde gök ile yerin oğlu olarak bilinir. Rengi siyaha bakan boz yeşildir. Onun hakim olduğu senede soğuklar artar. Bu yıldıza “ Keyvân ” da denilir ki beyitlerde bu adla anılmıştır. Feleğin hazinedarı olarak bilinir. Çarşamba gecesi ile Cumartesi gününe hakimdir. Zühal yedinci felekte ve gezegenlerin en üstündedir. Bu yönüyle memduhun baht ve talih saraycığının bekçisi (nighbân) olarak düşünülmüştür. Renk itibariyle siyahı temsil etmesi onun göze benzetilmesinde de etkili olmuştur:

Felek imâret-i câh u celâlinin ferşi
Zuhâl serâçe-yi ikbâlinin nighbânı (K.31 / 24. , s.147)

Hatta bir başka beyitte de , keyvan gezegenlerin en üstünde olduğu halde, sultanın kapıcısı olmaya bile lâıyk görülmemiştir:

Te'âlallah zihi sultân-ı âlîşân-ı mülk-ârâ

Ki der-bân eylemez bâb-ı hümâyûnunda Keyvâmı (K.12 / 11. , s.81)

Keyvanın uğursuz bir yıldız olduğundan ve diğer yıldızlarla iktirân (biraraya gelişi) ndan da söz edilmektedir. Beyitte memduhun güç ve iktidarı, uğurlu yıldız olan Zühre ile Zühâl'in birleşmesine müsaade etmeyebilir denilerek Zühal sultanın övgüsüne konu olmaktadır:

Ger olsa nehyi nasak-sâz-ı âlem-i ulvî

Komazdı Zühre ile iktirâna keyvâmı (K.31 / 38. , s.148)

Şair , bahtının kötülüğünü anlatmak için “ Zühal ” den bahsetmiştir ve talihinin yaver gitmediğini, Zühal yıldızının uğursuzluğu ile ifadelendirmiştir. Daha da ileri giderek talihsizliği hususunda Zühal'i ve Mirrîh'i de geçtiğini anlatmaya çalışmıştır:

Bilemem sitâremde nedir bu kevkeb

Reşk ederler ana te'sîrde Mirrîh u Zuhâl (K.53 / 14. , s.228)

b) Müşteri (Bercis) :

Jüpiter gezegenidir ve altıncı feleğe hâkimdir. Rengi mavidir. İnanişâ göre , dünyanın bütün işlerini düzenlemekle görevlendirilmiştir. Bu gezegenin etkisi altında doğanlar, terbiyeli, utangaç, alçakgönüllü, iyi huylu olurlar. Bu gezegen, feleğin kadısı ve hâtibi olarak bilinir ve “Sa'd-ı ekber (büyük kutluluk) ” olarak kabul edilir. Pazartesi gecesi ile Perşembe gününe hakimdir. Dîvânda bu yıldızın “ Müşteri ” ismi üzerinde kelime oyunu yapılmış, ilk olarak astrolojik anlamı kastedilmiştir. Beyitteki diğer kelimelerle de irtibatlandırılarak “ ihamı tenâsüp ” sanatına örnek verilmiştir:

Korkarım hem âftâb-ı kimyâ-ger duymasın

Yohsa bir şevk ile olur ol dahi bir Müşterî (K.14 / 56. , s.94)

Müşteri, uğurlu bir yıldız olması sebebiyle memduh için teşbih unsuru olmuştur ve memduhun övgüsü yapılırken her iki anlamıyla da kullanılmıştır. Beyitte yer alan “ devr-i Adem ”, Zühal yıldızına da işaret etmektedir:

Bulmaz bir öyle cevheri encümle olsa Müşteri
Tâ devr-i Âdemden beri nakdin felek sarf etse hep (K.62 / 20. , s.256)

Nef'î'nin beyitlerinden birinde, memduhun sarayının kubbesi gökyüzüne, ay “levha-i sîmîn ” e ,Müşteri yıldızı da “ gülmîh-i zer ” e benzetilmiştir. Söz konusu beyitte “ kırân ” astrolojik terimi kullanılmıştır.Müşteri ile Ay'ın bir burçta birleşmesi “ kırân-ı sa'deyn ” i ifade etmektedir. Memduhun kutlu bahtı ve sarayı için söz konusu edilen bu terimin bulunduğu beyitte leff ü neşr sanatı da görülmektedir (Kubbe - felek, levha-i sîmîn - mâh, gülmîh-i zer - Müşteri)

Kubbesinde levha-i sîmîn ile gülmîh-i zer
Müşteri'dir kim felekde mâh ile etmiş kırân (K.52/15. , s.224)

c) Zühre (Nâhîd) :

Venüs gezegenidir ve üçüncü felekte yer alır. Beyaz renk Zühre'ye aittir. Bu yıldız aydınlığı ifade eder. Zevk ve safanın timsalidir. Sa'd-ı asgar (küçük kutluluk) sayılır. Bu yıldızın tesiri altındaki burçlarda doğanlar güzel, zarif, zeki, maharetli olurlar. Fazla hissidirler. Cuma günü ve Salı gecesi onun tesirindedir. Bu yıldıza bakmak gönlü ferahlatır ve ruhu neşe doldurmuş. Yunan mitolojisine göre aşk ve müzik tanrıçası Afrodite veya Venüs işte budur. Beyitlerden birinde “Zühre”, “zehra” sıfatı ile birlikte ele alınmış ve bir güzel şeklinde hayal edilmiştir ki bu güzel “ fettân ” bir güzeldir. Aşağıdaki beyitte şair, nazımın iri taneli incilerini Zühre'nin saçlarının tellerine dizmem layıktır, diyerek nazımını övmektedir.İkinci beyitte de nazımın hem anlam, hem de hayal açılarından şuh ve taze bir güzel olarak tasavvur edildiğini görüyoruz. Bu güzelin bakışını feleğin fettan Zühre'si bile kıskanmaktadır:

Çekerdim târ-ı zülf-i Zühre-i zehrâ-yı gerdûna
Eğer dizsem dür-i şehvâr-ı nazım rîsmân üzre (K.6 / 45. , s.62)

Bikr-i fikrim o kadar şûh u dil-ârâdır kim

Reşk eder gamzesine zühre-i fettân-ı felek (K.25 / 49. , s.126)

“ Zehrâ ” sıfatıyla anılan Zühre'nin çengi özelliğine sahip oluşu ve müzikle olan alâkası da beyitlerde söz konusu edilmiştir. Burada Zühre'nin içki meclisleri ile kurulan münasebeti de söz konusudur. Güneş altınlı bir kadehe benzetilmiştir:

Döne tâ kim felekte sagâr-ı zerrîni hürşîdin

Ala hem Zühre'yi zehrâ-yı çengi destine sâzı (K.23 / 39. , s.119)

“ Zühre-i zehrâ ”, şaire gelen ilham pırıltısı için teşbih unsurudur. Aftab ile birlikte uğurlu oluşun sembolü sayılır:

Bıkr-i ma'nâ mı dilimde pertev-i ilhâm ile

Yâ felekte âftâb u zühre-i zehrâ mıdır (K.7 / 37. , s.65)

Beyitlerde “ Nâhîd ” olarak da geçen Zühre tek başına olması, eşinin bulunmaması sebebiyle “ akîm (kısır) ” sıfatıyla da anılmıştır. Şair, şiirlerinde bunu dile getirmeyen şairlerin “ akîm ” olmasını, yani ilhamdan mahrum kalmasını temenni ediyor:

Mithat-i zâtını etmeyen ehl-i tab'ın

Ola endîşesi nâhid-i felek gibi akîm (K.8 / 60. , s.69)

Nâhîd, şairin kabiliyet gelininin önünde hizmet eden çengi hizmetçi (çengi perestâr) sidir. Bu tasavvurda güneş de şairin düşünce Cemşîd'inin altından bir kadehi biçiminde ele alınmıştır:

Cem-i endîşemin hürşîd bir câm-ı zer-endûdu

Arûs-ı tab'ımın nâhîd bir çengi perestâm (K.14 / 47. , s.89)

Zühre, sultanın atının güzelliği ile kıyaslanıyor ve sultanın atı bu kıyaslamada üstün çıkarılıyor. Zühre bir başka beyitte ise teşhis sanatı yardımıyla bir güzele benzetilerek, bu güzelin kaşlarındaki rastık ile karanlık gecenin mukayesesi yapılmıştır. Şair memdûhun

köşkünün övgüsünü yaparken de Zühre'nin güzellik kavramından yararlanmaktadır. Beyitte hayal unsuru oldukça güzel ve orjinaldir:

Vücûdu ol kadar kem-yâb olurdu kim felek balsa
Ederdi vesme-i ebrû-yı zühre şam-ı deycûrı (K.35 / 8. , s.161)

Nahid göze benzetilmektedir; bakışları ise oka teşbih edilmiştir. Nahid'in gamze oklarını hazırlaması, şairin hayal okçusundan korkması sebebiyledir. Nef'î, orijinal ve şahsına mahsus hayalleri yakalamasını “ navek-endâz ” sıfatı ile ortaya koymaya çalışmıştır:

Nâvek-endâz-ı hayâlim ki benim havfimden
İki tırkeş götürür gamze-i çeşm-i nâhid (K.54 / 37. , s.232)

Zühre'nin saz ile tasavvur edilen münasebeti dile getirilmiş; memduhun yasaklaması halinde Zühre'nin elindeki saz ve onun ibrişim tellerinin tesbih ipi haline gelebileceği anlatılmaya çalışılmıştır. Böylece yine memduhun övgüsü yoluna gidilmiştir:

Erse nehyinden eger âlem-i bâlâya haber
Zühreye rişte-i tesbih olur ebr şiyem-sâz (K.57 / 27. , s.241)

Zühre yüzü güneşe benzetilen güzelin kulağındaki altın küpe (gûşvâr) nin inci (dürr) leri gibidir. Bir başka beyitte ise inci küpe olarak tasavvur edilmiştir. Memduhun övgüsünün sıralandığı mısralardaki kelimeler ve harfler, inci dizisinden oluşan küpelere benzetilen Nahid'den daha güzel, daha değerli ve daha gösterişlidir:

Ol dür-i gûşvâre-i nâhîde nâz eder
Bu tercemân-ı râz-ı dil-i kudsiyân olur (K.29 / 56. , s.140)

Güzele benzetilen Zühre , aşağıdaki beyte saçları ile girmiştir. Şairin düşünce güzeline duyduğu aşkla “ abdâl ” olan güneşin giydiği hırkanın iplik ve düğümlerini, Zühre'nin saçları oluşturmuştur. Nef'î'nin hayal inceliği ve kudretini bu beyitte açıkça görmekteyiz:

Oldu aşk-ı bîkr-i fikrimle bir abdâl âfitâb

Zülf-i Zühre târ u pûd-ı hırka-i peşmînesi (G.131 / 3. , s.344)

Zühre'nin, uğursuz sayılan Zuhâl ile ilişkisi bahsine “ Zuhâl ” konusunda temas edilmiştir.

d) Utarid

Merkür gezegenidir; ikinci felekte yer alır. Feleğin katibi sayılır. Pazar gecesi ile Çarşamba gündüzünde etkilidir .Utarid'in hâkim olduğu burçlarda doğanlar, anlayışlı, zeki ve kurnaz olurlar. Güzel söz ve yazı ile sanatkarlığın sembolüdür. “ Debîr-i felek ” de denir.

Yer aldığı bir beyitte, memduhun vezirlik payesi (Utârid-menşûr) sebebiyle, benzetme unsuru olarak kullanılmıştır:

Müşterî-kevkebe düstûr-ı utârid-menşûr

Âsumân-pâye Hûdâvend-i hümâyûn-elkâb (K.32 / 22. , s.151)

e) Mirrîh (Behrâm)

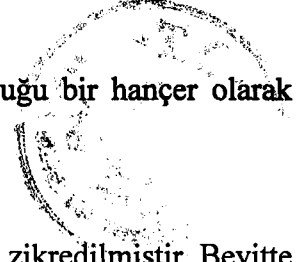
Merih, Mars gezegenidir. “ Nahs-ı asgar (Küçük uğursuzluk) ” olarak kabul edilir. Yıldızların burçlar üzerine etkisinden dolayı Mirrih aşırı derecede ateşli ve kurudur. Neşe, yiğitlik, kırgınlık, kuvvet, savaş gibi özellikler onunla ilgili görülür. Feleğin başkomutanı mesabesinde. Elinde bir kılıç veya hançer ile tasvir edilir. Yunan mitolojisinde savaş tanrıçası olarak bilinir. Burçlar içinde yıldızı Merih olanlar kuvvetli, öfkeli, sert ve cüretkar olurlar. Beşinci felek Merih'in etkisi altındadır. Cumartesi gecesi ve Salı gündüzlerine hakimdir. Kırmızı renk Merih'e aittir ve bu renk harbe alamettir. “ Behrâ”, İran mitolojisinde, güneş yılında her ayın yirminci gün, bu günün işlerini düzenlemekle görevli bir melek olarak geçmektedir.

Beytlere baktığımızda silahşör olarak tasavvur edilen Behrâm'ın savaşla olan ilgisinin söz konusu edildiğini görürüz. Şair, Behrâm'ı memduhun silahtarı olmaya lâyık görmektedir:

Yegâne şehsüvâr-ı Kahramân-kevkeb ki lâyıkdır

Felek ana silahdâr etse Behrâm-ı silahşorı (K.35 / 24. , s.162)

Yer aldığı beyitlerden birinde ay (hilâl), Behrâm'ın elinde tuttuğu bir hançer olarak tasavvur edilmiş ve tecâhül-i arifâne sanatına örnek oluşturulmuştur.

“ Behrâm ” sultan için teşbih unsuru olmuş ve “ bî-pervâ ” sıfatı ile zikredilmiştir. Beyitte memduhun cesaret ve kahramanlığı söz konusu edilmektedir:

Şâh-ı cihân-ârâ mıdır mâh-ı zemîn-pîrâ mıdır

Behrâm-ı bî-pervâ mıdır ya âftâb-ı pür-kerem (K.15/24. , s.96)

Diğer bir beyitte “ Behrâm ” savaş ifadesi olan “kılıç (tîğ) ” ile birlikte anılmıştır. Burada da Behram, sultanın kılıcı için teşbih unsuru olmaktadır. Memduhun haşmet ve azametinden gökyüzü titremektedir:

Acep mi titrese havfî ile çarhın endâmı

Asıldı küngüre-i arşa tîğ-ı Behrâmı (K.22 / 1. , s.114)

Şair bir beyitte de bahtının kötü gittiğini ve uğursuzluğunu anlatırken Mirrih ve Zühal'i de zikrediyor ve uğursuzluk yönünden onları dahi geçtiğini anlatmaya çalışıyor. Bu iki uğursuz yıldız, şairin kötü talihini dahi kıskanmaktadır:

Bilemem ben de sitâremde nedir bu kevkeb

Reşk ederler ana te'sîrde Mirrîh u Zuhâl (K.53 / 14. , s.228)

f) Güneş

aa) Genel Olarak Güneş

Dîvânda güneş, “ neyyir-i a'zam, âftâb, mihr, gün...” gibi isimlerle ve “ âlem-ârâ,cihantab, tâb-nâk, tabân, ziyâ-güster, zer-endûd, dırâhşân, nûrânî, nûr-efşân, cihân-perver, âlem-gîr, zerre-perver...” şeklinde ifade bulan sıfatlarla anılmıştır. Güneş, parlak ve ışıklı oluşuyla “ tâbnâk ” ve “ dırâhşân ”; ışıklarının altın renkli bir görünüm arz etmesi sebebiyle “zer-endûd”; cihanın süsü olarak düşünülmesi yönüyle de “ âlem-ârâ ” sıfatlarıyla nitelendirilmiştir. Güneş, doğuşu (hâver) ve batışı yönleriyle de ele alınmıştır. “ Husrev-i haver ” olarak nitelendirilmesi, ışıkları ve ısısı ile dünyaya olan hakimiyeti sebebiyledir. Dördüncü felekte bulunuşu “ çârümîn ” sıfatıyla ifade edilmiştir:

Mâh-ı mülk-ârâ-yı gerdûn-ı vezâret kim olur

Nûr-ı re'yinden nihân şem'-i revâk-ı çârümîn (K.56 / 13. , s.237)

Dîvân'da, Güneşin bir burçtan diğerine geçmesi, bu geçişlerde ışıklarının azalıp çoğalması hususu da söz konusu olmuştur. Güneş, ısısının ve ışığının hayat bahşediciliği, bir doğup bir batması, şekli, canlılar için taşıdığı hayati önemi, gölge, zerre ve ay ile olan alakası ... gibi yönleriyle Dîvân şiirine girmiştir.

Dolayısıyla, bu tarzın en güzel örneklerini veren Nefî'nin Dîvânı'na da konu olan kozmik unsurlar içerisinde yer alan güneş , üzerinde en çok durulan öge olma özelliğini gösterir. Güneş uğurlu bir gezegendir. Pazar gününe ve Perşembe gecesine hâkimdir. Bu gezegene mensup olanlar, zevk ve safaya düşkün, hayalperest kimselerdir. Ay ve Müşteri güneşin dostu; Zühre ile Zühâl ise düşmanıdır.

Nefî, Temmuz ayında sıcaklığın had safhaya çıktığını, beyitlerinde, yer yer dile getirmiştir. Şiddetli sıcaklık insanı bunaltmakta, sıkıntıya sokmaktadır. Şair, sıcaklığın derecesini ifade ederken, güçlü ve engin bir hayal perspektifi içerisinde, bu sıcaklığın dağları ve gümüş madenlerini dahi erittiğinden bahseder. Öyle ki, bu sıcaklık, gümüş madenlerini eritip civa denizi haline getirebilecek güce sahiptir. Dağlardan ve tepelerden akan sular, şairin dünyasında şekil değiştirerek, erimiş maden biçiminde tasavvur edilmiştir:

Tâb-ı mihr oldu güdâzende-i tîğ-i kuhsâr

Cûy-veş akmadadır her yana pûlâd-ı müzâb (K.32 / 6. , s.150)

Böyle kalırsa güdâzende-i mihr eyler

Ma'den-i sîm olan yerleri bahr-ı sîm-âb (K.32 / 7. , s. 150)

Dîvân şiirinde “ sevgili, memduh, güneş ” arasında ilgiler kurulmakta, mukayese yoluna gidilmektedir (KÜÇÜK, 1988: 149-176). Güneş, Dîvân şiirinde güzelliğin ve sultanlığın timsalidir. Güneş ile sevgili kıyaslandığında sevgilinin üstün çıktığı dikkati çeker. Nefî'nin Dîvânı'nda da “ mihr ” ışınları vasıtasıyla sevgilinin güzelliği ile bahse tutuşmuştur ve bu

güzelliğe dil uzatmış olarak tasavvur edilmiştir. Oysa, güneşin battığı sırada ayın çıkması hâli hüsni ta'lil yoluyla ifade edilirken bu hususta güneşin yanıldığı, horlandığı hayali ortaya konulmuştur. Aşağılama ve horlama işini ay yapmaktadır. Böylece ay doğarken güneşin batışı hadisesigayet sanatlı bir biçimde gözlerimizin önünde canlandırılmıştır:

Mihr-i âlem da'vî-i hüsne dırâz ettikçe dest

Rûy-ı pür-tâbında anı ay düşürdü hor u pest (G.14 / 1. , s.288)

Güneşin zerre ile birlikte kullanılışı Dîvân şiirinde bir gelenektir. Zerreler ancak güneş ışınları ile görülebilmektedir. Bu münasebette, toz veya zerre küçüklüğün ve hakirliğin ifadesi için kullanılırken, güneş de azamet ve büyüklüğün timsali olarak geçer. Güneş, bu yönüyle, memduh için teşbih unsurudur . Nef'î'nin hayal dünyasında, memduh âlemi aydınlatan, süsleyen öyle büyük bir güneştir ki, onun ışınları yardımıyla görülen her zerreden bir güneş ortaya çıkmaktadır. Şair mübalağa sanatının sınırların bu beyitle zorlamaktadır:

Sen o mihr-i âsmân-ı baht u devletsin bugün

Zâhir eyler pertevin her zerreden bir âftâb (K.61 / 11. , s.253)

Güneş canlıların hayat kaynaklarından biri olduğu gibi “ la'l ”ve “ akîk ” gibi taşların da oluşmasında büyük rol sahibidir. Afitabın madenler üzerindeki etkisi, madenleri terbiye etmesi v.b. hususları onun “ kimyâ-ger ” olarak vasıflandırılmasına vesile olmuştur:

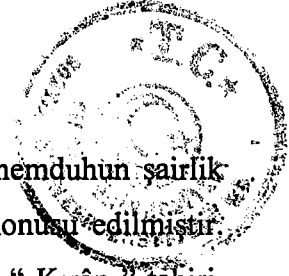
Korkarım hem âftâb-ı kimyâ-ger duymasın

Yohsa bin şevk ile olur ol dahî bir müşterî (K.14 / 56. , s.94)

Bir beyitte de “ mihr ”in la'l taşına kırmızı rengi vermesi söz konusu edilmiş olup memduhun güneşe benzetilen feyiz ve ihsanı ile beslenen şairin nükteli sözleri de güzellik (rengîn) vasfı kazanmıştır:

Feyz-i mihr-i iltifâtındır ki etdi tab'ımı

Saf u rengîn nüktelerle ma'den-i la'l-i müzâb (K.55 / 34. , s.235)

Güneş (neyyir) ile ay (mâh) ın bir burçta birleşmesi (kırân), memduhun şairlik yeteneği ve derin bilgisinin bir arada bulunması hususunu ifade için söz konusu edilmiştir. “Güneş–maârif ”, Ay–suha” benzetmeleri bu tasavvur için kullanılmaktadır. “ Kırân ” tabiri, Güneş ve Ay ile birlikte, mutluluğun ve saadetin de ifadesidir:

Eylemişler felek-i tab’-ı refi’inde kırân
Neyyir-i evc-i ma’ârif meh-i tâbân-ı suhan (K.60 / 22. , s.250)

Güneş gökyüzünün ve gezegenlerin sultanı olması yönüyle “ husrev-i encüm ” ve “husrev-i seyyâre ” tamlamalarıyla anılmıştır. Memduhun zaferlerinin devamlılığında bahis açan şair, güneşi, sultanın görüş ve düşüncelerinin mekanında gezdirir:

Tâ cilve-geh rü’yetini Husrev-i encüm
Geh memleket-i hâver ü geh bahter eyler (K.11 / 61. , s.80)

Mansûr ede her yerde Hudâ râyet-i bahtın
Tâ Husrev-i seyyâre felekde sefer eyler (K.11 / 62. , s.80)

Güneş, aya ışık salmaktadır. Böylece ayın zaman zaman yeni ay ya da dolunay haline gelmesini sağlamak ve bu yönüyle “ mihr-i cihântâb ” sıfatını almaktadır. Hilalin dolunay hâline gelmesi , yani göz şeklini alması, dünyanın ay ve yılının hesabı içinmiş gibi gösterilerek hüsni talil sanatı yapılmıştır ve sultanın şebçerağa benzetilen görüş ve düşüncelerinin tasavvurunda benzetme unsuru olmuştur:

Tâ hisâb-ı mâh u sâl-i âlemi tahkîk için
Bedr ede mihr-i cihân-tâb-ı felek mâh-ı nevi (K.3 / 17. , s.51)

“ Neyyîr-i a’zam ”, güneşin adı olarak kullanılmakta ve kutluluğu ifade etmektedir:

Re’y-i mülk-ârâsıdır ol şebçerâğ-ı tâbdâr
Kim verir dünyâya şu’le neyyir-i a’zam gibi (KIT’A/3-7 , s.273)

Güneşin burçlarla olan münasebeti de zaman zaman dile getirilmiştir. Beyitlerin birinde güneşin bahar mevsiminde “ Koç burcuna ” girdiği söz konusu edilmiştir. Bu tarihten itibaren (9 Mart) tabiat canlanmakta, bahar mevsimi kendisini göstermektedir. Bahar, neşe ve eğlencenin bol olduğu, zevk meclislerinin tertip edildiği bir mevsimdir. Beyitte “ hilâl-cam ” benzetmesi buna işaret etmektedir:

Nitekim câm-ı hilâl-i îydi gerdân ede çarh

Nitekim ola mahal mihre hamel nevrûzda (G.121 / 10. , s.339)

Güneşe çıplak gözle bakmak, gözlerin yaşarmasına neden olur. Bu hususu Nef'î sadece bir beyitinde ele almıştır. Bu realite, yüz güzelliği ile güneş arasında kurulan güzel bir benzetme ve hüsnitalil sanatları ile ortaya konulmuştur:

Hûbâna acep lâzımedir câzibe-i dil

Ansız bakamam hüsn ile mihr-i felek olsa (G.104 / 2. , s.331)

Güneş, memduhun yada aşıkların gönlü, kalbi için teşbih unsurudur. Memduhun kalbi, mutluluk nurlarını saçan bir güneş olarak telakki edilirken bir yerde de gönül erbabına saadet bahşeden huzur göğünde parlayan güneşin doğuş yeri biçiminde düşünülmüştür:

Dili âyine-i sûret-nümâ-yı şâhid-i ma'nâ

Zamîri nûr-bahş-ı âftâb-ı âlem-i sûri (K.35 / 26. , s.163)

“Cism-i âftâb” tabiri, memduhun köşkündeki pencerelerin yuvarlak (dairevi) camları için kullanılmıştır. Köşkün pencerelerinde yer alan yuvarlak billur camlarla güneş arasında, biçim ve parlaklık açılarından, benzerlik kuruluyor:

Derûnu ol kadar rûşen ki cirm-i âftâb anlar

Gören revzenlerinde her müdevver câm-ı billûrı (K.35 / 6. , s.161)

Bir beyitte de hurşîd memduhun sarayının kubbesindeki yuvarlak şekil (şemse) için teşbih unsuru olmuştur. Gökyüzünün güneşi ve ay'ı, memduhun köşkünün şemsesi olmaya lâyık görülüyor:

Zerre-nûr-ı şemsesi pîrâye-i hurşîd ü mâh

Rîze-seng-i mermeri sermâye-i deryâ vü kân (K.52 / 17. , s.224)

Şemse, güneş şeklindeki resim işleme demektir. Altın işlemeli şemse ile güneş benzerlik arz etmektedir. Şemse , güneş anlamına gelen “ şems ” i de hatırlatır. “ Mihr-i rahşân ” nın, memduhun köşkünün tavanına işlenmiş renkli ve parlak şemse ile mukayese edildiği de görülür. Bu şemse, cihanı güneşten daha çok aydınlatır:

O zerrîn-şemse-i tâbân ki reşk-i mihr-i rahşândır

Ziyâ-pâş olsa ger kevn ü mekâna zerrece nûr (K.35 / 7. , s.161)

“ Şems-i duhâ (kuşluk vaktinin güneşi) ”, memduhun görüş ve düşüncesini ifade için söz konusu edilmiştir. Memduhun “ re'y ” i, dünyayı, kuşluk vaktinin güneşinden daha çok aydınlatır:

Ahdi çemen-i memlekete mevsim-i nevrûz

Re'yi felek-i saltanata şems-i duhâdır (K.34 / 33. , s.160)

Aftab, “ tâbân ” ve “ ziyâ-güster ” sıfatlarıyla zikredilerek memduh için teşbih unsuru olmuştur. Bu benzetmede, memduhun saltanatı da cihan olarak düşünülmüştür: Güneşe ait parlaklık ve aydınlık sıfatları, genellikle devlet işlerinde çözüme kavuşturulması gereken meselelerin aydınlatılması hususunda, memduhun isabetli görüş ve düşünceleri için teşbih unsuru olmaktadır. İşte aşağıdaki beyitte buna temas edilmiştir:

Fürûğ-ı pertev-i re'y-i münîri kim oldur

Tulû'-ı mihr-i ziyâ-güster ü vücûd-ı sevâd (K.31 / 28. , s.147)

Bir başka beyitte ise memduhun kılıcı için benzetme unsuru olan güneş ışınlarının, sabah vakti karanlığı yırtarak gösterişli bir biçimde doğuşu hayal edilerek, bu manzara memduhun

kılıcı ile kıyaslanmış ve memduhun kılıcı da kapkara bir vücut olarak tasavvur edilen düşmanın bünyesini bu şekilde parçalar, denilmiştir:

Fürûğ-ı tîğ-i cihân-tâbı vâsıf-ı düşmen

Tulû'-ı mihr-i ziyâ-güster ü vücûd-ı sevâd (K.30 / 24. , s.143)

“ Güneş-zerre ” ilişkisinden söz edilirken, memduhun, “ re'y ”inin ışığının bir zerresiyle dünyayı aydınlatması halinde güneşin gökte sadece bir zerre gibi kalacağı , gözlerden kaybolacağı anlatılmaya çalışılmıştır. Böylece memduhun övgüsü yoluna gidilmiştir:

Ger zerre denlü nûru ziyâ verse âleme

Hûrşîd zerre gibi nazardan nihân olur (K.29 / 26. , s.138)

Yine “ zerre-güneş ” ilişkisine temas edilirken, “ hûrşîd-i nûr-efşân ” sıfatı kullanılarak sultanın düşünce, fikir kolunun gücüne sahip olacak bir zerrenin ulaşabileceği güç ifade edilmeye çalışılıyor. Şair, memduhun düşünce ve görüş gücünden kuvvet alacak bir zerrenin, güneş gibi âlemi aydınlatacağını belirtmek istiyor:

Şâmil olsa kuvvet-i bûzû-yı re'yi âleme

Zerre zûr-ı pençe-i hûrşîd-i nûr-efşân bulur (K.9/27. , s.70)

Aftab, memduhun görüş ve düşünceleri (re'y) için teşbih unsurudur. Bu düşünceler ve görüşler âlemi aydınlatıcı özellik taşır. Bu bakımdan “ âlem-gîr ” sıfatını da almıştır Memduhun görüş ve düşünceleri (re'y), “ âfâtâb-ı bî-zevâl ” ile ifade edilmiştir. Bu benzetmede, memduhun hükümlerinin yürürlükte olduğu ülke gökyüzü olarak tasavvur edilmiştir. Memduhun görüş ve düşünceleri “ Mihr-i zerre-perver ” olarak düşünülmektedir. Bu güneş, bilis ve kavrayış göğünün güneşidir. Aynı zamanda, mekan olarak, “ arş-âsmân ” biçiminde tasavvur edilmektedir:

Âsumân-ı mülke re'yi âfâtâb-ı bî-zevâl

Gülsitân-ı dehre lutfu nevbahâr-ı bî-hazân (K.52 / 31. , s.225)

Memduhun gizli görüş ve fikirlerinin güneşi o derece parlaktır ki, onun “ âfitâb-ı re’y (görüş güneşi) ” i eğer ışık saçacak olursa, gökyüzü sayvanının (gölgelik) gölgesi arşa düşerdi denilmektedir. Bir beyitte de memduhun fikirleri için “ mihr-i celî-şâ’şa’a ” taahhüdünü kullanmıştır:

Düşerdi sâye-bân-ı âsmânın sâyesi arşa

Ger olsapertev-endâz âfitâb-ı re’y-i pinhâmı (K.12 / 22. , s.82)

Yine “ damga-yı zerrîn ” ifadesiyle sultanın görüş ve düşünceleri kastedilirken bu görüş ve düşünceler karşısında güneşin, ancak altın bir damga mesabesinde kalacağı anlatılmaya çalışılmıştır.

Dîvân’da “ mihr ” de ifadesiyle zikredilen güneş “ Nûr Sûresi ”yle birlikte kullanılmak suretiyle aydınlığı, parlaklığı ortaya konulmuştur. Memduhun görüş ve düşünüş edibi, güneşe “ Sûre-i Nûr ” u okutur denilmektedir. Akıl filozofu da, daima, gökyüzünü döndürür:

Döndürür çarhı murâdınca hakîm-i aklı

Sûre-i Nûr okutur mihre edîd-i re’yi (K.45 / 10. , s.195)

Hurşîd yine gökyüzü cisimlerinin sultanı ve en güzel (encüm-ârâ)’i olması yönüyle memduh için teşbih unsuru olmuştur:

Devletle sa’âdetle ola kevkeb-i bahtı

Hurşîd gibi encümen-ârâ-yı zamâne (K.42 / 58. , s.188)

“ Mihr-i cihântâb ” sıfatı ile memduhun kendisi anlatılmaktadır. Sarayı, din ve devlet göğü; kendisi ise, o mekanın kapısından her sabah doğan cihanı aydınlatıcı bir güneştir:

Âsmân-ı dîn ü devletdir o âlî-âsitân

Matla’-ı mihr-i cihân-tâb-ı sa’adettir o bâb (K.55 / 6. , s.233)

Bir beyitte de memduh, “ âlem-ârâ ” sıfatıyla anılarak cehaleti yakan, bilmi aydınlatan güneş olarak düşünölmüştür:

Râst-gerdiş âsmân-ı sifle-hasm u ehl-i dost
Âlem-ârâ âftâb-ı cehl-sûz u ilm-i tâb (K.55 / 7. , s.234)

Aftab, bir beyitte, memduhun göz bebeği için benzetme unsuru olmuştur. Bu benzetme vasıtasıyla memduhun baht gözünün daima açık olduğu söylenmektedir. Memduhun talihi her zaman açıktır, kapanmaz:

Hâba varmazsa n'ola dîde-i bahtı bir dem
Âftâb olmuş ana merdümek-i bînâyî (K.45 / 20. , s.195)

Mihr, sultanın kendisi için teşbih unsurudur. Sultan için “ mihr-i cihân-perver ” ifadesi kullanılmıştır. Sultanın kabiliyetini ifade etmek için de hurşîd söz konusu edilmiştir. Bu hususta “ terbiyet ” ifadesi dikkat çekmektedir. Öyle bir kabiliyet ki, toprağa etki edecek olursa, onda insanî kabiliyetler görölmeğe başlar, denilmektedir:

Verse ger hürşîd-i isti'dâdı hâke terbiyet
Hâk kadr-i gevher-i mâhiyyet-i insân bulur (K.9 / 28. , s.71)

Güneş ışınları, altın olarak hayal edilmekte ve bu ışınlarıyla etrafa hayat bahş etmektedir. Sultan da kerem sahibi ve cömert oluşuyla tıpkı güneş gibi etrafına aydınlık saçmaktadır ve bu özelliği sebebiyle “ hurşîd-i zer-efşân ” sıfatıyla zikredilmiştir. Bir başka yerde de “ hürşîd-i zer-efşân ” memduhun cömertlik eli ile kıyaslanmakta, cömertlik açısından, memduhun eli üstün tutulmaktadır:

Ol şâh-ı mükerrerem ki kefi desti keremde
Hürşîd-i zer-efşân gibi meşhûr-ı cihândır (K.10/20. , s.73)

“ Hürşîd-i cihân-ârâ ” Mevlevîlerin ruhu için, “ âftâb ” da Mevlânâ'nın Mesnevisi için teşbih unsurudur. Mesnevî'nin her beyti bir marifet cihanı olup onun her zerresi güneşin

ışınları gibi gönülleri aydınlatmaktadır. Mevlevîlerin semaya girerek devretmeleri ile güneş arasında benzerlik kuruluyor. Güneşin geceleyin kaybolması ise onun gece gezen bir hırsız olarak düşünülmesine imkan sağlamıştır. Güneş hırsızının, Mesnevideki esrar (ilâhi sırlar) sokağında gezerek oradan bu bilgileri çalmaya çalıştığı düşünülmektedir. Takip eden beyitte de güneş dönüşü sebebiyle Mesnevideki ilâhi cezbeyle tutulmuş biri olarak tasavvur edilerek teşhis sanatına örnek veriliyor. Cezbedeki ilahi hararet ile güneşin ısı ve ışınları arasındaki benzerliğini de unutmamak icap eder:

Mesnevî ammâ ki her beyti cihân-ı ma'rifet
Zerresiyle âftâbının berâber pertevi (K.3 / 2. , s.50)

Mihr , kutsallık sıfatı ile şairin sözü (şiiri), parlaklığı ve aydınlık verici olması sebebiyle de tabiatı için teşbih unsurudur. Şairin tabiatı öyle bir güneş tir ki, onun her sözü (şiiri) nün parıltısı yıldızlar saçmaktadır. Nef'î burada şiirinden çıkarılacak anlamların ilahi sırları taşıdığını söylemek istiyor. Diğer beyitte ise, güneş, şairin yüzüne tutulan ayna olarak tasavvur ediliyor. Nef'î, bu sebeple “ çarh ” ın kendisine kin beslediğini söyleyerek hüsnî ta'lil sanatı yapmıştır:

Maşrık-ı subh-ı hidâyetdir senâsıyla dilim
Mihr-i kudsi pertev-i kevkeb-feşânıdır sözüm (K.1 / 35. , s.47)

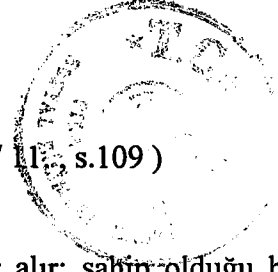
Rû-be-rûdur tab'ımın hürşid ile âyinesi
Reşk eder çarh ana dâ'im bana oldur kînesi (G.131 / 1. , s.343)

Güzelin yüzü de tıpkı güneş gibidir ve bu benzetme beyitlerde sıkça söz konusu edilmiştir. Bu tasavvurlarda yakıcılığı, göz kamaştırıcılığı, güzelliği, yüz gibi yuvarlak ve aydın olması gibi hususları ön plândadır:

Yakdı beni kül etdi o mâhın güneş yüzi
Oldu dil-i za'îf ü şikeste kül öksüzü (G.123 / 1. , s.340)

O bir mahdûmı Yûsuf-sûret-i hûrşîd-tal'atdır

Bu bir şehzâde-i vâlâ-nijâd-ı mâh-peykerdir (K.20 / 11. , s.109)

Güneş gezegenlerin sultanıdır, kutsaldır, en üst makamda yer alır; sahip olduğu bu değerler açısından, sultanın saltanat bayrağı olarak tasavvur edilmiştir:

Husrevâ dâd-gerâ pâdişehâ tâc-verâ

Ey şehensâh-ı felek-mesned-i hûrşîd-livâ (K.18 / 70. , s.104)

Saltanat güneşi (âfitâb-ı saltanat) olarak görülen sultan için “ pür-kerem ” sıfatının kullanıldığı da dikkati çeker:

Şâh-ı cihân-ârâ mıdır mâh-ı zemîn-pîrâ mıdır

Behrâm-ı bî-pervâ mıdır yâ âftâb-ı pür-kerem (K.15 / 24. , s.96)

Ol âftâb-ı saltanat ol şehsüvâr-ı memleket

Cem-bezm ü Mâtem-mekremet memdûh-ı esnâf-ı ümem (K.15 / 18. , s.95)

Nef'î, Dîvânı'nda güneş unsurunu kendi şairlik kabiliyeti için teşbih unsuru olarak ele almıştır. Bir yerde kendisini, anlam sabahı (subh-ı ma'nâ) nın güneşi olarak vasfediliyor. Bir başka beyitte ise kendisinin, her zerrede gizli bir güneş olduğunu söyleyerek derin hayal ve anlam dünyası içerisinde tasavvufî düşünceyi dile getirmiştir. Şair gönlünün ilahi bilgilerden feyz aldığını, ilahi tecellilerin gönlünde aksettiğini ve bunları şiir halinde, hayal ve anlam derinliği ile birlikte verdiğini belirtiyor. Bu güneş, ışınlarından yıldızlar parlayan bir güneş olup bütün cihanı ezel sırları ile aydınlatmaktadır:

Ben o hurşîdim ki pinhânım derûn-ı zerrede

Hem cihân pür-şu'le-i kevkeb-feşânımdır benim (K.13 / 11. , s.84)

Bir diğer beyitte de kendisi mekansızlık (lâ-mekân) güneşi olarak tasavvur etmiştir. Söz konusu güneşin ısınları vere düsmemektedir:

Lâ-mekân-seyr âfitâbım hâke düşmez pertevim

Arş-ı istiğnâ-yı himmet âsmânımdır benim (K.13 / 10. , s.84)

bb) Güneş İle İlgili Tasavvurlar

aaa) Mum, Meş'âle, Ahker (Kor parçası)

Neyyir-i a'zam olarak zikredilen güneş, bir mum gibi düşünülmüş ve “ rahşan ” sıfatıyla birlikte parlaklığı ortaya konulmuştur. Yine “ şem-i seher ” olarak tasavvur edilen güneş, memduhun köşkünün yatak odasında yanan “şem'-i kafûr” gibi düşünülmüştür. Bu tasavvurda gece, sünbül bahçesi; yıldızlar da çiğ tanesi biçiminde hayal edilmiştir:

Gülistânında şeb encümle sünbül-zâr-ı pür-şebnem

Şebistânında hûrşîd-i seher bir şem'-i kâfûrî (K.35 / 11. , s.162)

Bu güneş mumunun fitili ise memduhun talih yıldızı (talî') nın ışığından (yalımından) alev almaktadır:

O kim eşi'a-i pertâb-ı nûr-ı kevkebidir

Fitil-i şem'-i zer-endûd-ı neyyir-i a'zam (K.37 / 18. , s.169)

Diğer bir beyitte de güneş mumu, memduhun atının nalından çıkan kıvılcımlarla yakılmıştır denilmektedir. Bu beyitte mürsel mecaz vardır. Nalın kıvılcımı ile fetih hareketi zikredilerek fethedilen ülkelerin manevî aydınlığa kavuşturulması kastedilmiştir. Nasıl ki güneş karanlığı ortadan kaldırırsa, fetih hareketi de toplumu batıl zulmetinden hak aydınlığına ulaştırır:

O şehsüvâr-ı dilâver ki na'l-i rahşından

Çıkan şerâr uyarır şem'-i mihr-i rahşânı (K.31 / 22. , s.147)

Güneşin dördüncü katta bulunuşu ve mum (şem') a benzetilmesi “çarümîn” sıfatıyla ifade bulmuştur. Bu tasavvurda gökyüzü de “ revâk ” olarak düşünülmüştür. İstiare yoluyla yapılan bu benzetmede memduhun övgüsü esastır. Aya benzetilen memduhun görünmesiyle birlikte gökyüzünün mumu olan güneş gözlerden kaybolmuştur:

Mâh-ı mülk-ârâ-yı gerdûn-ı vezâret kim olur

Nûr-ı re'yinden nihân şem'-i revâk-ı çarûmîn (K.56/ 13. , s.237)

“ Meş'ale-i rûz ” ifadesi, güneş mazmununu vermektedir. Memduhun bahtının mumu, güneş ile mukayese edilmektedir:

Âlem-i her şeb ede şu'le-i şem'-i bahtı

Pertev-i meş'ale-i rûz kadar nûrânî (K.4 / 59. , s.55)

Afitab, kor parçası (ahker) na benzetilmiştir. Bu benzerlikte gönül, cihanı yakan ateş olarak tasavvur edilmiştir. Güneş de bu ateşten kopan bir kor parçasıdır:

Gönlümü her dem bir âteştir kılan pür-ıztırâb

Kim ol âteşden bir ahkerdir felekte âfitâb (G.8 / 1. , s.285)

bbb) Külâh

Güneş ve ay, memduhun teşrifi neticesinde duyulan şevkten dolayı gökyüzüne atılmış külahlara benzetilmiştir. Bu durumu, gökyüzündeki melekler övgü ile karşılamaktadır:

Atdı şevk ile külâhın feleğe mihr ile mâh

Kudsiyân eyledi tesbîhe sipâs-ı munzam (K.41 / 3. , s.181)

Bir beyitte ise güneş (hurşid), “ cihantâb ” sıfatı ile birlikte anılarak mest olan kişinin başına taktığı külâh (şeb-küleah) için teşbih unsuru olmuştur. Mest olan kişinin başındaki külâh, cihanı aydınlatan güneş de olsa, elinde kadeh yoksa bu dünya ona simsiyah görünür, denilmektedir:

Câm olmayacak âlem olur çeşmine târik

Hûrşid-i cihân-tâb ise de şeb-küleah-i mest (G.22 / 3. , s.291)

ccc) Pâlâheng, Na'l

Güneş ile altının münasebeti renk benzerliğinden gelmektedir. Güneşin gezegenlere, altının da diğer madenlere olan üstünlüğü göz önüne alınarak değer açısından münasebetlendirildiği görülmektedir. Güneş, muazzam bir ordunun komutanı olan sultanın atı (eşheb)'na dizgin (pâlâheng) olmaya lâayık görülmüştür:

Sipeh-endâz-ı saf-ârâ kim revâdır olsa ger
Âftâb Eşheb-i çâlâkine zer-pâlâheng (K.38 / 8. , s.171)

Beyitlerde güneş, memduhun atının nalı olarak da düşünölmektedir. Bu benzetmede çeşitli tahayyüllere de rastlamaktayız. Beyitte “ Husrev ” ve “ Şebdîz ” kelimelerinin her iki anlamından da yararlanılarak ihamı tenasüp sanatına gayet güzel bir örnek verilmektedir:

Husrev-i kâmrân ki lâayıkdır
Âftâb olsa na'l-i Şebdîzi (KIT'A-7 /3. , s.276)

Bir beyitte de “ Hurşîd-i cihântâb ”, sultanın atının nalı ile kıyaslanmaktadır:

Eyledi kadrini ol câmi'-i vâlâ ber-ter
Hasılı oldu du'a hirmeni at meydânı (K.4 / 23. , s.53)

ddd) Çeşme, kayık

Mihr bir beyitte “ çeşme ” ye benzetilmiştir. Bu benzetmede güneş ışınlarının su olarak tahayyül edilmesi söz konusudur. Beyitte memduh övölürken, onun ihsan feyzinin, güneşin ve denizlerin bereket ve feyzinden üstün tutulduğu görölmektedir. Aynı zamanda, memduhun avucu renk ve şekil itibariyle güneşle benzerlik göstermektedir. Denizler kuruyup seraba dönse bile önemli değildir; çünkü memduhun feyzi , ihsanı yeterlidir:

Feyz-i ihsân-ı keyfin eyler kifâyet âleme
Akmasa ger çeşme-i mihr olsa deryâlar serâb (K.61 / 20. , s.253)

Mihr altından bir kayığa benzetiliyor. Bu durumda gökyüzü de okyanus (muhît) olarak tasavvur ediliyor. Memduhun tedbir ve temkini gökyüzüne sirayet edecek olursa,

gökyüzündeki bir zerre dahi güneş kayığını okyanus denizinde çapa olarak tutabilecek güçte sahip olur, denilmektedir:

Düşeydi zıll-ı temkîni muhîti çarh-ı vâlâyâ
Ederdi zevrâk-ı zerrîn minre zerreyi lenger (K.21/19. , s.112)

eee) Âyine (Mir'ât)

“ Cihântâb ” sıfatıyla anılan hurşid, parlaklığı ve şekli yönüyle ayna (mir'ât) ya benzetilmiştir. Bu aynada sevgili yüzünü seyretmektedir. Zira sevgilinin güzelliğini ayna kaldıramaz, taşıyamaz. Onun güzelliğini ancak güneş aynasında seyredilebilir: mümkündür:

Derûn-ı âyîneye tâb-ı tal'atın sığmaz
Revâdir âyîne olursa âftâb sana (G.7 / 3. , s.285)

Diğer bir beyitte de hurşid, sultanın görüş ve düşünce yüzüne tutulan bir ayna olarak düşünülmektedir.

fff) Göz, Göz bebeği, Çene, Yanak, Yüz, Alın, Avuç, Pençe, Gönül (Dil),
Kimyâger

Nef'î Dîvânı'nda hurşidin göze benzetildiği aşağıdaki beyitlerden ilkinde çiğ tanesi (şebnem) ne benzetilirken, ikinci beyitte tam tersi olarak Hindû gözbebeği (merdüm) ne benzetilmektedir. Güneş ile Hindû arasındaki münasabette, Hintlilerin siyah renkli olmaları ile güneşin yakıcı ve esmerleştirici özelliğe sahip oluşu dikkate alınmıştır. Şairin fikir aynasından yansıyan ışıklar, göz (dîde) gibi düşünülen güneşi dahi kör edebilecek güçtedir. Sultanın görüş ve düşünceleri ile terbiye edileceği düşünülen ateşin bıraktığı, kül yığını olarak hayal edilen sürme (tûfiyâ) ise güneş gözünün görüş gücünü daha da artırmaktadır:

Olsa ger hâsiyet-i hıfzı cihâna sârî
Merdüm-i dîde-i hûrşid olurdu şebnem (K.41 / 33. , s.183)

Hindû-yı bâm u derî merdüm-i çeşm-i hurşid

Turra-i tâk u revâkı per-i Cibrîl-i emîn (K.47 / 13. , s.201)

Hurşid, düşünce gözünün siyah renkli göz bebeğine benzetiliyor. Memduhun düşünce ve görüşgücünün gayet sanatlı ve hayalaçısından gayet orijinal bir biçimde anlatıldığını görmekteyiz:

Çeşm-i endîšem ol kadar rûşen

Sanki hürşid anın siyâhıdır (KIT'A 3 / 1. , s.269)

Aşağıdaki beyitte ise memduhun bulunduğu mekandaki toprak, sürme olarak düşünülmüştür; güneş ve ay da bu sürmeden istifade eden gözler olarak tasavvur edilmiştir:

Fürûğ-ı şemse-i tâkı sipihre nûr-ı basar

Gubâr-ı dergehi hurşid ü mâha kuhl-ı uyûn (K.58 / 5. , s.243)

Sevgilinin yüzü, yanağı ve alını (cebîn), şekli ve parlaklığı göz önüne alınarak, güneşe benzetilmiş ve böylece teşbih ve teşhis sanatına örnek oluşturulmuştur. Güneşin alın ve yüz olarak tasavvur edilmesine sebep , memduhun kapısının toprağına alnını koyarak secde etme arzusudur. Bu yolla hüsni talil sanatına örnek oluşturulmuştur. Diğer bir beyitte ise, alın (pîşânî) memduhun imzasını attığı yer olarak tasavvur edilmiştir. Böylece memduhun vermiş olduğu fetvaların isabetli ve kesin oluşu bu benzetme ile ortaya konulmuştur:

Müftî-i devr-i zamân Es'ad Efendi ki felek

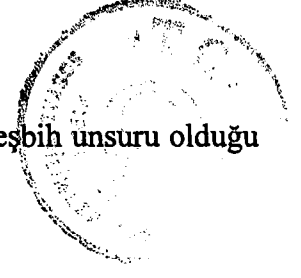
Eder imzâsını pîşânî-i mihre tesvîd (K.54 / 21. , s.231)

Aşağıdaki beyitte de hurşid, sevgilinin yanağı ile kıyaslanmaktadır. Işınlarının titrek görüntüsü, güneşin, sevgilinin yanağı karşısında sıtmaya tutulması biçiminde tahayyül edilmiş ve bu durum, hüsni talil yoluyla ortaya konulmuştur. Güneş, güzel yüzü karşısında kendi eksikliğini arz etmeyi ister, ancak onu gördüğünde heyecandan dili tutulup titremeye başlar, denilerek insan güzelliğinin kusursuzluğu ve mükemmelliği anlatılmak isteniyor:

Arz eyler idi hâlini feryâd ederek ol

Ammâ göricek rûyunu hurşidi tutar teb (G.10 / 3. , s.286)

Güneşin, “ gûy-ı zekân” tamlamasıyla verilen çene unsuru için de teşbih unsuru olduğu dikkat çekmektedir:

Gûy-ı zekânın seyr edeli mâ’î kabâda
Ağdı göğe hûrşîd gibi top-ı mahabbet (G.16 / 2. , s.289)

Memduhun görüş ve düşüncelerini öven kişinin kalem tutan elinin avuç içi güneşe, parmakları da güneş ışınlarına teşbîh ediliyor:

Benâni şa’şa’aya keffi âftâb döner
Kim etse midhat-i re’y-i münîrini terkîm (K.33 / 25. , s.156)

Bir beyitte de “mihri-ı cihântâb” pençeye teşbih edilmiştir. Felek, şairin maksut goncasının kıvrımlarını açamayan çolak bir el gibidir. Bu durum hüsni talil sanatıyla ortaya konulmuştur. Bir başka beyitte de memduhun görüş gücünden kuvvet alacak bir zerre (güç itibariyle zayıf bir nesne olarak) güneşin güçlü pençesine sahip olur denilirken güneş-zerre münasebeti de ortaya konulmuştur:

Girîh-i gonca-i maksûdumu çarh etmedi hall
Pençe-i mihr-i cihân-tâbı meğer oldu eşell (K.53 / 1. , s.227)

Yer aldığı bir beyitte “ kimyâger ” olarak vasıflandırılmıştır. Bu vasfı, ışınlarının toprağı altın rengi ile renklendirmesi sebebiyledir. Güneş kimyageri, her sabah memduhun cömertliğine el açmasaydı iflas ederdi, yani ışınları dünyayı aydınlatmazdı denilerek hüsni talil sanatı yapılmıştır:

Âfitâb-ı kimyâ-ger müflis olurdu eger
Açmasa her subh o Hakân-ı kerem-perdâza dest (G.15 / 10. , s.288)

Hurşid , parlaklığı ve şekli itibariyle gönle (kalp) benzetilmiştir. Bu gönül saf, aydınlık ve neşeli bir gönüldür. Umut gözü için teşbih unsuru olan güneş, memduhun lutfu sayesinde parlaklık kazanıp dünyayı aydınlatmaktadır. Ayrıca kalbe benzetilen güneş ile şekil, renk ve keyfiyet açılarından güzelin yanağı münasebete getirilmiştir:

Buldu ziynet ruh-ı dilber gibi rûy-ı eyyâm

Oldu rûşen dil-i hûrşîd gibi çeşm-i ümmîd (K.4 / 6. , s.230)

Bir başka beyitte de hurşid, sultanın fermanının gökyüzünde bıraktığı yara (dağ) olarak düşünülüyor. “ Hûrşîd-yara ” arasındaki renk ve şekil benzerliği de dikkat çekmektedir. Memduhun fermanının nişanı gökyüzünde yara (güneş) açmıştır:

Cihân-bân-ı kader- kudret ki hûrşîde olur sâni

Nişân-ı dağ-ı fermânı cebîn-i âsmân üzre (K.6 / 20. , s.60)

ggg) Kurs, Sikke, Felke, Top, Çevgân

Mihr, şekil itibariyle altından yapılmış kurs (tekerlek) a benzetilmiştir. Beyitte güneş kursunun, şiddetli sıcak sebebiyle, eriyerek ay gibi üzengi şekline girmemesi şaşkınlıkla karşılanıyor. Bu tasavvurda “ devrân (gökyüzü) ”, ata (eblâk) a benzetilmiştir. Şair sözü edilen beyitte Temmuz ayındaki aşırı sıcaklığı mübalağalı bir şekilde anlatmaktadır:

Eridip kurs-ı zer-i mihr-i de meh gibi niçün

Etmey ol râyız-i tünd-i eblâk-ı devrâna rikâb (K.32 / 18. , s.151)

Mihr, şekli ve rengi yönüyle altın sikkeye benzetilmiştir; yine ışınlarıyla kainatı aydınlattığı için “ âlem-ârâ ” sıfatıyla vasıflandırılan bu kozmik unsur, memduhun değeri ile değer kazanmış, revaç bulmuştur:

Uruldu rûy-ı zer-i mihr-i âlem-ârâya

Revâc-ı şöhret için sikke-i mübârek-bâd (K.30 / 12. , s.142)

Sultanın övgüsü yapılırken , güneşe olan üstünlüğünü ifade etmek amacıyla, bu kozmik unsurun sadece sultanın bulunduğu çadırın tepesindeki ağaçtan yapılmış daire şeklindeki parça (felke) olabileceği söylenmek istenmiştir:

Felek bir sâyebândır pîşgâh-ı çetr-i câhında
Güneş bir fülke-i zerdîr sûtûn-ı sâyebân üzre (K.6 / 30. , s.61)

Güneş altın işlemeli (hûrşîd-i zer-endûd) ve yıldızlı (zer-endûde) bir topa benzetiliyor. Güneş topu, felek çevgân ile dönmektedir. Sözü edilen çevgânı tutan el de memduhun elidir. Burada sultanın Allah'ın emir ve yasaklarını, dünya işlerini, insanlar arasındaki sosyal adaleti gerçekleştirmekle görevli, “ zıllullah ” sıfatı ile vasıflandırılmış biri olduğu üstü kapalı biçimde anlatılıyor:

Vakf-ı ser-pençe-i ikbâl-i cihângîrindir
Gûy-ı hûrşîd-i zer-endûd ile cevân-ı felek (K.25 / 20. , s.124)

Bir başka beyitte de aynı hayal söz konusudur ancak bu topu döndüren çevgan memduhun devlet elidir:

O çevgân-bâz-ı devlet kim ana olmuş sa'âdetle
Güneş gûy-ı zer-endûde felek-meydân-ı pehnâ-ver (K.21 / 12. , s.111)

Diğer beyitte, şair kendisini zamanın Enverî'si olarak görmekte ve gaybı bilen gönlünün güneş topunu ise, gayp pergelinin döndüğü nokta olarak düşünmektedir. Şair, gaybî bilgilerin merkezinde olduğunu ve sözleri ile bunları gün ışığı gibi etrafa yaydığını söylemek istiyor:

Enverî-i rûzgârım nokta-ı pergâr-ı gayb
Gûy-ı hûrşîd-i zamîr-i gayb-dânımdır benim (K.13 / 9. , s.84)

hhh) SadeF, İnci

Yer aldığı bir beyitte “ keff-i mihr ” şeklinde ifade bulan güneş, şekil ve parlaklık açılarından sadeFe benzetilmiştir. SadeF, memduhun düşünce feyzinin nemini bir damla dahi

almış olsa güneş gibi etrafı nurlandıracaktır, denilerek güneş-sadef arasındaki benzerlik ortaya konuluyor:

Dönerdi şu'le-i gevherle keff-i mihre sadef
Çekeydi çeşme-i re'yinden ebr eger bir nem (K.37 / 26. , s.170)

Yine güneş, istiare yoluyla, memduhun ikbal tacına konulması istenen inci (güher) ye benzetilmiştir. Bu beyite güher, istiare yoluyla güneş yerine kullanılmıştır:

Ol ki tâc-ı ser-i ikbâline konsa yaraşır
Bu dirahşân-ı güher bî-bedel-i âlem-tâb (K.32 / 27. , s.151)

iii) Tac (Tâc-ı zer), Sultan, Mühür, Kılıç, Çark

Güneş, şekli itibariyle, sultanların başındaki tac veya bu tacın cevheri olarak düşünülmüştür. Sabah vakti ufuktaki güneş, memduhun kasrı karşısında feleğin yere düşürdüğü tac olarak tasavvur ediliyor. Güneşin ufuktaki hâli, gökyüzünün memduhun köşkünü seyrederken düşürdüğü tac olarak tasavvur edilmiştir ve hüsnitalil sanatı yapılmıştır:

Değil mihr ü beyâz-ı subh ufukta seyr için sakfin
Felek baş kaldırıncâ hâke düşdü tâc u destârı (K.14 / 6. , s.87)

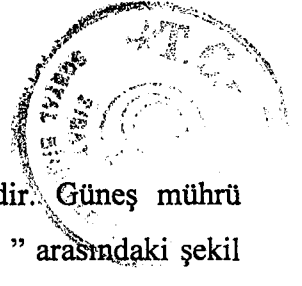
Bir beyitte ise, sultanın kendisi güneşe benzetiliyor. Bu benzetmede “ tâc-güneş ” arasındaki benzerlik rol oynamaktadır. “ Güneş-tâc-subh ” kelimelerinin Cem mazmununu verdiği kanaatindeyiz:

Sanırlar subha çıkmış âftâb-ı âlem-ârâdır
Görenler tâc-ı zerle Eşheb-i çapük-inân üzre (K.6 / 35. , s.61)

Güneş gökyüzünün sultanıdır. “ Şâhenşeh ” ve “ zer-tâc (ya da tâc-ı zer) ” tamlaması da aynı beyitte bir arada zikredilerek güneş mazmunu verilmektedir. “ Zer-tâc ” ifadesi, istiare yoluyla güneşi anlatmaktadır:

Her seher tâ ki çıkıp perde-serây-ı şebden

Ede şâhensh-i zer-tâc-ı felek dîvânı (K.4 / 56. , s.55)

Mihr, bir beyitte de altın bir mühür olarak tasavvur edilmektedir. Güneş mühürü üzerindeki yazılar, memduhun medhini konu alan mısralardır. “ Mühr-mihr ” arasındaki şekil benzerliğinin yanı sıra, cinas sanatı da dikkat çeker:

Ya çıkarsam nâmını medh-i bülendimle göğe

Eylesem mühür-i zer-i mihr üzre bu güne sevâd (K.26 / 13. , s.127)

Güneş, memduhun kapısında kapıcı olmayı arzulayan biri olarak tasavvur edilmiştir. Işınları da kapıcının elindeki sopa (çûp-ı zerrîn) olarak düşünülür. Güneş bu ışınları ile şevk vermektedir. “ Şevk ” kelimesinin ışık anlamını da düşünmek icap eder:

Çûp-ı zerrîn ile eyler her seher ızhâr-ı şevk

Olmağa der-hân-ı dergâhı şeh-i hâver-sitân (K.52 / 12. , s.223)

Güneş, ışınlarıyla birlikte, sultanın elindeki kılıç (şemsir)’a benzetilmiştir. Bu kılıç, devlet düşmanlarına çekilmiştir. Beyitt, sultanın azamet ve kudreti sanatkârane bir üslupla anlatılmıştır:

Subh ammâ subh-ı rûz-ı devlet-i ferhunde-fâl

Kim çeker hûrşîdi hasm-ı devlete şemsîr-i kîn (K.56 / 7. , s.237)

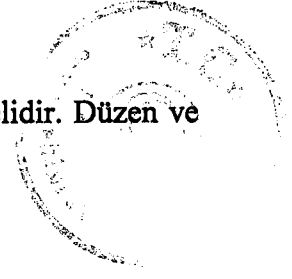
Yine bir beyitte güneş ışınları kılıç gibi düşünülmüş ve memdûh da elinde kılıç ile duran biri olarak hayâl edilmiştir. Elinde güneş kılıcı ile ortaya çıkan sultanın gezindiği yer ise gökyüzü meydanı olmuştur :

Tenhâ çıkınca tîğ ile meydana gün gibi

Hûrşîddür cilve-gehî âsmân olur (K.29/34. , s.139)

Mihr, memduhun görüşler ve düşüncelerinin övüldüğü şu beyitte “ hûn-pâlâ ” sıfatı ile güneşin ışınlarının kılıca benzetilmesi ve dolayısıyla değişik çağrışımların ortaya çıkması dikkati çekmektedir. Güneş, ışınları ile her ne kadar kılıca benziyorsa da o kılıç gibi değil

düşünce ve görüş için teşbih unsuru olan yönü ile ele alınarak değerlendirilmelidir. Düzen ve adalet, huzur ve mutluluk kılıçla değil fikirlerle gelir:

Tîga minnet çekmese re'y-i cihângîri n'ola

Mihri gör dünyayı tutmuş tîgi hûn-pâlâ mıdır (K.7 / 25. , s.64)

Kılıca benzetilen dağın, arkasında batmakta olan güneş (âftâb), çark biçiminde tasavvur ediliyor. Bu çarktan çıkan kıvılcımlar da laleler için benzetme unsuru oluyor. Zamane, dağ kılıcını güneş çarkına tutmuştur; lâleler de bu çarktan çıkan kıvılcımlardır. Salt tabiat tasvirinin işlendiği bu beyitte tecahüli ârifâne sanatı vardır:

Değildir lâle yer yer yer zâhir oldu andan âteşler

Zamane tutdu çarh-ı âftâba tîg-ı kuhsârı (K.49 / 5. , s.210)

iii) Abdâl, Kelle, Mühendis, Usturlâb

Güneş gökyüzünde dönüşü ve bir yerde durmaması yönüyle de “ abdâl ”a benzetilmiştir. Bu abdal, şairin düşünce güzelinin aşkı ile Zühre'nin saçlarından yapılmış bir hırka giymektedir. Hayal açısından son derece güzel olan beyitte “ abdal-güneş ” benzerliğinde karasızlık ve dolaşma kavramları ön plandadır:

Oldu aşk-ı bîkr-i fikrimle bir abdâl âfitâb

Zülf-i Zühre târ u pûd-ı hırkâ-i peşmînesi (G.131 / 3. , s.344)

Hurşid, şekil itibariyle “ kelle ” ye benzetilmiştir. Beyitte memduhun koruyuculuk özelliğinden bahsedilirken inciye benzetilen çiğ tanesi, güneşin başındaki külaha süs biçiminde düşünülmüştür. Beyitte iki zıt unsur olan su ile ateş bir arada bulundurulmuştur. Bunu sağlayan memduhun lutfudur:

Dür-i yektâ gibi ziynet verirdi

Külâh-ı kelle-i hürşide şebnem (K.48 / 34. , s.209)

Çarh mühendis olarak tasavvur edilmiş ve güneş de “ usturlâb ” a benzetilmiştir. Işınları ise ip (rîsmân) olarak düşünölmektedir. Bu tasavvurlar, memduhun yüceliğini anlatmak için kullanılmıştır. Benzetmeler son derece orjinaldir:

İrtifâ'ın almağa olmuş mühendis çarh ana
Mihri usturlâb edip kılmış şu'â'ın rîsmân (K.52 / 11. , s.223)

jjj) Küpe (Gûşvâr), Pamuk

Güneş, altından küpe (gûşvâr) ye de benzetilmektedir. Sevgilinin yüzü ve yüzüne güzellik katan inci küpe için benzetme unsuru olarak kullanılan Güneş ve Zühre, ondaki bu güzelliğin parlaklığını ve revnakini veremez denilerek insan güzelliği üstün çıkarılmıştır:

Dürr-i mengûşunla rûyun denli bulmaz nûr u tâb
Zühre ger olsa felekde gûşvâr-ı âftâb (K.61 / 26. , s.253)

Feleğin kulağına tıkanan pamuk olarak da düşünöldüğü görülür. Felek, gerçeği dinlememek için kulağını güneş pamuğu ile tıkamıştır; ancak şair ne olursa olsun gerçekleri dile getirmekten geri durmayacağını ifade etmektedir:

Gûşunu tutsa felek penbe-i hûrşîd ile ben
Olurum hakkı edâda yine bî-tâb u direng (K.38 / 29. , s.173)

kkk) Kadeh, Gül

Güneş, şairin düşünce Cem'inin elinde bulunan içi şarap dolu, altın işlemeli (Câm-ı zer-endüd). ve ışıkları ile adeta gözleri kamıştıran bir kadeh gibidir. Bu kadeh (güneş), memduhun kurmuş olduğu safa meclisine renk katmaktadır. Bir başka beyitte ise güneş, kabiliyet gelinin hizmetinde bulunan çengi kölesi olarak düşünölmüyor. “ Çengi ” sıfatı, Zühre'nin müzikle olan ilgisine işaret etmektedir:

Cem-i endîşemin hûrşîd bir câm-ı zer-endüdu
Arûs-ı tab'ımın nâhid bir çengi perestârı (K.14 / 47. , s.89)

Yani“ Sâgar-ı zerrin, peymâne-i zer, câm-ı zer-endûd ” şeklinde ifade bulan güneş, altın kadeh olarak düşünülmektedir. “ Sâgar, câm, peymâne ” gibi adlarla zikredilen kadeh ile güneşin benzerliği şekil, renk ve keyfiyet münasebetine dayanmaktadır. Meclislerde kadehin dönmesi ile güneşin devri arasında da ilgiler kurulmaktadır. Memduhun övgüsü için söz konusu edilen beyitte Zühre de çengi olarak eline sazını almıştır:

Döne tâ kim felekde sâgar-ı zerrîni hûrşîdin

Ala hem zühre-i zehrâ-yı çengi destine sâzı (K.23 / 39 , s.119)

Bir başka beyitte de “ şem’-i şebistân-ı felek ” olarak tasavvur edilen güneş, Cem’e benzetilen sultanın, elindeki altınlı kadehin aksi olarak düşünülmektedir. Sultanın köşkündeki mermere akseden bu güneş (hûrşîd-i pür-envâz), bir başka beyitte ise, altın işlemeli bir güle benzetilmektedir. Köşkün mermerlerindeki motifler, cennet bahçesindeki suların akisleri gibi düşünülüyor:

Ruhâmında değil emvâc-ı gûn-â-gûn u pey-der-pey

Görünür câ-be-câ bağ-ı behiştin aks-i enhârı (K.14 / 8. , s.87)

III) Cild , Levha

Güneş, üzerine çeşitli şekillerin ya da resimlerin çizildiği bir levha olarak hayal edilmektedir. Bu ve arkasından gelen beyitlerde memduhun atının hızlı hareketleri övülmektedir :

Çekeydi sûretini levh-i âftâba eger

Sûr-ı nigâr-ı revâk-ı sipihr-i jengârî (K.46 / 17. , s.198)

“ Cihân-tâb ” sıfatıyla kullanılarak yaldızlanmış bir kitap cildine benzetiliyor. Şairin divan metni ise bu kitaptan doğan düşünce ışıkları olarak tahayyül ediliyor:

Nice divânçe metn-i hikmetü’l-işrâk-ı endîşe

Ki hurşîd-i cihân-tâb ana bir cild-i mutallâdır (K.48 / 58. , s.206)

mmm) Tavus Kuşu, Pervâne

Yalnızca bir beyitte tavus kuşuna benzetiliyor. Güneş, sabahleyin felek çatısında cilvelenen, rengârenk tüylere sahip bir tavus gibidir. Bu beyitte de sadece tabiat tasviri vardır:

Her vakt-i seher tâ ki çıkıp bâm-ı felekde

Cevlân ede tâvus-ı mülemmâ' per-i âlem (K.24 / 42. , s.122)

Beyitlerin genelinde muma benzetilen güne , sadece aşağıdaki beyitte muma benzetilen sultanın etrafında dönüp duran “ pervâne ” ye olarak düşünülmüştür:

Güneş pervânedir ol şem'a pertâb etmege kendin

Dolanır durmayıp şevkile ol fânûs-ı mînâyı (K.28 / 12. , s.134)

g) Ay (Mah , Meh , Kamer)

a) Genel Olarak Ay

Nef'î Dîvânı'nda değişik hayallerle karşımıza çıkan ay, birinci felekde yer alır. Bir güzellik kaynağı ve timsalidir; akşam ortaya çıkar, zaman zaman hilâl, yarım ay ve dolunay biçiminde görünür. Geceleri dünyamızı aydınlatan bu kozmik unsur, güneşten nurunu alır, güneş ay'a verdiği ışıkla onun hilâl ve dolunay haline gelmesini sağlar. Bu özellikler Dîvân'da güzel sebeplere bağlanarak anlatılmış, değişik hayallere konu olmuştur:

Tâ hisâb-ı mâh u sâl-i âlemi tahkîk için

Bedr ede mihr-i cihân-tâb-ı felek mâh-ı nevi (K.3 / 17. , s.51)

Nef'î şiirlerinde, ayın etrafında zaman zaman meydana gelen ışıklı ve parlak daire demek olan “ hâle ” şeklini de işlemiştir. Bir beyitte gerdanlık olarak tasavvur edilen hâlenin, memduhun baht ve talih kölesinin bindiği ata takılmasının yerinde olacağını söyleyerek sultanın değerini ortaya koymaya çalışır:

Her kaçan olsa gulam-ı kevkeb-i bahtın süvâr

Birbirinden evvel ihzâr etmeğe eyler şitâb (K.61 / 23. , s.253)

Ay ile ilgili terimlerden diğeri “ Devr-i kamer ” dir. Eskiler, yedi gezegenin her birinin biner yıl devir sürdüğüne, altı yıldızın dönemini tamamlayıp yedinci yıldız olan ayın devri içerisinde bulunduğumuza inanırlardı. İlk dönem Zühal Devri’dir ki H.Z.Âdem ile başlamıştır. Bin yıl süren bu devirlerden altısı geçmiş olup içinde bulunduğumuz devir “ Kamer Devri ” dir ve H.Z.Muhammed’in dönemidir. Ahir zaman olan bu devirde bir çok fitneler, karışıklıklar çıkacak ve sonunda kıyamet kopacaktır. Şairlerimiz, “ Devr-i Kamer ” ile fitneye işaret etmişlerdir (ONAY, Ank.1989:129; A.T.Onay,Ank.1992:123). Ancak Nef’î aşağıdaki beyitte bunun tersini düşünüyor ve memduhun saltanatı zamanında dünyanın huzur ve refah içerisinde olduğunu söylüyor:

Mâh-ı felek-ârâ-yı sa’âdet ki zamâne
Eyyâmını ârâyîş-i devr-i kamer eyler (K.11 / 25. , s.78)

Dîvân’da “ Mâh-ı Nahşeb ” e temas edilmektedir. “ Mâh-ı Siyâm ” da denilen bu terimdeki Nahşeb, bugünkü Karaşi kentidir. İbni Mukanna adlı Horasanlı bir bilgin, bu şehirdeki bir kuyudan büyü yoluyla bir ay çıkarırmış ve gece ay battıktan sonra görünen bu ay, dört fersahlık mesafeyi aydınlatırmış (PALA, Ank.1989: 320; ONAY, Ank1992: 279)

Şiirlerde, ayın dolunay hâli de söz konusu edilmiştir. “ Bedr ” olarak geçen ayın iki haftalık zaman diliminde, güneşten aldığı ışıkla hilâl şeklinin tamamladığı durumudur. Yuvarlak ve parlak oluşu çeşitli tasavvurlara konu olmuştur. “ Mâh-ı ta’mâm ” sıfatıyla vasıflandırılan ay; sultan için teşbih unsuru olmuştur. Sultan adalet semasının dolunaydır:

Felek-i ma’delele mâh-ı tamâm
Sadef-i saltanata dürr-i yetim (K.27 / 17., s.131)

Dîvân’da ay, memduh ve sevgili için teşbih unsuru olarak da kullanılmıştır. Ayrıca memduhun sarayının kubbesindeki yuvarlak süslemeler için teşbih unsuru olan ay (dolunay), şekil ve parlaklık bakımlarından güneş ile de münasebete getirilmiştir:

Zerre-nûr-ı şemsesi pîrâye-i hurşîd ü mâh
Rîze-seng-i mermeri sermâye-i deryâ vü kân (K.52 / 17. , s.224)

Dîvân şiirinde sevgilinin yanağı, yüzü ve alnı için düşünölen ay, onunla kıyaslandığında daha sönük ve gösterişsizdir. Sevgili ya da memduh, ay yüzlü bir güzeldir. Bu sebeple ona “meh-tal’at, meh-dîdâr ” sıfatları verilir. Memduh, ay yüzlü bir güzel, onun geçirdiğı geceler de siyah ve misk kokulu kâküllerdir:

Sanki bir dilber-i ferruh-ruh ü meh-tal’atdır
Gecesi ana siyeh-kâköl ü müşğîn-perçem (K.51 / 6. , s.219)

Sultanın oğlunun vafında söylenen şü beyitte, memduh ay görünüşlü, yüksek tabiatlı biridir:

Ne şeh İskender-i Yûsuf-şiyem Mehdî-i İsâ-dem
Ki adliyle zamân nâzende âlem nâz-perverdir (K.20 / 11. , s.109)

b) Ay İle İlgili Tasavvurlar

aa) Damga, Kova

Ay, damga (vesîm) ya benzetilmektedir. Bu damga gökyüzünde sultanın fermanın yarası ile meydana gelmiştir. Beyitte hüsni ta’lil ve tecâhüliarîf sanatları da dikkat çekmektedir:

Görünen mâh değildir etdi
Dâğ-ı fermânı ile çarhı vesîm (K.27 / 32. , s.132)

Yer aldığı bir beyitte de ay, memduhun baht sürücüsünün , atlarına su verdiği gümüş işlemeli kova (satl-ı nukre-kûb) ya benzetiliyor ve bu yolla memduhun kadrinin yüceliğı anlatılmaya çalışılıyor:

Meh stabl-ı râ’iz-i bahtında satl-ı nukre-kûb
Çarh bezm-i sâkî-i cûdunda câm-ı zer-nişân (K.52 / 33. , s.225)

bb) Mum, Şamdan, Mevlevî

Ayın mumla olan ilgisi, ışık unsuruna dayanmaktadır. Meh, muma benzetilmekte ve bu ay mumu, memduhun din ve devlet haremîni aydınlatmaktadır:

Şem'-i meh pertev-i bezm-i harem-i dîn ü düvel

Mâh-ı hurşîd-i fûrûğ-ı felek-cûd u himem (K.5 / 18. , s.220)

Bir beyitte de kamer, şamdana benzetilmiştir. Kamer, “ muntazır ” sıfatıyla verilmiş ve bu özelliğinden hareketle ay ile göz arasında şekil yönünden (yuvarlak oluşları hasebiyle) bir ilgi kurulmasına fırsat tanınmıştır. Göz, ay (kamer) ve beyitte bahsedilen şamdan (şem'dân), şekil itibariyle, yuvarlaktırlar. Çarh da aynı şekilde yuvarlaktır. Beyitteki geometrik kompozisyon dikkat çekmektedir. Dolunayın bu hâli de hüsnitalil sanatı ile ortaya konulmuştur:

Muntazır her gece çarh-ı pür-kevâkible kamer

Yakmağa sahnında bir şem'-i murassa' şem'dân (K.52 / 13. , s.223)

Ay bir beyitt de dönüşü itibariyle Mevlevî olarak hayal edilmiştir. Bu tasavvurda, gökyüzünün , güneşin ve ayın dönüşünü , memduhun kabiliyet feyzi ile gerçekleştirdiği; bu dönüşlerin anılan feyzin cezbesine bağlandığı görülmektedir :

Feyz-i isti'adad-ı zâtın gör kim etmiş tâ ezel

Cezbesi hurşîd ü mâh ü âsmânı mevlevî (K.3 / 12. , s.51)

cc) Ayna

Mah, yer aldığı bir beyitte de üzeri toz kaplı bir ayna olarak tasavvur edilmekte ve bu tozların memduhun düşünce şu'aları ile ortadan kaldırıldığı anlatılmaktadır. “ Keder ” kelimesinin, toz anlamının yanı sıra üzüntü, gam anlamları ile de düşünülmesi icap ediyor. Çünkü gökyüzü (sipihre), dönüşü ile daima insanlara üzüntü ve keder getirir; ancak memduhun lutuf ve ihsan şuaları gökyüzü aynasından keder tozlarını silmiştir:

Kim âyîne-i pür-keder-i mâh-ı sipihre

Hem lem'ası bir mıska-i jeng-zedâdır (K.34 / 39. , s.160)

h) Hilâl (Mâh-I Nev, Hilâl)

aa) Genel Olarak Hilâl

Ayın değişik şekilleri vardır. Bu şekillerden biri de “ hilâl ”dir ki Divân’da “ mâh-ı nev” olarak adlandırılır. Hilal şeklindeki ay şairlerin şiirlerine sıkça konu olmuştur. Kıvrımlı olması , ışığı v.b. yönleri söz konusu edilir. Nef’î Dîvânı’na baktığımızda hilal şeklindeki ayın en çok şu açılardan işlenmiş olduğu dikkat çeker: Birincisi ayın ışığını güneşten alması hadisesidir. Ay, güneşten aldığı nurla güzeldir. Onunla yanyana gelince kararıp gider. Ayrıca zamana bağlı olarak şekiller alması (dolunay, yarım ay, hilal) da beyitlerde geçmektedir. İkincisi ise; memduhun övgüsü yapılırken aydan bahsedilmesidir. Manzumelerde, ay hakkında teşbih ve mecazlar yapılırken, sultan ve sevgilinin güzelliğinin söz konusu edildiği görülür:

Tâ hisâb-ı mâh u sâl-ii âlemi tahkîk için

Bedr ede mihr-i cihân-tâb-ı felek mâh-ı nevi (K.3 / 17. , s.51)

bb) Hilal İle İlgili Tasavvurlar

aaa) Yara, Dil, Külâh

“ Mâh-ı nev ”, sultanın övgüsü karşısında duymuş olduğu kıskançlık neticesinde gökyüzünün vücudunda açılmış olan yaralar biçiminde tasavvur edilmektedir. Beyitte bu husus hüsni ta’lîli ve tecâhülü ârif sanatı ile ifade bulmuştur:

Gâhî ufukta zâhir olan mâh-ı nev değil

Te’ir-i şevk-i medhi sipihre ziyân verir (K.5 / 49. , s.58)

Ay, şekli itibariyle, “ dil ”e de benzetilmektedir. Bu tasavvurda, Güneşin, sevgilinin yüzü ile kendi güzelliğini kıyaslaması hayali rol bu tasavvurda önemli bir rol oynamaktadır. Şair, hilal biçimindeki ayın dili vasıtasıyla, güneşin bu kıyaslamasının yersiz ve yanlış olduğunu ortaya koymuştur. Beyitte hüsni ta’lîl sanatı vardır. (Bkz.GÜNEŞ)

Hilal, bir beyitte de yine hüsni ta’lîl yoluyla külâhın kıvrımı olarak tasavvur edilmiştir. Felek, memduhun dergahına yüz sürdüğünden bu yana istîğnayı elde etmiş olup bunun göstergesi olarak külâhını yeni ay gibi kıvrırmıştır:

Mâh-ı nev sanma felek yüz süreli dergehine
Gösterir çîn-i küleh-kûşe-i istiğnâyı (K.45 / 24. , s.195)

bb) Gerdanlık, Nal, Üzengi, Hançer, Yay, Çevgân, Yüzük

Hilal, yer aldığı bir beyitte, şairin kabiliyet atına takılan gümüşten gerdanlık (kılâde-i sîm) olarak tasavvur edilmiştir. Felek, eğer şairin yetenek atının yürüyüş tarzını görseydi hilali ona gümüş gerdanlık olarak verirdi, diyerek kendi şairliğini övmüştür:

Göreydi şîve-i raftâr-ı rahş-ı tab'ım eger
Ederdi ana hilâlîi felek kılâde-i sîm (K.33 / 46. , s.157)

Dîvândaki kasidelerden üçüncüsün de hilal memduhun atının nalı olmaya lâyük görülmüş, bunlar “ na'l, na'l-i zerrîn ve na'l-i semen” ifadeleriyle zikredilmiştir. Benzetmede, şekil ve renk unsuru ön plana çıkmaktadır. Bu tasavvurda felek, memduhun atının tırnağına benzetilmiştir:

Cihân-ı sür'ate gûyâ felekdir kâse-i sümmü
Ser-i mîhı sevâbit na'l-i zerrîndir yeni ayı (K.28 / 22. , s.134)

Ay, memduhun atının üzengi (rikâb) si olmaya layık olarak gösterilmekte ve “ mâh-ı nev ” sıfatı ile adlandırılarak, memduhun baht kölesinin bindiği atın, altından üzengisi için benzetme unsuru olmaktadır. Dolunay ise memduhun atı için na'l olarak tasavvur edilmektedir:

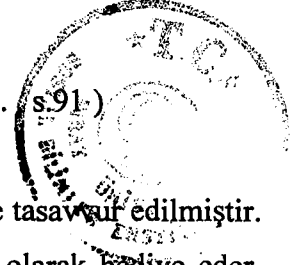
Kadri ol mertebe âli olur mâh-ı felek
Rahşına na'l ü rikâb olmağ için bedr ü hilâl (K.36 / 31. , s.166)

Hâle bir tavk-ı murassa' kehkeşân bir sîm-raht
Çarh bir dikme abâlî mâh-ı nev zerrîn-rikâb (K.61 / 24. , s.253)

Hilal bir beyitte de Behram'ın elindeki hançer olarak düşünülüyor. Sultan III. Ahmed'in övgüsü sebebiyle söylenmiş olan bu kasidede şair, yeni ayı, şibh-i hüsni talil ve tecahüli arifâne sanatlarıyla birlikte, Behram'ın elinden hayret sebebiyle düşmüş altın bir hançere benzetiyor:

Mâh-ı nev sanma felekde göricek peykârını

Ditredi Behrâm elinden düşdü zerrîn-hançeri (K.14 / 6. s.91)

Bir diğer beyitte de hilal , sultanın elindeki yay (keman) biçiminde tasavvur edilmiştir. Sultanın gezintiye çıkması durumunda felek, güneşi kılıç; ayı da keman olarak hediye eder, denilerek sultanın övgüsü yapılmıştır. “ Hilâl-keman ” yakınlığında şekil benzerliği sözkonusudur:

Ol şeh ki seyre çıkısa yanınca götürmeğe

Çarh âftâba tîg u hilâle kemân verir (K.5 / 26. , s.57)

“ Mâh-ı nev ”, şekli itibariyle , çevgân (ucu kıvrık sopa) a, düşmanın kellesi de bu çevgan ile oynanan topa benzetiliyor. Şair, kasidesinin dua kısmında kullandığı “ feleğin yeni aya çevgân (savlecân) verdiği sürece ” ifadesi ile dünya döndükçe düşmanın yenilgiye uğrayacağını anlatmak istemiştir. Beyitte mürse lmecaz sanatı dikkat çeker:

Top eylesin yolunda ser-i düşmeni kazâ

Tâ kim felekde mâh-ı neve savlecân verir (K.5 / 59. , s.59)

Hilal şeklindeki ay, Rüstem’in çarh yayından atacağı ok için parmağına taktığı yüzük (zîh-gîr)’e benzetilmiştir:

Eremez gerdine sür’atde hadeng-i Rüstem

Çarh destinde kemân olsa hilâli zihgîr (K.40 / 31. , s.179)

ccc) Sakî (Kâse-gerdân), Câm

“ Mâh-ı nev ”, sultanın meclisinde, şarap kadehini gezdiren (kâse-gerdân) saki olarak tasavvur ediliyor. Bu tasavvurda yeni ayın renk ve şekil açısından kadehe benzetilmesi esas teşkil etmektedir:

Değil deryâda keştî âsmânda mâh-ı nev olmuş

Cenâb-ı lutfunun a’lâ vü ednâ kâse-gerdânı (K.12 / 21. , s.81)

Hilal, bayramın müjdecisi olarak düşünölmekte olup kadeh (cām)e benzetilmektedir. Ramazanın sonunda görölen hilal, bayramın başladığını, artık içki meclislerinin kurulabileceğini müjdesini vermektedir:

Zîrâ ne demektir bu ki rindân ile vâ'ız

Bir yerde durup cām-ı hilâle nigerândır (K.10 / 3. , s. 72)

ddd) Daire, Re'y

Yer aldığı bir kıt'a'da, hilal daireye benzetiliyor ve memduhun attığı okların hedefi olarak düşünölüyor. Şiirde memduhun övgüsü değişik ve yeni bir hayalle ortaya konulmaya çalışılmıştır:

Yaraşır ger felekde nâvekine

Hedef olsa hilâl-i dâ`ire-sâz (KIT`A-5 / 6 , s.274)

Mah, memduhun görüş ve düşüncelerine benzetilmiştir. Bu benzerlikte ayın şekli ile re'y (رء) kelimesindeki " re (ر) " harfinin şekil açısından benzerliği dikkat çekmektedir:

Vâlâ-güher-i mekrümet-endişe ki re'yi

Mâh-ı âlem-efrâz-ı şebistânı himemdir (K.59 / 18. , s.247)

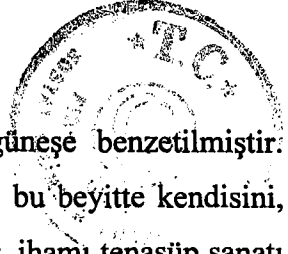
5) Işık, Aydınlık (Nûr, Ziyâ, Pertev, Fûrûğ, Şu'â)

Işık unsuru daha çok güneşle ilgili olarak kullanılmıştır. Divandaki " ziyâ , nûr , fûrûğ " gibi isimlerle anılmıştır. " Pertev-i nûr-ı îlâhî, çûp-ı zerrîn, ..." gibi sıfatları ile de anıldığı görülür .

Nur, cevherdir. Mihr'in " târ-ı şa'sa'a " sı da bu övgü incilerinin dizildiği iplik olarak hayal edilmektedir. Sultanın övgüsünü konu alan mısraların anlam ve hayal açılarından değeri, anlatırken, övgü kavramı inciye, güneş ışınları da bu incilerin dizildiği ipe benzetiliyor:

Çektikçe silk-i nazma dür-i medhin âsmân

Mihr ana târ-ı şa'sa'adan rîsmân verir (K.5 / 50. , s.58)

Düşünce, mum olarak tasavur edilip yeryüzünü aydınlatan güneşe benzetilmiştir. Düşünce mumunun güneşi, söz (şiir) gecesini aydınlatmaktadır. Nefî bu beyitte kendisini, İran'ın meşhur şairi Enverî'ye benzetilmiştir. “ Enverî ” kelimesinde şair, ihamı tenasüp sanatı yapmıştır:

Enverî-i rûzgârım kim şebistân-ı suhan
Şem'-i fikrimle zıyâ-yı neyyir-i rahşân olur (K.9 / 32. , s.71)

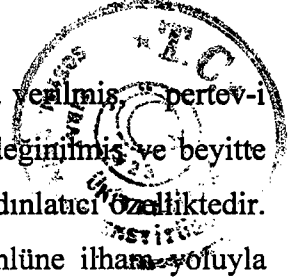
Dîvân'da bulunan bir beyitte Nefî “ zer ” kelimesinde istiare sanatı yaparak güneş ışınlarını gayet parlak ve renkli hayallerle ortaya koymaya çalışılıyor. Nur kelimesi bir beyitte “ devlet ” kavramı için kullanılırken, bir başka beyitte sultanın görüş ve düşünceleri (pertev-i re'y)'ni ifade için kullanılmıştır. Bu re'y, isabet ettiği nesnenin tabiatını bile değiştirebilecek özelliğe sahiptir . Memduhun görüş ve düşünce parlıları mürekkebin üzerine düşseydi, o simsiyah mürekkep erimiş parlak altın sarısına dönerdi denilerek mübalağa sanatının en güzel örneğini vermiştir:

Zer-i mahlûl-ı rahşende gibi olurdu nûrânî
Düşeydi pertev-i re'yi eger reşh-i midâd üzre (K.44 / 32. , s.193)

Yukarıdaki açıklamalara paralel olarak aşağıdaki beyitte de hürşidin ışınları memduhun görüş ve düşüncelerinin yazıldığı satırlar için benzetme unsuru olmuştur. Bu benzetme ile memdûhun görüş ve düşüncelerinin aydınlatıcı bir özellik taşıdığı anlatılmaktadır. Güneş, ışınlarını dünyaya yayma iznini, memduhtan almaktadır. Kaside de hayal güzelliğinin yanı sıra tecahüli arifane sanatı yapılmıştır:

Sanmanız şa'ş'a'sıdır görünen hürşidin
Kim olur anın ile her tarafa tâb-endâz (K.57 / 29 , s.241)

Her seher dehre tulû' etmeğe âb-ı zer ile
Destine re'y-i münîrinden alır hatt-ı cevâz (K.57 / 30. , s.241)

Sultânın yüzünün aydınlığı ise “ fûrûğ-ı tal’ât ”sıfat tamlamasıyla ve “pertev-i nûr-ı ilahi ”sıfatı ile de yüzdeki ilahi nurların pırlıtlarının yansımaya değinmiş ve beyitte tasavvufi unsurlara dikkat çekilmiştir. Memduhun yüzü devlet gözünü aydınlatıcı özelliktedir. Yüzünde ilahi güzelliklerin yansımalarının izleri varken; sözünde ise gönlüne ilhamıyofuyla vehbi olarak gelen ilahi bilgilerin izleri vardır. Bu iki kasidede de Nef’î'nin tasavvufi düşünceden nasıl yararlandığı sergilenerek bu konudaki bilgisi de gözler önüne seriliyor:

Fürûzân şeb-çerâğ-ı dudmân-ı Âlî Osman kim
Fûrûğ-ı tal’atiyle dîde-i devlet münevverdir (K.20 / 18. , s.109)

Yüzünde pertev-i nûr-ı İlâhî gün gibi zâhir
Sözünde vâridât-ı feyz-i akdes cân gibi muzmîr (K.21 / 5. , s.111)

“ Nûr ”, gözün görüş gücünü ifade etmek amacıyla da kullanılmıştır. Bu nedenle “basar” kelimesi ile birlikte zikredilmektedir. Beyitte memduhun atlarının övgüsü bahsinde söz konusu edilen ışık (nur), göz unsuru ile birlikte ele alınırken onun atlarının hareketlerindeki çabukluk ve hızı da ifade edilmeye çalışılmıştır . Bu atlar o kadar hızlıdır ki, menzillerine “nûr-ı basar ” gibi ışık hızı ile ulaşır:

Menzile nûr-ı basargibi berâber erişir
Olsa her birine hem-pûye eger tîr-i kazâ (K.18 / 29. , s.101)

Güneş ışınları, dünyaya hakimiyeti yönüyle kılıç (tîğ)’a benzetilmektedir. Ancak güneş, sultanın dünyaya parlaklık ve aydınlık saçan kılıcının yanında, kendi kılıcını ışınlarını kınına sokmalıdır denilmektedir. Bu yolla, dünyaya hakim olan güneşin dahi sultanın kılıcı ve gücü karşısında aciz kalacağı ifade edilmektedir. Çünkü sultanın kılıcı varken artık güneşin ışınlarına ihtiyaç duyulmayacaktır:

Kosun şimdengeri tîğın niyâma Husrev-i hâver
Ki âb u tâb-ı şemşîri verir dehre tesellâyı (K.28 / 16. , s.134)

“ Fûrûğ ” ifadesi de memduhun kılıcının vasfı için kullanılmıştır. Aynı beyitte ışık anlamında kullanılan “ ziyâ ” kelimesi ise, güneşin doğmasıyla birlikte, karanlığın ortadan kalkacağını anlatmaktadır. Güneş olarak düşünülen memduhun varlığı ile birlikte, gönü kararmış (inançsızlıktan kalbi kararmış) din düşmanları ortadan kalkmaya başlamıştır,denilmektedir:

Fûrûğ-ı tîg-i cihân-tâbı vasf-ı düşmen

Tulû'-ı mihr-i ziyâ-güster ü vücûd-ı sevâd (K.30 / 24. , s.143)

Divânda “ şa'sa' a ” kelimesiyle de karşılanan güneş ışınları, memduhun aydın (nûrânî) görüş ve düşüncelerini öven kişinin kalemine veya kalem tutan parmaklarına benzetilmektedir. Parmakları “ şa'sa'a ” gibi olan kişinin avuç içi de güneş gibidir:

Benâni şa'sa'aya keffi âftâba döner

Kim etse midhât-i re'-i münîrini terkîm (K.33 / 25. , s.156)

Güneş ışınları (nûr-ı rahşân) divandaki bir beyitte de, memduhun köşkündeki toprağın parlaklığını anlatmak için kullanılmıştır. Onun köşkünün mermerlerine dokuz kat gökyüzünün esrarı yansımıştır. Köşkün değeri gökyüzünün yüceliği ile ortaya konulmuştur:

Gûbârında nühüfte âftâbın nûr-ı rahşânı

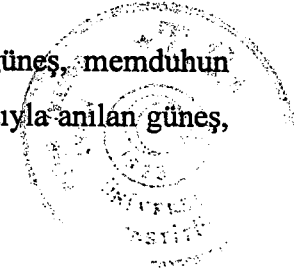
Ruhâmında nümâyân âsmânın râz-ı mestûrı (K.35 / 9. , s.162)

Bir beyitte de şu'â ipe benzetilirken, çarh mühendis , güneş de usturlâb olarak düşünülmüştür. Gökyüzü mühendisi memduhun kadrinin yüceliğini ölçmek için güneşi usturlap, ışınlarını da bu usturlabın ipi olarak kullanıyor:

İrtifâ'ın almağa olmuş mühendis çarh ana

Mihri usturlâb edip kılmış şu'â'ın rîsmân (K.52 / 11. , s.223)

Güneşin ışınları “ çûp-ı zerrîn ” e benzetilmiştir. Bu benzetmede güneş, memduhun dergahında kapıcıdır. Işınlarını yeryüzünde yayması yönüyle “ fişek-bâz ” sıfatıyla anılan güneş, fermanı bütün ülkeye hâkim olan sultan için benzetme unsurudur:

Revândır ol kadar fermânı kim fevrî olur hâzır

Murâd etse geceyle seyre hûrşid-i fişek-bâzı (K.23 / 18. , s.118)

6) Gölge

Divan şiirinde gerçek anlamının yanında, sultanın lutfunu, himayesini ifade etmek için de kullanılmıştır. “ Zılâl-ı sâyebân-ı devlet ” tamlaması ile sultanın ikbali anlatılmak istenmiştir. Devlet çadırının gölgesi o denli büyüktür ki bütün bir alemi kaplamaktadır:

Hümâyun-pâye Sultan Ahmed-i âdil ki düşmüştür

Zılâl-ı sâyebân-ı devleti kevn ü mekân üzre (K.6 / 19. , s.60)

Dîvân'da geçen “ sâye ” kelimesi, gerçek anlamıyla kullanılmış ve sultanın atı münasebetiyle ele alınmıştır. Sultanın atı o kadar hızlıdır ki, gölgesi yere düşmeden bütün alemi dolaşmaktadır.

Gölge, sultanın tuğu için de sözkonusu edilmiştir. Memduhun fetih ve zaferlerinin anlatıldığı beyitte Doğu'ya yapılan sefer gayet sanatlı bir biçimde dile getirmiştir:

Sa'âdetle otağın kurmadan serhadd-i İrâna

Düşe Tûrân zemine sâye-i tîğ-i ser-efrâzı (K.23 / 2. , s.117)

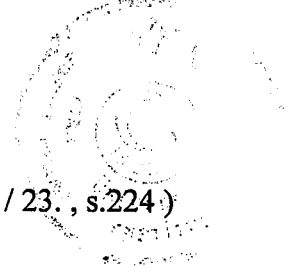
7) Diğer Kozmik Unsurlar

a) Şimşek (Berk), Yıldırım (Sâ'ika), Gökgürültüsü (Ra'd)

Şimşek ve gökgürültüsü, buluttan buluta ya da yere elektrik boşalırken oluşan kuvvetli ışık ve sestir. Divanda “ berk ur ” ifadesiyle “çakan, parlayan ” anlamı yanında bir de memduhun sarayındaki camların parlaklığı anlatılmaya çalışılmıştır. Memduhun gazabının büyüklüğü için de teşbih unsurudur. Bu gazap şimşegi dağları dahi eritecek güçtedir; parlıtısı bütün dünyayı aydınlatmaktadır:

Berk urur revzenlerinde âb-gîne câmlar

Gösterir dünyâda cennet olduğu günden ıyân (K.52 / 23. , s.224)

Yıldırım (sâ'ika), sultanın atı için benzetme unsurudur. Bu at o kadar hızlıdır ki, şimşek dahi ona yetişmekte güçlükte çeker:

Ne sabâ sâ'ika dersem yaraşır sür'atde

Ki segirdirken ana sâyesi olmaz hem-pâ (K.18 / 2. , s.100)

Memduhun atının hızı da “ berk ” ve “ sâ'ika ” benzetmeleri ile ifade edilmiştir. Öyle ki, şimşek ve yıldırım, memduhun atının tozuna dahi yetişememektedir. Bir beyitte de “ berk-i mahz ”, sultanın ayağına çabuk atı (rahş-ı çapük-pâ) için benzetme unsurudur. Doru atın görünümü, birinci mısradan tam bir şimşek olarak ya da sağlam ve metin bir dağ biçiminde ifade ediliyor:

Berk-ı mahz iken direng etse bilinmez peykeri

Rahş-ı çapük-pâ mıdır yâ kûh-ı pâ-ber-câ mıdır (K.7 / 31. , s.64)

Şimşek, memduhun savaşta kullandığı parlak kılıç (şemşîr-i tâbdâr)'ı için de benzetme unsurudur. Bu kılıç su gibi parlak ve son derece keskindir; üzerindeki düşman kelleleri tıpkı suyunyüzünde bulunan hava kabarcıkları gibi kalır:

Berk-i tîgın ten-i a'dâda eder cevşeni âb

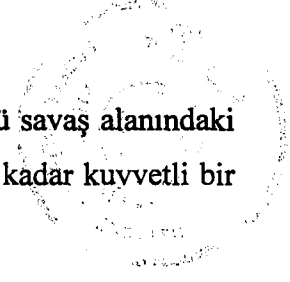
Döner üstünde habâba ser-i bî-sâmânı (K.4 / 33. , s.53)

Şimşek sultanın atının nalı sebebiyle de sözkonusu edilmiştir. “ Sâ'ika-engiz ” ifadesiyle sultanın kahır ateşinin sebep olduğu hararetin yıldırımlar kopardığı anlatılmak istenmiştir. Bir beyitte de nalın şimşeği, mermer taşa değerse onu su gibi eritir diyerek atın heybet ve haşmeti dile getiriliyor:

Garâbet bundadır ammâ gelince tünd-reftâra

Eridir berk-ı na'li ger dokunsa seng-i hârâya (K.19 / 12. , s. 106)

Yer aldığı bir beyitte de “ ra’d ” kelimesi ile zikredilen gökgürültüsü savaş alanındaki kılıçlardan çıkan sesler sebebiyle sözkonusu edilmiştir. Kılıçların şakırtısı o kadar kuvvetli bir ses çıkarmaktadır ki gökgürültüsü bu seslerden yolunu kaybetmiştir.

II. ZAMAN VE ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR

1) Zaman (Devrân, Dehr, Devr, Devrân, Rûzgâr, Zaman, Zamane)

a)Genel Olarak Zaman

Zaman, insan üzerinde etkili olan olaylar zinciridir. Zaman bir kuvvettir; insan gücünün üzerindedir. İnsan gelişen olaylar karşısında âcizdir ve müdahale etme gücüne sahip değildir. Zaman fânîdir; insan ömrü de kısadır. Bütün Dîvân şairleri gibi Nef’î’de zaman karşısında olumsuz bir tavır sergilemiştir. Dehr, iyi ve kötü yönleriyle insanın karşısına çıkacaktır. Bu yüzden insanoğlu yaşadığı ânı gayet iyi değerlendirmeli, zamanın iyi yönlerinden faydalanmayı bilmelidir. Zamanın geçiciliği, Dîvân’daki bir beyitte “ göz yumup açincaya kadar ” ifadesiyle ortaya konulmuştur:

Bir düş gibidir hak bu ki ma’nâda bu âlem

Kim göz yumup açınca zamanı güzer eyler (K.11 / 2. , s.76)

Dîvân’ın ilk şiiri olan “ sözüm ” redifli meşhur fahriyesinin ikinci, üçüncü ve onaltıncı beyitlerinde zamanı işleyen Nef’î, kötümser tavrını açıkça ortaya koyar; ikinci beyitte “rûzgâr” kelimesinde mürsel mecaz yoluyla o dönemde yaşayanlar, daha doğrusu söz sanatından anlayanlar kastedilmiştir. Üçüncü beyitte de bu sanatın tekrarlandığını görüyoruz. Onaltıncı beyitte geçen “ rûzgâr ” kelimesi hem devir hem de “ yel ” anlamlarıyla kullanılarak ihamı tenasüp yapılmıştır. Şair kaside alanında İranlı meslektaşlarını geçtiğini övünerek:

Hâk-i pâyım sürme eylerse aceb mi rûzgâr

Unsur-ı rûh-ı Kemâl-i Isfahânîdir sözüm (K.1 / 16. , s.46)

Zaman anlamında kullanılan “ devrân, rûzgâr, dehr ” kavramlarını genel anlamlarıyla kullanıldığı şu beyitte gayet güzel bir tenasüp sanatı yapılmıştır:

Hân Ahmed ol şehenşeh-i devrân ki rûzgâr

Adliyle dehre müjde-i mn ü emân verir (K.5 / 27. , s.57)

Zaman, yukarıda anılan çeşitli adlarla değişik tahayyül ve tasavvurlara konu olmuştur. “Zamâne ” memduhun lutfu sebebiyle devlete erişmiştir. Bir beyitte ise “ devrân ” sultanın atını oynattığı, düşmana saldırdığı bir alan olarak tasavvur ediliyor. Devran arsasının ay oynaticısı olan memduhun amansız saldırısı sonucu düşmanın evi darmadağın olmuştur:

Yektâ-süvâr-ı arsa-i devrân ki düşmene
Havf-ı hucûmı tefrika-i hânümân verir (K.5 / 30. , s.257)

2) Gündüz (Gün, Rûz, Nevrûz)

Dünyanın kendi ekseni etrafında bir kere dönmesiyle geçen zamana, yani güneşin doğuşu i batışı arasındaki dilimine “gün” denilir. Dîvândaki bir beyitte gündüz sultana, diğer beyitte sultan “Edhem ”adlı atına, bir başka beyitte de “ hil’at-i dîbâ (ipekli kumaştan yapılmış kaftan) ” benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte “ gün ” kavramı geniş anlamıyla zamanı anlatmaktadır:

Gün başına bir hil’at-i dîbâ verir ammâ
Dâmânın âlûde-i hûn-ı ciger eyler (K.11 / 15. , s.77)

“ Rûz ”, memduhun övgüsü sebebiyle bayram (ıyd) gibi tasavvur edilmiştir. Gündüzün insanın gönlünde bırakmış olduğu olumlu hava, bayram neş’esi ve coşkusu biçiminde düşünülüyor . Beyitte geçen “ rûza ” kelimesi aynı zamanda “ rûze (oruç) ” yi de çağrıştırdığı için her iki anlamda ele alınabilir:

Eger nücûm-ı felek sa’d-ı ekber olsa tamâm
Verilse hem dahî her rûze revnâk-ı a’yâd (K.30 / 6. , s.141)

3) Sabah (Subh, Seher, Subh-Dem)

a)Genel Olarak Sabah

Seher, vakti bu saatlerde okunması adet olan Kur’ân cüzlerinin, duaların (vird) olması sebebiyle ele alınıyor. Bu dualar ve zikirler, düşmana karşı zaferler elde etmek için okunmaktadır. “ Rûz-ı mübarek ” ifadesi ile bayram sabahının dinimizce hayırlı sayıldığına dikkat çekilir. Ayrıca bayramın bahar mevsimine denk gelmesiyle çifte bayram neş’esinin yaşandığı anlatılmaktadır:

Hem rûz-ı mübârek dem-i ıyd-ı tarab-engîz

Hem devr-i cihân dâver-i Cem şevket ü şândır (K.10 / 19. , s.73)

b) Sabah İle İlgili Tasavvurlar

aa) Ayna, Ayînedân

Subh, bir beyitte güneş aynasının “ ayînedân (ayna mahfazası) ” ı olarak düşünülürken, bir başka beyitte de memduhun görüş ve düşünce odasında bulunan gelinin, süslenmesi için tutulan aynaya benzetilmiş, gece de “ perdedâr ” olarak tasavvur edilmiştir. Memduhun görüşleri (re’y), gelin odasında oturan yeni gelin (nev-arus) e benzetilmiştir:

Bânû-yı halvet-serây-ı fikrine şeb perdedâr

Nev-arûs-ı hacle-i re'yine subh âyînedân (K.52 / 32. , s.225)

bb) Perde, Sarık (Destar)

Dîvân'da “ Rûşen ” sıfatı ile zikredilen subh ile sultanın sarayındaki kıymetli kumaştan yapılmış perde arasında benzerlik kurulduğu dikkat çekmektedir. Bir beyitte de sabahın erken vakti, kıymetli bir perde (dîbâ perde) ye benzetilmektedir. Sabah, erken vakitte yıldızları ile birlikte, altın eyerli at (ezheb-i zer-pâlehang)'a da benzetiliyor. Kasidenin dua kısmında yer alan bu beyit gayet renkli ve ışıklı bir tablo çizmektedir:

Eyleye tâ Husrev-i sâhib-kırân-ı şark u garb

Eşheb-i zer pâlehang-i subh ile cevlân-gerî (K.14 / 62. , s.94)

Bir beyitte de subh, sarığa benzetilmektedir. Bu tasavvurda güneş de tac olarak düşünülmüştür:

Degil mihr ü beyâz-ı subh ufukda seyr için sakfin

Felek baş kaldırınca hâke düşdü tâc u destârı (K.14 / 6. , s.87)

4) Şafak

Şafak, güneşin doğuşundan önce ufukta meydana gelen kızılıktır “ Maşrik ” şeklinde zikredilen şafak vakti, yer aldığı bir beyitte hidayet sabahının doğuşu olarak geçmektedir. Şair gönlünü, hidayet sabahının doğuş vakti olarak kabul ediyor:

Maşrik-ı subh-ı hidayettir senâsiyle dilim

Mihr-i kudsi pertev-i kevbebe-feşânıdır sözüm (K.1 / 35. , s.47)

5) Gece (Şeb, Leyle, Şebistân)

a) Genel Olarak Gece

Gece, Nef’î Divanı’nda rengi, istirahat zamanı ve dua vakti oluşu ile mübarek vakitler (Kadir, Mi’rac) için sözkonusu ediliyor. Şair, “ sözüm ” redifli meşhur kasidesinde geceyi, zamanı itibariyle , “ şebistân (harem dairesi) ” ile münasebete getirerek şairlik kudreti övmüştür. Şiir gelinin mekanı olarak harem dairesini düşünmüş, kalemi ise ona zenci bir hizmetçi olarak tasavvur etmiştir:

Bir şebistândır hayâlim hâme zengî hâdimi

Ol şebistânın arûs-ı dil-sitândır sözüm (K.1 / 12. , s.45)

Gece, duaların edildiği (özellikle sultan için) vakit olarak da tayin edilmiştir. Divan’da Kadir gecesi (Leyle-i Kadr) ve Mir’aç hadisesi için de kullanılmıştır. Gece, H.Z. Peygamber’in övgüsü sebebiyle ele alınmış olup kıymeti ise Mi’rac hadisesi ile münasebetlendirilerek söz konusu edilmiştir:

Feleğin leyle-i kadri şeb-i mi’râcıdır

Âlemin ıyd-ı hümâyûnu dem-i hurremidir (K.2 / 17. , s.49)

Bir beyitte de güneşin Koç burcuna girdiği Mart ayında gece ve gündüzün eşitliği anlatılmak istenmektedir. Sözü edilen tasavvurun oluşması , memduhun övgüsü sebebiyle olup bu vakitte “ nevrûzun ” mutluluk ve neş’e getirdiğine işaret ediliyor.

b) Gece İle İlgili Tasavvurlar

aa) Damân, Perde-serâ, Perde-dâr

Gece, rengi ve cisimleri örtmesi itibariyle perde (perde-serâ) ye benzetilmiştir. Altın taçlı güneş sultanı, her sabah gecenin perdesini aralayarak ortaya çıkmaktadır. Hâyal ve benzetmeler gayet haşmetlidir:

Her seher tâ ki çıkıp perde-serây-ı şebden
Ede şâhensh-i zer-tâc-ı felek dîvânı (K.4 / 56. , s.55)

Gece, memduhun fikir mekanında bulunan güzeli saklayan “ perde-dâr ” gibidir. Bu benzetmede renk kavramı ön planda tutulmuştur. Memduhun düşünceleri güzel bir kadın (bânû) olarak tasavvur edilmektedir. Bir beyitte de gece, siyah bir etek olarak düşünülmekte, feleğin ise bu elbiseyi her sabah yırttığı söylenmektedir. Gecenin, yakasını eteğine kadar yırtması kederindedir. Memduhsuz kalan felek, bu üzüntüyü yaşamaktadır. Şair bu hususu hüsni talil sanatı ile ortaya koyuyor :

Sensin ol mâ-sadak-ı lutf-ı İlâhî ki felek
Her gece sensiz olan devrin anıp pinhânî (K.4 / 29. , s.53)

Her seher şöyle teessüfle çeker kim yakasın
Bir olur çâk-ı giribânı ile dâmânı (K.4. / 30. , s.53)

bb) At (Edhem), Perçem, Saç

Şeb, renk itibariyle at (edhem) için benzetme unsurudur. Gün gibi parlak ve ay yüzlü olarak hayal edilen memduhun atı, alınına dökülen misk kokulu siyah perçem (siyah kakül)’i ile simsiyah bir gece olarak tasavvur edilmiştir:

Cebîni kim seher-i rûz-ı ıyd-ı sür’atdir
Sevâd-ı perçem-i müşgînidir şeb-i târî (K.46 / 9. , s198)

cc) Sünbülzâr, Duman

Memduhun köşkündeki gül bahçesinde yaşanan gece, “ sünbülzâr ” olarak tasavvur edilmektedir. Gece sünbül bahçesi, yıldızlar da sünbüllerin üzerinde yer alan çiğ taneleri olarak düşünülüyor:

Gülistânında şeb encümle sünbül-zâr-ı pür-şebnem

Şebistânında hürşîd-i seher bir şem'-i kâfûrî (K.35 / 11. , s.162)

Gece ve gündüz (Leyl ü nehâr)'ün renk ve parlaklık açılarından sahip olduğu özellikler, sultanın makamında parlayan mumun aydınlığı ve dumanı için bahis mevzu edilmiştir. Bu mum ve onun dumanı, gece ile gündüze sahip oldukları rengi ve parlaklığı vermiştir, denilerek memduhun övgüsü yoluna gidilmiştir:

Ol şeh ki şem'-i bârgehî dûd u şu'leden

Leyl ü nehâra hil'at-i nûr u duhân verir (K.5 / 25. , s.57)

6) Mevsimler

a) İlkbahar (Fasl-ı Bahar, Nevbahar)

Diğer Dîvân şairlerinde olduğu gibi, Nef'î Dîvânı'nda da mevsimler arasında en çok anılan bahar olmuştur. Sahip olduğu güzellikler, arz ettiği unsurlar, kendisine ait inanış ve telâkkilerle şiirimizde yer almıştır.

Güzelliği ile insanı hayran eder. Tabiat, bu mevsimde canlanır, her canlıda hareketlilik onunla başlar. Yağdırdığı yağmurlarla bereket ve feyiz getirmesi sonucu dünya cennet içinde bir cennettir; çiçeklerin ve toprağın harikulâde kokuları insanları kendisinden geçirir:

Erdi yine ürd-i behişt oldu hevâ anber-sirişt

Âlem behişt-ender-behişt her kûşe bir bağ-ı İrem (K.15 / 2. , s.94)

Bahar mevsiminde esen ılık rüzgarlar (nesîm , saba) hem insanın gönlünün, hem de çiçeklerin (özellikle güzellerin) açılmasını sağlayarak her yaratılmışta mutluluğun ve rahatlamanın gerçekleşmesini sağlar . Bu mevsimde yer alan “ nisan ” ayı getirdiği yağmur bulutları ile dünyaya bereket yağdırır. Bu yağmur damlaları sadefin içine düştüğünde inci tanesi haline gelir. Aşağıdaki beyitte Nef'î bu hususu gayet sanatlı bir biçimde işlemektedir.

Memduhun avucunu nisan bulutuna, kendi gönlünü de sadefe benzetir; memduhun lutuf ve ihsanı sonucu şairin gönlü incilerle dolmuştur:

Acep mi tab'ım olursa sadef gibi pür-dürr
Kefinden erdi ana feyz-i ebr-i nisânî (K.31 / 44. , s.148)

Nefî, baharı diğer tabiat unsur ve kavramları gibi salt bir biçimde çok az işlemiştir; tabiatta her zaman insanı görmüştür. Bahar mevsimi için de durum böyledir.

Bahar bir beyitte “ şâh ” olarak düşünülmektedir. Bu mevsimde açan güller de onun adaletini temsil etmektedir. Kış mevsimi adaletsiz olarak tasavvur edilmiştir:

Bahâr-ı gülbün-efrâz-ı adâlet devr-i iclâli
Çerâğ-ı meclis-efrûz-ı sa'âdet pertev-i re'yi (K.28 / 10. , s.134)

Bahar mevsimi, memduhun lutuf ve adaletinin hakim olduğu bir zaman dilimidir. Onun devletinin ilkbahar (nev-bahar) ı ile dünya, gülbahçesi haline gelmiştir. Şair bir başka yerde de, bu lutfu “ nev-bahâr-ı bî-hazan ” tamlaması ile ifade eder.

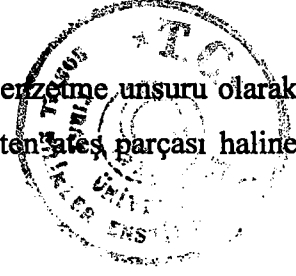
Nefî Divanı'nda bahar ve onunla ilgili unsurlar sevgilinin sahip olduğu güzellikleri sergilemek için kullanılmıştır. Divan şiiri geleneğine sıkı sıkı bağlı olan şairin bu husustaki tahayyül ve tasavvurları, şiirlerindeki anlam, hayal ve duygu dünyasını şekillendiren bu mevsimin arz ettiği güzellik unsurlarını yeri geldikçe işleyeceğiz.

b) Yaz

Nefî'nin Divanı'ndaki üç beyitte yaz mevsiminin en sıcak aylarından biri olan Temmuz ayı işlenmiştir. Beyitlerden birinde temmuz ayı, sıcaklığı yönüyle cehenneme benzetilmiştir. Bu mevsimin sıcaklığı “ pür-tef ü tâb ” ibaresiyle ortaya konulmuş, bu sıcaklık neticesinde eşyayı meydana getiren dört unsurun dahi tabiatının değiştiği mübalağalı bir biçimde anlatılmıştır:

Yine erişdi temûz oldu cihân pür-tef ü tâb
Girdi bir hilkate hep âteş ü âb u turâb (K.32 / 1. , s.150)

Aşırı sıcaklıkları olan Temmuz ayı, sultanın gazabı için de benzetme unsuru olarak düşünülmüştür. Bu sıcaklıkta yağan yağmurun her damlası, harareten bir parçası haline gelir, denilmektedir:

Ger tâb-ı temûz-ı gazabı etse sirâyet

Her katre-i bârânı hevâ pür-şerer eyler (K.11 / 32. , s.78)

c) Sonbahar (Hazân)

Hazan mevsimi, baharın tersine, yok oluşu ifade etmektedir. Bu mevsim şairleri karamsarlığa itmekte ve şiirdeki söyleyişlerini de bu yönde etkilemektedir. Divana baktığımızda ise üç beyitte hazan mevsiminin işlendiği dikkati çekmektedir. Bu beyitlerden birinde sonbahar mevsimindeki rüzgarların bağ ve bahçelerdeki bitkilere vermiş olduğu zarar dile getirilmiştir. Memduhun adaleti, “ itidâl ” karamı altında ilkbahar olarak tahayyül ediliyor. Bu adalet sayesinde düzenlenen dünya işlerine sonbahar rüzgarı asla zarar veremez:

İ'tidal istese ger adli umûr-ı dehre

Veremez bâd-ı hazân revnak-ı gülzâra hâlel (K.53 / 27. , s.228)

Sonbahar mevsimi sararıp dökülen yapraklar yönüyle de ele alınmıştır. Bu yapraklar, memduhun gazabı anlatılırken, gökyüzündeki sabit yıldızlar için teşbih unsuru olmuştur. Memduhun kahrının gücü, eğer kuvvetli bir rüzgarla gökyüzüne çıkacak olursa, gökyüzündeki sabit yıldızlar sonbahar yaprakları gibi titrer, denilmektedir. Beyitte gökyüzünün, yeryüzüne tutulan bir ayna gibi olması tasavvurunu unutmamak gerekir:

Çarh urur berk-i hazân gibi felekte sâbitât

Kuvvet-i kahriyle ger çıksa hevâya gird-bâd (K.26 / 28. , s.128)

Hazan mevsimi, memduhun lutfu yönüyle ele alınmıştır. İşte bu mürüvvet ve lutf sayesinde, hazan mevsimi, bahar mevsimi olma özelliğini kazanmaktadır:

Tab'-ı hazâna olsa mürebbî mürüvveti

Revnak-fürûz-ı deng-i gül ü ergavân olur (K.29 / 32. , s.139)

d) Kış (Zemistân)

Bu mevsimde tabiat güzelliğini ve canlılığını tamamen yitirmiştir. Divanda, kış mevsimi, yer aldığı bir beyitte, bulutla birlikte ele alınmış olup yağdırdığı yağmurlarla dahi tabiatı canlandıramadığı söz konusu edilmiştir. Ancak memduhun lutf denizinden feyz alacak olursa kurumuş dalları dahi canlandırabilecektir. Öyle ki memduhun lutfu, bahar mevsiminde dallarda çiçekler yerine gümüş paralar (dirhem) bitirmektedir:

Yem-i cûdunda alsa mâye ger ebr-i zemistânî

Biterdi hâr-ı huşk üzre şükûfe yerine dirhem (K.39 / 24. , s.175)

7) Ay ve Yıl

Nefî Divanı'nda ay, “ mâh u sâl ” hesaplaması yönüyle işlenmiştir. Beyitte ayın dolunay haline gelmesi , güneşin aya ışık vermesi hususları ile ayrıca ay ve yılın hesaplanması konuları ele alınmıştır :

Tâ hisâb-ı mâh u sâl-i âlemi tahkîk için

Bedr ede mihr-i cihân-tâb-ı felek mâh-ı nevi (K.3 / 17. , s.51)

8) Doğu (Maşrık), Batı (Mağrib)

Bu ifadeler Nefî Divanı'nda, sadece bir kasidede, “ maşrık (doğu) ” ve “ mağrib (batı) ” şeklinde geçmekte ve her ikisinde sultanın hükümranlığını ifade etmek için kullanılmaktadır:

Şehenşâh-ı zamâne Kahramân-ı maşrık u mağrib

Hudâvend-i yegâne âftâb-ı âsmân-sâye (K.19 / 20. , s.106)

III) DÖRT UNSUR ('ANASIR-I ERBÂ'A)

Dört unsur “ toprak, hava, su, ateş ” öğelerinden oluşmaktadır. Varlık âlemi bu dört ana öğeden meydana gelmiştir. Divan edebiyatında sıkça kullanılan bu dört unsur, insanların karakter ve mizaçları üzerinde de etkilidir. Divanı incelediğimizde maddenin bu dört unsurdan meydana geldiği üzerinde durulduğu görülür. Şair beyitte bu dört unsurun, madde cevherini oluşturduğunu söyler:

Değildir bunların terkîbi gûyâ bu anâsırdan
Hevâ vü âb u hâk ü âteşi bir özge cevherdir (K.20 / 4. , s.108)

Divan'da, “ çâr-ı mâder ” olarak zikredilen dört unsur, mevâlid-i selâse'nin oluşumunu ifade için kullanılmıştır. Eski inanışta dokuz kat gök baba, ‘anâsır-ı erba’a ise ana konumundadır. Dört unsurun ve dokuz göğün birleşmesinden meydana gelen çocuğa da “ mevâlid-i selâse (maden, bitki ve hayvan) ”denir. Aynı beyitte yer alan “ terkîb-i mevâlid” tamlaması bunu göstermektedir. Dört unsurun adı “ encümen-i çâr-erkân ” ifadesi ile Divan'da yer almıştır:

Sebeb tâ i'tidâl-i tâb u terkîb-i mevâlîde
Usûl-i müfredât-ı nüh-peder hem çâr-mâderdir (K.20 / 41. , s.110)

1) Su Ve İlgili Unsurlar

a) Su (Âb, Zülâl)

Varlık âlemini meydana getiren dört unsurdan biri olan su, çeşitli yönleriyle değişik tasavvurlara konu olmuştur. Suyun en önemli özelliklerinden biri hayat vericiliğidir. Divan'da daha çok memduhun adaleti, lutuf ve ihsanı için benzetme unsuru olmuştur. Onun adaletinin suyu dünyanın köhne dolabını döndürerek cihan bahçesini sular. Sultanın adaleti ile terbiye olunan sudan içen kurt, çoban ahlakı ile ahlaklanarak sürüye zarar veremez. Bu adalet suyu, toplum düzenini, birlik ve dirliğini sağlamada en önemli etkidir:

Ey dâver-i zemâne ki âb-ı adaletin
Mülk-i cihâna revnâk-ı bâğ-ı cinân verir (K.5 / 51. , s.58)

Suyun bir başka özelliği ise akıcılığıdır. Bu özelliği, sultanın atının yürüyüşü için teşbih unsuru olmuştur. Şiirin selaseti için de benzetme unsuru olan akıcılık özelliği, bir beyitte 16.yüzyılın büyük şairi “ Bâkî ” nin adı üzerinde yapılan tevriye sanatı ile ortaya konulmuştur:

Haşre dek âb-ı hayât-ı suhan-ı Bâkîdir

Andırıp zinde kılan nâm-ı Süleymân Hânı (K.4 / 42. , s.54)

Durgun ve parlak su, memduhun köşkünün övgüsünde söz konusu olmuştur. Köşkün kubbesi, suya yansımış olan tabak biçimindeki gökyüzüne bir serpuş olarak tasvvur ediliyor. Bir beyitte de sultanın güzel huyu için benzetme unsurudur. Divan'da su-çelik münasebetine de değinilmiştir. Kesici savaş aletlerinin keskinliği ve parlaklığı, ona verilen suyun miktarı ve verilmiş biçimindeki ustalık ile mümkündür. Şair bu hususu kendi şiiri için söz konusu ediyor. Şiirindeki keskinlik ve zarafeti, sevgilinin kendisine gösterdiği “ lutuf ” ve “ itâb ” a bağlıyor:

Âb u tâb eksik değil şi'irinde ey Nef'î senin

Yâr gâhî lutf eder gibi sana gâhî itâb (G. 8 / 5. , s.285)

Su, diğer dört unsur ile olan münasebeti sebebiyle de söz konusu olmuştur. Su-toprak ikilisi, tabiatları icabı, yumuşaklığın, alçakgönüllülüğün ve arılığın sembolüdürler. Yapıları itibariyle zıtlık ifade den ateş ile su, buldukları yerde birbirlerini ortadan kaldırırlar. Bu hususu Nef'î, memduhun övgüsü sebebiyle ele almıştır. Sultanın koruyuculuğu sayesinde ateş ve su birbirlerine zarar veremez:

Etse ger hâsiyyet-i hıfzı sirâyet âleme

Tarh olurdu safha-i âb üzre nakş-ı âzerî (K.14 / 34. , s. 92)

Su, “ zülâl ” sıfatı ile birlikte ele alınmıştır. Memduhun övgüsünün yapıldığı beyitte, suyun üzerindeki kıvrımlar, mısralar için benzetme unsuru olmuştur. Tatlı su içildiğinde nasıl insan dimağında hoş bir lezzet bırakır ve gönle ferahlık verirse, şiirdeki anlam ve hayaller de okuyanların gönüllerini okşar, ruhuna tazelik verir:

Bûy-ı endişeme enfâs-ı dil-âviz-i nesîm

Satr-ı eş'ârıma emvâc-ı girih-gîr-i zülâl (K. 36 / 50. , s.167)

Su, bir beyitte, “ Âb-ı Kevser ” ve “ Tesnîm ” suyu ile de mukayese edilmiştir. Bu mukayesede şairin nazımının övgüsü söz konusudur. Nefî'nin hayal gülbahçesi bu su ile sulanmıştır.

Divan'da “ âb-ı hayat ” ın çok değişik tasavvurlara konu olduğunu görmekteyiz. Memduhun tabiatı için teşbih unsuru olan bu kavram “ feyz ” kelimesi ile birlikte dekullanılmıştır. Sultanın latif yaratılışı için de söz konusu olan âb-ı hayat, memduhu övdüğü methiyeleri yazarken kullandığı kalemde damlayan mürekkep damlaları için teşbih unsurudur. Bu benzetmede, şiirin, okuyanlar üzerinde bıraktığı etki ile bu ölümsüzlük suyunun etkisi kıyaslanmaktadır:

Zulmet-âbâd-ı devâtında nihândır k'olmuş
Hâmesi lûle-i ser-çeşme-i hayvân-ı suhan (K.60 / 21. , s.250)

Hâmem ki nazmımı eder ihyâ midâd ile
Âb-ı hayâta reşhası rûh-ı revân verir (K.5 / 10. , s.56)

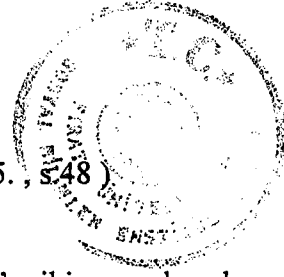
Bir beyitte de “ feyz-i hayât-ı câvidânî ” tamlaması suyu tedaî ettirirken, bir başka yerde ise, kalemlerin terbiyesinde kullanıldığına işaret edilmektedir. Şair bu beyitlerde değişik ve orjinal hayallerle kendi şairliğini övmektedir. Âşıkın gözyaşları için benzetme unsuru olan su, değirmen taşı olarak düşünülen göz unsuru ile birlikte ele alınıyor. Şair, gözyaşlarının değirmen suyu gibi aktığını, kendisini değirmen gibi taşlarla döğmesinin yeri olduğunu söyleyerek üzüntüsünün sınırsız olduğunu söylüyor:

Akar mîzâb-ı çeşmimden sirişk-i dîde âb âsâ
N'ola kendim döğersem taşlar ile âsyâb âsâ (G.7/1 , 1. , s.284)

Nefî Divanı'nın bir yerinde “ âb-ı hayât ” ı H.Z.Peygamber'in sözleri için benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Onun dudakları, “ tahkîk (gerçeği temyiz edebilme) ” sırlarının çeşmesi gibidir. Gönül, Hızır'ın bulduğu âbı hayata susamıştır. Çünkü, Hızır'ın bulduğu âbı hayat bu dünya için ölümsüzlüğü ve mutluluğu ifade eder; ancak H.Z.Peygamber'in dudaklarından dökülen ölümsüzlük suyu (yani sözleri), hem bu dünya, hem de ahiretteki ebedî hayat için söz konusudur:

Leb-i nutku ki odur çeşme-i râz-ı tahkîk

Ki her bir lûlesinde çeşme-sâr-ı hıız olur cârî (K.2 / 5. , s.48)

Nefî Divanı'nda su ile ilgili “ şadırvân, havuz, çeşme lülesi ” gibi unsurlar da anılmıştır. Bir yerde de “ serap ” ile birlikte düşünülmüştür.

Nefî Divanı'nda su ile ilgili tasavvurlara da rastlıyoruz. Genel olarak memduhun lutuf ve ihsanı , âşıkın gözyaşları, şairin kalemi için söz konusu ediliyor. Ayrıca şuyun Kevser ve Tesnim suyu ile mukayese edildiğini daha önce söylemiştim.

b) Deniz (Bahr, Deryâ, Kulzüm, Umman)

Deniz, büyüklüğü ve sonsuza doğru uzanan genişliğinin yanı sıra, içerisinde bulundurduğu değerli taşlar (inci , mercan v.b.) ve barındırdığı canlıları (ada balığı gibi) ile çeşitli tasavvur ve tahayyüllere konu olmuştur. “ Muhî-i bî-kerân ” ifadesi genişliği; “le’ali-feşân, güher-pâş ” sıfatları da bünyesinde mevcut olan kıymetli taşları sebebiyle kullanılmıştır.

Eskiler yedi deniz olduğuna inanırlardı. Bunlar Bahr-ı Muhit (Atlas Okyanusu), Bahr-i Sîn (Hint okyanusu), Bahr-i Lut (Lut Gölü), Bahr-i Rum (Akdeniz), Bahr-i Nitaş (Karadeniz), Bahr-i Hazar (Hazar Denizi) ve Kulzüm (Kızıl denizi)’dür. Divan’da, bu denizlerin yedi tane olduğuna “ Heft derya ”tamlaması ile işaret edilmiştir. Memduhun atının övgüsü sebebiyle söylenen beyit şöyledir:

Yedisinde güzâr eylerdi nem-nâk olmadan pâyı

Yolu düşse eger yel gibi gâhî heft-deryâya (K.19 / 17. , s.106)

Denizin genişliği ve büyüklüğü, memduhun ihsan ve cömertliğinin fazlalığını göstermek amacıyla söz konusu ediliyor. Sultanın eli o kadar cömerttir ki, onun karşısında umman acze düşmüştür. Denizin, dalgalar sebebiyle titrer gibi görünmesi, bu acz nedeniyle imiş gibi gösterilerek hüsni talil sanatı yapılıyor:

Ansa ihsânını toprak savurur başına kân

Görse keff-i keremin lerze tutar ummânı (K.4 / 34. , s.53)

Bir başka beyitte de, “ tvanger ” sıfatı ile kullanılarak memduhun gönlü için teŖbih unsuru olmuŖtur. GeniŖlięi ve dalgalarının azameti sultanın askerinin muazzam oluŖu için de benzetme unsurudur.

Deniz, geniŖlięi, büyüklüğü, içerisinde kıymetli taŖlar bulundurması gibi yönleriyle Ŗiir için söz konusu ediliyor. Nef’i bu husus üzerinde geniŖe durmuŖtur. Ŗair, kendisini hayal denizinden parlak ve iri inciler çıkararak dalgıç (gavvas)’a benzetir. “ Bahr-i ma’nâ ”, Ŗairin hayal ve dŖnceleri için teŖbih unsurudur. Deniz dalgalanmaya baŖladığında, bütün cihanı sarsar. “ Bahr-i revân ”, Ŗairin hem geniŖ hem de hareketli Ŗairlik tabiatının anlatımında söz konusudur. Fikirleri “ bahr-i mevc-zen ” dir. Bu dalgalı deniz, kıymetli taŖların su üstüne çıkmasını sağlar:

O bahr-ı mevc-zen-i pr-gherdir endiŖem

Ki sâhilinde yatar deste deste dürr-i nazîm (K.33 / 48. , s.157)

“ Kulzüm ”, Ŗairin inci kadar değerli Ŗairlik yaratılıŖı için bahis mevzuu edilmiŖtir. “HurŖân ” sıfatı ile hayal geniŖlięi ve coŖkunluęunu ortaya koymaya alıŖan Nef’i, eŖsiz hayal ve anlamlarının yer aldığı Ŗiirlerini de girdaplı bir denize benzetmiŖtir:

Sanır girdâb-ı pı-â-pı-i deryâ-yı ma’ânîdir

Gören mir’ât-ı endiŖemde aks-i çarh-ı devvârı (K.14 / 52. , s.90)

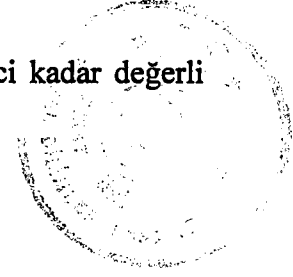
Deniz, girdapla birlikte de dŖnlmŖtr. Temmuz ayındaki sıcaklık, girdâbı ateŖle dolu bir tandıra dndrmŖtr. Beyitte ateŖ-su unsurları dikkat çekiyor. Suyun ateŖi söndürme ve sakinleŖtirme özelliği vardır:

Döndü hâkister-i pr-ahkere rîk-i ummân

Ahkeri gevher  tennr-ı pür-âteŖ girdâb (K.32 / 11. , s.150)

Nef’i Divanı’nda, deniz (umman)’in kara (sahildeki kumlar) ile olan ilgisine de temas edilmiŖtir. Temmuz ayında deniz o kadar ısınmıŖtır ki ateŖ halini almıŖtır, kumlar da bu

ateşin külleri biçiminde tasavur edilmiştir. Deniz sahil münasebet, şairin inci kadar değerli sözlerinin saçılması tasavvuru ile söz konusu olmuştur:

Tab'ımdır o deryâ-yı güher-pâş-ı ma'ânî
Kim sâhilini ma'den-i lü'lû-yı ter eyler (K.11 / 42. , s.79)

Rüzgâr ile birlikte anılırken, denizin gemilerin hareket ettiği alan olması da göz önünde bulundurulmuştur. Eğer sultanın atının dağ gibi azametli ve heybetli resmi geminin serenine çizilecek olursa, gemiyi hareket ettiren rüzgârın önü kesilir, onu hareket ettirmez denilerek son derece güzel ve orijinal bir hayalle karşımıza çıkıyor, Nef'î:

Olurdu rehğüzâr-ı bâda bir sedd rûy-ı deryâda
Çekilse peyker-i kûh-ı vakârı bâdbân üzre (K.6 / 34. , s.61)

Deniz, köpüğü ile de söz konusu olmuştur. Bir beyitte köpük (habâb), yine sultanın atının övgüsü sebebiyle ele alınıyor. Ada balığından elde edilen güzel koku (anber) sebebiyle de Divân'da ifade bulan deniz, söz (şiir) için benzetme unsurudur. Memduhun güzel ahlakının övüldüğü beyitte mısralar, deniz dalgaları; anlam ve hayaller ise anber kokusu olarak tasavvur ediliyor:

Vasf-ı bûy-ı hulki mı satr-ı hat-ı şâ'irde yâ
Mevc-i deryâ-yı suhande anber-i sârâ mıdır (K.7 / 27. , s.64)

Bir yerde de, rengi itibariyle, Temmuz ayında sis kaplamış bulutlu bir gökyüzüne benzetilmiştir. Az olmakla birlikte salt tabiat tasviri yapılan beyitlerden biri de budur:

İstedim ol şevkile gavnâs-ı bahr-ı fikr olup
Zîver-i şem'-i kabûl olmağa lâyık dürr-i nâb (K.55 / 35. , s.235)

c) Dalga (Mevc, Emvâc)

Dalga, Dîvân'da sultanın ordusunun saflar (alaylar)'ı için teşbih unsurudur ve "tufân-engîz " sıfatı ile zikredilmiştir. Bir başka yerde de memduhun atının seri hareketleri için söz konusudur:

Mevc-i pey-der-peydir ol bahra sipâh-ı saf-be-saf

Bir neheng olsa n'ola her top-ı ejder-peykeri (K.14 / 14. , s.91)

Nef'î Dîvânı'nda dalga (mevc, emvâc) unsuru, memduhun ihsan ve lutfü ile şairin şiirinin değerini anlatmak için söz konusu ediliyor.

Dalga, “ lertzân ” sıfatı ile birlikte verilerek denizin derinliklerinden incileri su yüzüne taşıması özelliği de göz önüne alınarak, memduhun cömertliğini anlatma hususunda gayet güzel hayallere sebebiyet vermiştir:

Ne deryâ kim nesîm-i himmetiyle cûş eder âbı

Güher-efşân olur emvâc-ı fark-ı Ferkâdân üzre (K.6 / 23. , s.60)

Şairimiz, kılıç olarak düşündüğü dilini dalgaya benzetmiştir. Keskin dil kılıcını süsleyen mücevherler de dalgaların üzerindeki inci taneleridir. Elbette burada gönlün deniz olarak tasavvur edildiğini de hatıra getirmek yerinde olur:

Dil-i pür-feyzi kim deryâ-yı himmetdir miyânında

O bahrin pür-güher bir mevcidir şemşîr-i bürrânı (K.12 / 24. , s.82)

Aynı tasavvur sultanın kılıcı için de söz konusu ediyor.

d) Akarsu (Âb-ı revân, Cûy, Cûybâr)

Akarsu, çimenlikte bulunuşu, kıvrıla kıvrıla akışı, şekli, üzerine düşen yapraklar ve dallar, selvilerin dibinde akışı gibi yönleri ile Dîvân'da yer almış, çeşitli tahayyül ve tasavvurlara konu olmuştur.

Dîvân'da “ cûybâr ” şeklinde de geçen akarsu, memduhun kılıcı için teşbih unsurudur. Üzerindeki kabarcıklar da bu kılıcı üstünde karar edebileceği düşünülen gökyüzüdür. “Habab-gökyüzü ” münasebeti, memduhun kadri karşısında gökyüzünün ne kadar az bir değer ifade edebileceğini göstermek için kurulmuştur:

T.C. YÜKSEK
DOKÜMAN
KURUMU

Çarh ederdi cûybâr-ı tîğın üstünde karâr

Ben-karâr olsa eger âb-ı revân üzre habâb (K.61 / 21. , s.253)

Sultanın, dünya çimenliğine feyiz veren tabiatı için tasavvur unsuru olan akarsu, memduhun ihsan, lutuf ve tedbirini ifade için kullanılıyor. Çimenlikteki selvilerin dibinde kıvrım kıvrım akan su, bu akıcılık özelliği ile şairin şiirindeki selaset ve belagati anlatma için bahis mevzuu oluyor. Anlam renkliliği de, lâle bahçesine benzetiliyor:

Yâ nazm-ı dil-âviz ile bir cûy-ı müselsel

Yâ ma'ni-i rengîn ile bir lâle-sitândır (K.10 / 66. , s.76)

Şair, bir beytinde de hayallerini gülbahçesi; gönlünü şakıyan bülbül; şiirini de orada akan berrak ve ruhlara ferahlık veren berrak bir akarsu biçiminde tasvir etmiştir. Bir başka beytinde de şiirinin kuru sözden ibaret olmadığını onun bir akarsu gibi tertemiz ve saf olduğunun, üzerindeki çörçöpün de yazılarındaki harfler ve hareketler biçiminde düşünülmesinin icap ettiğini belirtiyor:

Söz değil âb-ı revândır yazılan eş'ârım

Hâr u hasdır anın üstünde hurûf u i'râb (K. 32 / 58. , s.153)

“ Âb-ı revân ” çimenlikte dolaşırken, üzerine dökülen yapraklar ve çiçekler sikke dirhemler gibidir. Bahar sultanı, sanki akarsuyun üzerine döktüğü gümüş paralarla “culûsiyye ” dağıtmaktadır. Güzel bir tabiat tasvirinin yapıldığı bu beyitte, Nef'î, tabiatta insanı görüyor:

Eder şâh-ı bahârın dirhem-i bî-sikkessin cârî

Döker ezhâr-ı bâdâmı sabâ âb-ı revân üzre (K.6 / 11. , s.59)

Nef'î Dîvânı'nda su (âb), üzerindeki kıvrımlar ile güzelin yüzü ve saçları olarak tasavvur edilmektedir. Şekil ve keyfiyet açılarından ele alınan bu tasavvur gayet renklidir.

Dîvân'da akarsu ile ilgili tasavvurlar, Kevser, ejderha ve gümüş levha (levh-i sîm)'dir.

Salt tabiat tasvirinin gayet renkli ve sanatkârane yapıldığı aşağıdaki beyitte, akarsu Kevser, gül dalı Tuba, güller cennet bahçesi olarak hayal ediliyor. Bahçe, ilkbaharda o kadar güzeldir ki, onu cennet bile kıskanır:

Kevser olup cûy-ı revân Tübâ nihâl-i gülsitân
Her kûşe cennetden nişân gülşen bihişte ta'ne-zen (G.97 / 3. , s.327)

Rüzgârın sular üzerinde meydana getirdiği zarif kıvrımlar, şairi, değişik bir hayal dünyasına götürmüştür. Nesimin dalgalandırdığı su, sanatçının üzerinde çalıştığı gümüş bir levhaya benzetilir:

Nesîm ol nâzik tarh eder âb üzre emvâcî
Ki levh-i sîme üstâd edemez öyle kalem-kârî (K.49 / 7. , s.211)

e) Bulut (Ebr, Sehâb)

Bulut, rengi, şimşek ve yıldırımlara sebep olması, bereket getiren yağmurlar yağdırması, yağmur damlalarının denizlerden buharlaşma yoluyla vücuda gelmesi gibi yönleriyle şairin değişik tasavvurlar kurmasına vesile olmuştur.

Bahar mevsiminde bulutlar kül renginde tıpkı anber gibidir. Bu bulutlar, muma benzetilen laleler tarafından yakılmıştır. Teşbih ve mecazlar yönüyle olduğu kadar hayal açısından da fevkalade orijinal olan bu beyitte de tabiat, gerçeğe yakın bir şekilde işlenmiştir:

Yine her lâle bir şem'-i mu'anber yakdı dūdumdan
Sehâb-ı anber-efşân oldu peydâ bûstân üzre (K.6 / 2. , s.59)

Kerem denizinden çıkan inciler feyiz ve bereket getiren bulutlardan yağan yağmur iplerine tesbih taneleri gibi dizilirdi, denilerek memduhun övgüsü yapıyor. Beyitte bulutların denizlerden buharlaşma yoluyla oluştuğu da söz konusu deilmiştir. Aşağıdaki beyitte ise memduhun yüksek yaratılışından birazcık feyizlenmiş olsaydı. Nisan yağmurları cehennemini ateşini söndürdü denilerek mübalağa yapılmıştır:

Vereydi lutf-ı tab'ı terbiyet ger ebr-i nevrûza
Behişt-âbâd ederdi dūzahı bir katre-i şebnem (K.39 / 23. , s.175)

Şair, memduhun övgüsü hususunda “ bulut ”unsurundan çokça yararlanmışır. Mesela bir beyitte “ ebr-i himmet ”tamlaması onun yağmurları sebebiyledir. Yağmurlar, memduhun ihsan ve ikramda bulunan eli için (dest-i kerem) teşbih unsurudur:

Fâ'iz olsa dehre ger bârân-ı ebr-i himmeti
Katre isti'dâd-ı kesb-i mâye-i tûfân bulur (K.9 / 26. , s.70)

Aga-yı mükerrem ki kefi dest-i kerîmi
Ebr-i çemen-efrûz-ı gülistân-ı kerem (K.59 / 17. , s.247)

Bir beyitte de, bulutların (nisan bulutlarının) yağdırdığı yağmur taneciklerinin inci hâsıl etmesine sebep olarak, memduhun cömertlik suyunun damlaları gösterilmiştir. Şimşekler çaktırarak yağmurlar yağdıran bulutlar ise, memduhun kılıcı biçiminde tasavvur ediliyor. Şair, bir başka beytinde de, bulutun memduhun görüş ve düşüncelerinden biraz feyiz alarak yağmurlar yağdırması halinde, oluşacak incilerin bulunduğu sadefler güneş gibi parlardı diyerek gayet sanatlı bir beyitle karşımıza çıkıyor. Bu beyitte ateş-su unsurlarının bir arada kullanılması dikkti çekiyor:

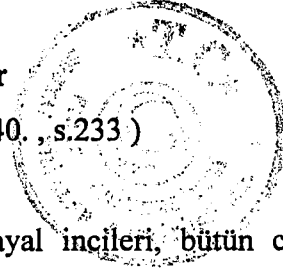
Hadîs-i tîgını zikr edemez zebân zîrâ
Yazınca medhin olur ser-te-ser berîde kalem (K.37 / 25. , s.170)

Memduhun inayeti için teşbih unsuru olan bulut unsurunun, yağdırdığı yağmurlar (nisan yağmurları)'la istirdye inciler oluşturacağı inancına telmihte bulunuyor. Bir başka beyitte ise bulut bereket açısından memduhun kalemi ile kıyaslanıyor.

Nef'î, bulutu ve onunla ilgili unsurları ve özellikleri kendi şairliğini anlatmada da kullanılmışır. Kendi kalemi için benzetme unsuru olarak ele aldığı bulut (ebr-i matîr), hayal çimenliğini sulamaktadır. Yağmur damlalarına benzetilen mürekkep damlaları “ güher-zâ ” sıfatı ile anılan hayal incilerini meydana getirmektedir:

Verir tab-ı safâ-bahşım keder âyîne-i âba
Eder kîlk-i dür-efşânım hacîl ebr-i güher-zâyı (K.28 / 48. , s.136)

Hâmem ol ebr-i güher-pâş-ı suhandir kim eder
Sadef-i sâmi'a-i âlemi pür-mürvârid (K.54 / 40. , s.233)

Görüldüğü gibi, şairin kaleminden dökülen anlam ve hayal incileri, bütün cihan halkının kulağına küpe olmuştur.

Yepyeni bir hayalin gözler önüne serildiği şu beyitte bulutun sebep olduğu yağmur damlaları, temmuz ayında bulutların terlemesi biçiminde ifade edilerek adı geçen mevsimin o yıl ne kadar sıcak geçtiğini eksiksiz anlatıyor:

Dökülen hâke bu fasl içre değildir bârân
Hûy-feşân olmadadır tâb-ı temûz ile sehâb (K.32 / 4. , s.150)

“ Sehâb ”, bir beyitte, aşık için benzetme unsuru olmuştur; dökülen yağmurlar da onun gözyaşlarıdır.

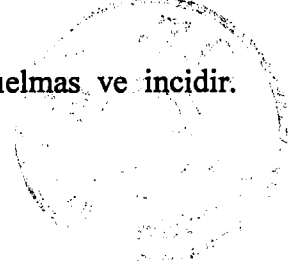
Nefî Dîvânı'nda bulutla ilgili tasavvurlar şunlardır: Saka, deniz (derya), avuç içi (kef), pas (jeng), gölgelik (sâyebân). Bulutlar, yağdırdığı yağmurlar sebebiyle saka, deniz ve avuç içine benzetiliyor. Memduhun cömertlik eli tıpkı yağmur bulutları gibi feyiz ve bereket getirmektedir. Bu yağmur damlaları âbı hayat gibidir; hayat bahşeder. Beyitte, bulutlarla memduhun avucu kıyaslanmaktadır:

Kef-i kerîmine benzerdi ebr eger olsa
Nem-i reşâşe-i Âb-ı hayât-ı bârânı (K.31 / 31. , s.147)

Yağmur bulutları, siyah rengi (tîre) sebebiyle, gökyüzü aynasındaki pas (jeng) olarak düşünülmüştür. Bahar mevsiminde bu siyah bulutların ortadan kalkarak gökyüzü aynasının pastan silineceği vurgulanıyor.

Bulutların gölge (sâyebân)'ye teşbihini iki beyitte görmekteyiz. Birincisinde memduhun adalet ve yardımı için söz konusu olan bulut, diğer beyitte gökyüzünün elmas

kakmalı bir gölgeliği biçiminde tasavvur edilmiştir. Yağmur damlaları ve incidir. Beyitte gayet sanatlı ve salt tabiat tasvirinin işlendiği görülmektedir:

Letâfetden zemîn ferş-i münakkaş oldu aksiyle
Murassa' sâye-bân edince çarh ebr-i güher-bârı (K.49 / 3. , s.210)

f) Yağmur (Bârân)

Yağmur, bereketi, tabiata ve insanlara hayat bahşediciliği (âb-ı hayât) gibi yönleriyle şiire girmiştir. Memduhun övgüsü ve aşkın gözyaşları için teşbih unsurudur. Bir beyitte “giryân ” sıfatı ile vasıflandırılan yağmur, bir başkasında memduhun övgüsü sebebiyle “tufan” olarak tasavvur ediliyor:

Değil bârân u mevc ifrât-ı ihsân-ı dil ü desti
Eder lertzân u giryân ebri bahr u bahri kân üzre (K.6 / 22. , s.60)

Nefî, yağmuru aşkın dinmek bilmeyen gözyaşları için de benzetme unsuru olarak düşünmüştür. Bu tasavvurda aşk rüzgâra; aşık (şair) da buluta benzetilmiştir:

Acep mi Nef'iyâ bârân-ı eşkim dinmese bir dem
Ne yerdeyim ne gökte båd-ı aşk ile sehâb âsâ (G.7 / 1. , s.284)

İncelediğim Dîvân'da yağmurla ilgili tasavvur sadece inci tanesi (le'al) biçiminde görülmektedir. Memduhun övgüsü sebebiyle inciye benzetilen yağmur damlaları, bir başka beyitte de gülün üzerindeki yağmur damlası (tall), şairin kulağa küpe olarak takılacak söz incileri için söz konusu edilmiştir:

Yaraşır şem'-i şerîfinde dür-i güftârım
Nitekim gûşe-i gûş-ı güle dürdâne-i tall (K.53 / 43. , s.229)

g) Şebnem (Jale, Çiğ)

Şebnem, sabah vaktinde ortaya çıkması, bitkilerle olan münasebeti, buharlaşma sonucu oluşması, saflığı, güneşte kaybolması gibi yönleriyle ele alınmış ve değişik tasavvurlara konu olmuştur.

Kaside şairi olduğu için Nef'i, her unsur gibi çiğ tanesini de daha çok memduhun övgüsü sebebiyle şiirlerine almıştır. Sultanın lutfu için düşünülen jale , kül yığınına düşecek olursa orayı güller bitiren cennet toprağı haline getirir ya da sultanın kahrının sıcak rüzgârı gülbahçesine düşecek olursa üzerinde şebnemler bulunan gonca, parlak bir meşaleye döner, denilmektedir:

Ger vezân olsa tef-i kahıyla gülzâra nesîm
Gonca-i pür-jale-tâb-ı meş'ale-i tâbân bulur (K.9 / 25. , s.70)

Bir beyitte memduhun övgüsü yapılırken, gece vaktindeki görünümleri dikkate alınarak, yeryüzü ile gökyüzü kıyaslanmaktadır. Sultanın gülbahçesinin değeri o kadar yücedir ki, gülbahçesinde yer alan sünbüller gece, bu sünbülleri süsleyen jaleler de yıldızlardır. Gayet renkli ve güzel olan bu beyit şöyledir:

Gülistânında şeb encümle sünbül-zâr-ı pür-şebnem
Şebistânında hûrşîd-i seher bir şem'-i kâfûrî (K.35 / 11. , s.162)

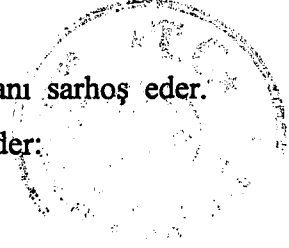
Şair, kendi kaleminden damlayan mürekkep damlaları için de şebnemi kullanıyor. Kaleminden damlayan mürekkep damlaları hayal bahçesini besleyen çiğ taneleri, söz (şiir) ünün nefesleri de düşünce gülbahçesinde güller açtıran nesim rüzgarıdır:

Nefehât-ı suhanım gülşen-i efkâra nesîm
Reşehât-ı kalemim bâğ-ı hayâle şebnem (K.51 / 52. , s.222)

Bir beyitte de çiğ tanesinin susam yaprağı üzerindeki görünümü şaire gayet güzel bir hayal tedarik ettirir. Susam yaprağı dil kılıcına, çiğ taneleri de bu kılıcı süsleyen inci ve elmaslara benzetilir.

Aşağıdaki beyite şebnem, ismi anılmaksızın, sevgilinin yanağındaki terler için söz konusu olmaktadır. Şair, gönlünü yakmak için sevgilinin güle benzeyen hafif terli yanağını yeterli görmektedir. Beyitte “ su-ateş ” ikilisini zikrederek hem bu zıt unsurları bir arada kullanmış hem de insan güzelliğini tabiat güzelliğinin üstüne çıkarmıştır. Zıt unsurlar olan su ile ateş sadece sevgilinin yanağı ile şarapta bir araya gelebilir. Yanak ile şarap hem bu

yönden hem de nitelik açısından beraberlik gösterir; çünkü ikisi de insanı sarhoş eder.
“Yakmak ” fiilini hem gerçek hem de mecazî anlamları ile düşünmek icap eder:

Ruhsâr-ı arak-rîzi yeter yakmağa yârin
N'eyler reşehât ile gülistân elimizde (G.110 / 5. , s.334)

Çiğ tanesi, saflığı, berraklığı yönüyle, aşık olmuş bülbülün, arılık sembolü olan gönlü için benzetme unsurudur. Gülün üzerinde görünen çiğ tanesi aslında bülbülün güle feda ettiği can cevheridir denilerek hem hüsni talil hem de tecahüli ârifâne sanatı yapılmıştır:

Çemen üzre görünen jale değil bülbül ol
Eyledi cân güherin ol gül-i gülzâra fedâ (G.7 / 2. , s.284)

Tasavvufta vahdetin sembolü olan şebnem, “ nokta-i vahdet ”tir. Tahkik gülbahçesinin gülü üzerinde yer alan şebnem, memduhun vahdet noktasının merkezi durumundaki feyizler getiren gönlü için teşbih unsuru olmuştur. Tasavvufta “ nokta ”dan birlik , noktanın hareket ettirilmesinden de çizgiler yani çokluk hasıl olur. Noktaya benzeyen çiğ tanesi de hakikati, vahdeti temsil eder. Zahir tecelli anlamına da gelen nokta , kulun Hakk'ı esma ve sıfatlarıyla tanınması, gerçek bilgiyi elde etmesi anlamına gelir. Memduh “ ehl-i hakikattendir ” diyerek tasavvufi bilgisini de beyitte ortaya koymuştur şairimiz:

Nokta-i vahdete merkez dil-i feyyâzıdurur
Bu gül-i gülşen-i tahkîkdir ol şebnemidir (K.2 / 11. , s.48)

Şebnem için yapılan tasavvurlar, yağmur damlaları için söz konusu edilenlerin aynısıdır.

h) Damla (Katre, Reşha)

Damla, esası su olması sebebiyle canlılık ve hayat bahşediciliği yönleriyle Dîvân'da yer alır. Şair damlayı, şebnemde olduğu gibi, hem memduh için, hem de kendi şairlik gücünün övgüsü için söz konusu etmiştir.

Memduhun himmeti o kadar geniş ve etkilidir ki, onun bir damlası dahi tufana dönüşebilecek özellik arz eder. Reşha, şairin kaleminden damlayan mürekkep damlası için benzetme unsurudur. Bu damlalarla çürümüş kemikler tarafından tazelik, canlılık kazanarak hayatiyet bulur. Nef'î, bu beyitte nazmını daha doğrusu kendisini Hızır'a benzetiyor. Elbette çürümek yani ölmek ile hayat bulmak kavramları tamamen mecazî anlamdadır. Şairin şiirindeki estetikmin insan ruhu üzerindeki etkileri anlatılmak istenmiştir:

Hızır-ı ser-çeşme-i nazmım ki bulur tâze hayât

Reşha-i feyz-i nem-i hâmem ile azm-i remîm (K.8 / 53. , s.68)

Nef'î Dîvânı'nda, damla ile ilgili, fazla tasavvur göremiyoruz. Sadece bir beyitte onun bir kor parçası (şerer) olarak hayal edildiği görülmektedir. Memduhun gazap temmuzunun sıcaklığı eğer yağmur damlalarına sirayet edecek olursa , onlar birer ateş parçası haline gelebilir, denilmektedir:

Ger tâb-ı temûz-ı gazabı etse sirâyet

Her katre-i bârânı hevâ pür-şerer eyler (K.11 / 32. , s.78)

ı) Su Kabarcığı (Habâb)

Su kabarcığı, çeşitli tasavvurlarla karşımıza çıkıyor. Bir beyitte memduhun kılıcının kopardığı “ kelle “ olarak düşünülürken, bir başka beyitte de yine memduhun kahır rüzgârına maruz kalan denizinde tersine dönmüş ateş pota (pûte)'ları tasavvur ediyor. Sultanın koruyuculuğu söz konusu olursa su kabarcığı fanusunu en sert esen rüzgâr (sarsar) dahi söndüremez denilerek, memduh yine mübalağalı bir biçimde övülüyor. Beyitte katrenin “fânûs ” a benzetildiğini görüyoruz :

Dönerdi pûte-i pür-tâb-ı ser-nigûna habâb

Olurdu hızır-ı Mesîhâ-nefes izâm-ı remîm (K.33 / 34. , s.156)

Su kabarcıklarının biraz önce düşman kellelerine benzetildiğini görmüştük. Nef'î aynı benzetmeyi, gönlündeki aşk sebebiyle sarhoş olmuş aşıkların başları için de dile getirerek temmuz ayındaki aşırı sıcaklığı ifade etmiştir:

Oldu pür-tâb o kadar şiddet-i germâdan kim
Andırır hâlet-i ser-germî-i uşşâkı habâb (K.32 / 13. , s.150)

2) Toprak Ve İlgili Unsurlar

a)Toprak (Hâk)

Toprak cevherdir, içerisinde de birçok maden vardır. Güneş ışınlarından da nasiplenerek üzerinde bitkiler yetiştirir, içerisinde ölüleri bulundurur, ancak mecazi anlamda zelilliği ve hakirliği ifade eder. Çünkü toprak dört unsurun en altında yer alır. Hak, Dîvân'da da alt tabakanın, hakir ve zelil oluşun nişanesi olarak gösterilir.

İnsanın, dört unsurdan biri olan topraktan geldiği ve yine ona döneceği, toprak unsurunun sıcaktan kuruması gibi yönleri şiire konu olmuştur.

Nef'î, toprak unsurunun özelliklerin çeşitli verilerle şiirine almış, değişik hayal ve tasavvurlarla işlenmiştir. Sultanın yüceliğini anlatmada malzeme olarak kullanılan toprak unsuru, şairin, memduhun huzurunda yüzünü koyduğu yerdir ya da o kadar hoştur ki, onun övgüsünün yapıldığı şiirler kafur ve anber kokuları yayar:

Gubârı ol kadar hoş-bû ki andırmaz dem-i subha
Buhûr-ı anber kâfûr olur tûmâr-ı eş'ârı (K.14 / 20. , s.88)

Bir yerde de Çin ve Ferhar güzellerinin saçlarının kokusudan da üstün gösterilmiştir. Dîvân'da toprak ile ilgili tasavvurlar “ anber, misk, kimya, iksir, sürme, gül ”olarak geçmektedir. Bütün bu tasavvurlar, memduhun güzel ahlakı, bulunduğu mekanın değeri, lutuf ve keremi gibi. özellikleri için söz konusu ediliyor. Memduhun ayağını bastığı toprak o kadar değerlidir ki , anber ya da misk (misk-i ezfer) bu kıymeti asla elde edemez. Sultan gölgesinin düştüğü toprak da halis misk (misk-i nâlî)'tir. Sultanın yolunun toprağı “ kimya ” değerinde düşünülerek , onun muhtaçlara gösterdiği lutuf ve kerem kimyası övülmüştür:

Gedâya günc-i deri müstakarr-ı câh ü celâl
Fakîre hâk-i rehi kîmyâ-yı nâz u na'im (K.33 / 22. , s.155)

Memduhun ayağının toprağı sürmedir. Şair, sultanın bahçesindeki bir avuç toprağın değerini anlatırken onu, cennetteki hurilerin gözlerine sürülecek sürme biçiminde hayal ediyor:

Katre-âb-ı havzı reşk-i cûybâr-ı selsebîl
Muşt-ı hâk-i rehğüzârı sürme-i hûr-ı cinân (K.52 / 18. , s.224)

Bir yerde de sultanın atının nalının toprakta bıraktığı izler güllere benzetiliyor.

b) Toz (Zerre, Gerd)

Zerre, küçüklüğün ve hakirliğin ifadesi olarak şiirlere girmiştir. Divan şiirinde toz-güneş arasında kurulan ilişki çokça işlenmiştir. Zerre o kadar küçüktür ki, ancak güneş ışıkları vasıtasıyla görülebilir:

Mesnevî ammâ ki her beyti cihân-ârâ gibi
Zerresiyle âftabının berâber pertevi (K.3 / 2. , s.50)

Sultanın övgüsünü yazan kalem onun ahlakının güzelliği ile misk gibi kokar. Memduhun atının ayağından yükselen tozlar da gökyüzündeki yıldızların gözüne sürme olursa yakışır, denilir:

Gâhî ki gerd-i pûye-i rahş-ı sebük-revi
Gerdûna kuhl-ı bâsıra-i ahterân verir (K.5 / 31. , s.57)

c) Dağ (Kûh , Kuhsâr) , Taş (Hâcer , Seng) , Mermer

Dîvân'da heybeti, temkini ve vahşi hayvanları barındırması gibi özellikleri ile anılan dağ, “ Kûh-ı girân, kûh-ı Elbruz ” biçiminde hem genel, hem de özel adlarla geçmektedir. Dağ, bu sayılan özellikleri sebebiyle, memduh ve atı için değişik tasavvurlara konu olmuştur. Sultanın himmetine mazhar olan bir karınca dahi bir darbe ile koskocaman dağı yerle bir edebilir. Dağlık yer anlamına gelen “ kûhsâr ”, genişliği ve büyüklüğü açısından, memduhun himmeti sonucu ortaya çıkan incilerin çokluğunu ifade eder:

Nesîm-i himmetiyle ger temevvüc etse bir demde
Güherden kûhsâr olurdu ser-tâ-ser kenâr-ı yem (K.39 / 25. , s.175)

Dağ, sultanın atının azamet ve heybetini anlatırken teşbih unsuru olarak kullanılmış ve “ kûh-ı girân ” biçiminde tasavvur edilmiştir. Bir yerde de bu tabiat unsuru, atın hareket alanı olarak geçmektedir:

Evvelâ Kapıağası Dorusudur birisi
Ki berâberdür ana püyede kûh u sahrâ (K.18 / 24. , s.101)

Toprak cüzlerinin biri olan taş, memduhun lutfunun anlatılmasında kullanılan objelerdendir. Memduhun lufu toprak parçalarını terbiye edecek olursa işe yaramayan siyah taş parçası bile nurlu “ şeb-çerâğ ” a döner, denilmektedir:

O verse terbiyet-i eczâ-yı hâke bir günde
Olurdu seng-i siyeh şebçerâğ-ı nûrânî (K.31 / 29. , s.147)

Dîvân'da “ seng, hacir ” isimleriyle de anılan taş, memduhun lutfuyla cansızlık hüviyetini kaybederek beşer mahiyetini kazanır. Şair, insan tasviri biçiminde yapılan taşın heykellerin memduhun lufu sayesinde canlanacağı tasavvuru ile gayet yeni bir hayal dünyasını bizlere gösteriyor:

Mâhiyyeti ger olsa cemâdâta mürebbî
Tasvîr-i hacir kesb-i kemâl-i beşer eyler (K.11 / 33. , s.78)

Nef'î mermer (seng-i hara)'i, memduhun atının nalı sebebiyle şiirine dahil etmiştir. Çok sert bir taş cinsi olan mermer, bu atın nalının sert darbelerine dayanamayıp su gibi erir , denilerek mübalağa sanatı yapılmıştır.

Taşla ilgili beyitlerin birinde “ yada taşı (seng-i yedi) ” anılarak konu ile ilgili inaniş temas ediliyor. Hâlâ halk arasında yaşayan bir inaniş türüne konu olan bu taşın, usulüne uygun biçimde kullanıldığında yağmur yağdırdığına inanılır. Bir beyitte de “ bileği taşı (seng-i fezân) ” söz konusu edilmiş olup “ fezân ” kelimesi “ bileği taşı ” ve “ efsane ” anlamlarında tevriyeli kullanılmıştır.

Nef'î bir betinde **de** hükümdarların mezarlarının başında bulunan taştan yapılmış taclar (efer-i seng)'ı söz konusu etmiştir.

d) Çöl (Beyâbân, Sahra, Vadi)

Çöl , Nef'î Divânı'nda, kuraklık ve yokluğun karşılığı olarak “ ölüm ” ve “ yok oluş” kavramlarını ifade için kullanılmıştır. Memduhun düşmana karşı galebesi şu biçimde anlatılıyor:

Sürdükçe hasma yek-tene bakmaz silâh u cevşene

Yer kalmaz aslâ düşmene illâ beyâbân-ı adem (K.15 / 30. , s.96)

Vadî, şiirlerde, yine memduhun övgüsü vesile edilerek ifade bulmuştur. Memduhun atı, vadi, dağ, taş dinlemeyen, aynı hızla ve yorulmadan cihanı dolaşır, deniliyor.

3) a) Ateş Ve İlgili Unsurlar

aa) Ateş (Ateş, Şerer, Şerer, Şule)

Dört unsurdan biri olan ateş, aydınlatıcı özeliğe sahip oluşu, renk ve hareketliliği (cevvâle), yakıcılığı gibi özellikleriyle ele alınmıştır. Ateş unsuru, bu özellikleri ile şairin hayal dünyasında yeni boyutlar kazanmıştır.

Memduhun kahır ve gazabı için teşbih unsuru olan ateş, bir beyitte onun lutuf ve ihsanı sebebiyle söz konusu ediliyor. Sultan, keremi ile, dumanlar arasında kıvılcım taneleri (tohm-ı şerer) oluşturarak gerçek kudrette bir varlık biçiminde tasavvur edilmiştir. Övülen kişinin adalet ve himayesi o denli güçlüdür ki, tabiatları icabı birbirleri ile uyuşmaları mümkün olmayan iki zıt unsur (ateş ile su) birbirlerine zarar vermeden imtizac edebilir:

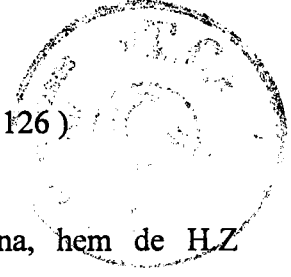
Eyâ ~~Suzur~~-ı suhan-perver kiidrâkin olur câzim

Tekeilim etmeden bir lafzı ma'nâ-yı müfâd üzre (K.14 / 34. , s.192)

Şarimiz ateş unsurunu, kendi sert ve etkili şairlik yeteneği için de söz konusu ediyor. Şairlik tabiatını “ ateşgede ” şiirinin akıcılığını ve ifade gücünü “ âb-ı zülâl ” biçiminde anarak, sultanın kudret seviyesine kendisinin de erişebildiğini bu iki zıt unsurun imtizacı ile göstermeye çalışmıştır:

Suhanım âb-ı zülâl-i çemenistân-ı cihân

Tab'ım âteş-gede-i sîne-i sûzân-ı felek (K.25 / 50. , s.126)

Ateş unsuru, hem H.Z. İbrahim'in yakılmak üzere hazırlanışına, hem de H.Z .Musa'nın Eymen vadisindeki Tur Dağı'nda gördüğü ilahi nura telmih edilmiş olması hasebiyle anılmıştır. Şair, kalbindeki ilahi sevginin ateşini anlatma hususunda bu iki hadiseyi gayet ustaca işlerken, gönlünde teceli eden ilahi nurun ne derecede etkili olabileceğini son derece zarif ve sanatkârane bir üslupla ortaya koymuştur:

Olurdu vâdî-i eymen gülistân-ı Halîlullâh

Alevlendirirse ger âh-ı derûnum âteş-i Tûrı (K.35 / 40. , s.163)

Rengi ve hareketliliği, yakıcılığı, yalımının aldığı şekilleri ile ateş “ cehennem ” benzetmesi biçimindeki çeşitli tasavvurlarla da Divan'da yer almıştır. Bu özellikleri ile bir çok beyitte memduhun atı için teşbih unsuru olan ateş, “ şu'le-i cevvalé, âteş-i çâpek,âteş-i bâlâ-devân, âteş-i cehende ” sıfatları ile kullanılarak, benzetme unsuru olmuştur:

Ne tevsen âteş-i çâpük-inân ki tek durmaz

Direng etdiği dem jive gibi endâmı (K.22 / 25. , s.115)

b)Ateş Ve İlgili Tasavvurlar

aa) İpekli Kumaş (Hârâ) , Meş'âle , Mum , Çerâğ , Aşk , Mey

“Âteşî “ sözü , ateş renginde , üzeri menekşeli bir çeşit kumaşın sıfatı olarak kullanılmış ve şairin nazım elbisesi için benzetme unsuru olmuştur. Şair, şiirinin, anlam dalgalarının ışıkları saçtığını söyleyerek nazımının kızıl renkte ipekli kumaşlar giyindiğinden bahsediyor. Şiirinin şekil ve öz bakımından göz alıcı oluşunu, renkli sözlerle ortaya koyuyor:

Nûr-ı mevvâc-ı ma'ânî mi sözümden berk uran

Yâ libâs-ı nazımın bir âteşî hârâ mıdır (K.7 / 35. , s.64)

Sultanın kahır ateşini ve onun bıraktığı hararetin etkilerini anlatırken “ meş’âl ” ve “tâb ” kelimeleri kullanılarak ateş unsuru meş’ale biçiminde ifade ediliyor. Bir beyitte ise mum tasavvuru dikat çekmektedir. Ateş unsuru, mum ve dumanı sebebiyle ele alınmıştır. Ateş ve duman memduhun köşkünün övgüsü sebebiyle söz konusu edilmiştir.

Divandaki aşk ve mey tasavvurunda ise “ ateş-i seyyâle (su gibi akıcı ateş) ” ifadesiyle ateş, rengi itibariyle, kadehteki şarap (mey) için teşbih unsuru olmuştur. Şarabın, âteş-i seyyâle biçiminde düşünülerek ateş-su unsurlarının imtizacı söz konusu edilmiştir. Bu iki zıt unsurun birleştiği nesne olan şarap (mey), ilahî aşkın sembolüdür. Şarap sudur, ancak ateş gibi yakar; içeni kendinden geçirir. Aşağıdaki beyitte bu hususu görebilmekteyiz:

Mey âteş-i seyyâledir mînâ kadehle lâledir

Yâ gonca-i pür-jaledir açmış nesîm-i subh-dem (K.15 / 14. . s.95)

Diğer bir beyitte de aşkın gönüllerde meydana getirdiği ateşi deryalar bile söndüremez denilmektedir.

bb) Gülşen, Cehennem, Güneş, Girdap, Mercan, Kılıç

Ateş bir beyitte gül bahçesi tasavvuru olarak karşımıza çıkar. Yakıcı bir unsur olmasına rağmen memduhun lutfu sayesinde bu özelliğini yitirdiği, hatta gül bahçesini dahi tazeleyebilecek bir özelliği kavuştuğu mübalağalı bir şekilde anlatılmıştır:

Sirâyet eylese lutfu tabi’at-ı nâra

Verirdi hâsiyet-i sîr-i gülşeni kânûn (K.58 / 30. , s.245)

“ Ahker-i sûzân-ı cahim (cehennemin yakıcı kuru) ” tamlaması kullanılmış ve sultanın kahır anlatılmaya çalışılmıştır. Bu yola cehennem tasavvuru gözler önüne serilmiştir. Memduhun kahrının rüzgarı gülbahçesine uğrayacak olursa, gonca ve laleyi ateş parçası haline getirir:

Ne gülistâne güzâr eylese bir demde eder

Gonca vü lâlesini ahker-i sûzân-ı cahîm (K.8 / 39. , s.67)

Diğer beyitte ateşin sultanın terbiyesi ve himmetinden nasibini alması sözkonusu edilmiş, külünün ise güneşin gözüne sürme olacağı söylenmiştir.

Şair, gönlündeki sevgiyi, evler barklar yakan bir ateş olarak düşünmüştür. Aşık, aşk ateşinin girdabına düşüp yanmaktadır. Güzellerin kıvrım kıvrım saçları ise bu ateşin dumanlarıdır:

Hem kasîde hem gazel bir tâze vâfidir bu kim
İhtirâ'—ı hâme-i mu'ciz-beyânımdır benim (K.13 / 36.,s.86)

Ateş beyitlerden birinde ise mecazen kullanılmış ve kıskançlığın insanda meydana getirdiği rahatsızlık ve huzursuzluğun ifadesi için sözkonusu edilmiştir. Aynı beyitte ateş rengi itibarıyla “ mercân ” a benzetilmektedir. Deniz, memduhun cömertlik elini kışkırdığı için, içerisinde pençe biçiminde mercanlar meydana gelmiştir. Hayal oldukça orijindir ve hüsnü talil ile tecahülü arifâne sanatları dikkat çekmektedir:

Alevlendi dilinde âteş-i reşk-i kefi desti
Pür oldu şâh-ı mercân ile sanman ka'r-ı deryâyı (K.28 / 15. , s.134)

Ateş unsuru, memduhun övgüsü konu edilirken onun kılıcı sebebiyle de zikredilmiştir. Eğer memduhun kılıcından çıkan kıvılcıklarda terbiyet (tabiatı değiştirme, düzeltme) özelliği olsaydı, kül yığını elmas madeni haline getirirdi denilerek hayalin gayet yeni olduğu ve orijinalliği ortaya konuluyor:

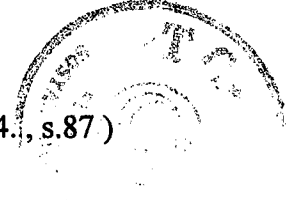
Verse tab'-ı âteşe ger berk-i tîgi terbiyet
Ma'den-i elmâs ederdî tûde-i hâkisteri (K.14 / 31. , s.92)

cc) Duman (Dûd, Duhân)

Duman ateşin ayrılmaz bir parçasıdır. Divandaki beyitlerden birinde mum tasavvuru ile birlikte ele alınmıştır. Harem dairesinde yanan mumun dumanı, memduhun kasrındaki iştret gecesinin karanlığı için teşbih unsurudur:

Sevâd-ı şâm-ı işret dâde-i şem'-i şebistânı

Beyâz-ı subh-ı devlet perde-i dîbâ-yı zer-târı (K.14 / 4. , s.87)

“ Dûd u şu'le ” ifadesiyle, sultanın yüce makamında yanan mumun alevi ve dumanı söz konusu edilmektedir. Bir başka beyitte ise duhan memduhun atının hızlı hareketinden dolayı ortaya çıkan toz bulutu için benzetme unsurudur:

Yıldızın kayışı sonucu ortaya çıkan duman ise “ sürme-dân ” olarak düşünülmüştür. Bu sürme feleğin gözü (yıldızlara) ne çekilen sürme biçiminde tasavvur edilmiştir.

dd) Kül (Hâkister, Remâd)

Kül unsuru, Divan'da yer aldığı üç beyitte sultanın övgüsü sebebiyle söz konusu edilmiştir. Sultanın kılıcından çıkan kıvılcımlar ile ateşin mukayesesi yapılmıştır. Ateş, memduhun lutfuna malik olursa, külü kimya iksiri haline getirebilecek özellik kazanacaktır. Beyitte, kimya ilminde, iksirin ateşle terbiye edildiği hususunu hatırlamak gerekir:

Olursa ger nazar-ı lutfuna karîn âteş

Verir menâfi'-i iksir-i kimyâyı remâd (K.30 / 38. , s.143)

Kül, sultanın görüş nurunun terbiyesine mazhar olan ateşten meydana gelecek olursa, güneşin gözüne sürme dahi olabilir, denilerek memduhun övgüsü yoluna gidiliyor:

Verse tab'-ı âteşe ger nûr-ı re'yi terbiyet

Tûtiyâ-yı dîde-i hurşîd olur gerd-i remâd (K.26 / 26. , s.128)

4) a) Hava Ve İlgili Unsurlar

aa) Rûzgâr (Sabâ, Nesîm, Tufân, Bâd, Rûzgâr)

Rûzgar karada olduğu kadar, denizdeki görünüşü ve etkileri ile de şiire konu olmuştur. O, sularda, gemilere hareket verir, onları sürükler, esişi ile “ sefer etmeyi ” hatırlatır. Beyitte, rûzgar kelimesi, mürsel mecaz yoluyla, ikinci anlamı olan dünyada yaşayanları kastetmektedir. Yine aynı beyitte Nef'î, şiirini inciye benzeterek gökyüzünün kulağına küpe olarak takılmaya lâyık görüyor. Ama bu kıymeti zamanın insanları anlayabilecek yetenekte değıllerdir:

Dürr-i nazmum çarha mengûş olsa bilmez rûzgâr
Şi'r-i Nef'î midirool yâ kevkeb-i Şi'râ mıdır (K.7 / 34. , s.64)

Havanın insan üzerindeki etkisi, “ can-bahş ” ve “ neşât-engiz ” sıfatları ile zikredilmiştir. Ancak rüzgar daha çok koku unsuru ile birlikte anılmaktadır. Nesim, bahar mevsiminde güzel kokuları etrafa yaymaktadır. Kokuları dağıtması yönüyle “ micmere-gerdân ” olarak tasavvur edilmiştir. “ Bâd-ı şimâl ” ise “ nâfe-güşâ ” sıfatını almıştır. Saçlarla rüzgar arasında da alaka kurulmaktadır. Çünkü saba güzellerin saçlarındaki kokuyu bir yerden bir yere taşımaktadır. Divanda, şair yaprakları ve dalları saça benzetmiştir ve saba rüzgarının bunları dağıttığını söylemiştir. Memduhun övgüsünün konu edildiği bu beyitte onun adaletinin, bütün insanların durumu düzelttiğini; bir dağınıklık varsa onun da şimşir ağacının yapraklarında vukua geldiğini anlatıyor. Bu da çok önemsenecek durum değildir deniliyor:

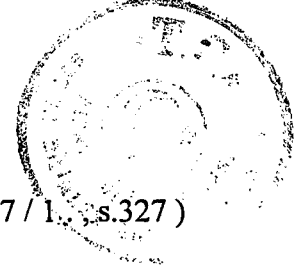
Kimse olmazdı zamânında müşevveş-ahvâl
Zülf-i şimşâdı sabâ etmese gâhî derhem (K.41 / 32. , s.183)

Saba, seher vakti goncaların açılmasını sağladığı gibi, güzelin saçları üzerinde de etkili olmaktadır. Aşıkların gönüllerini sevgilinin saçlarına bağlar (bende etmek), yani onların değerlerini yüceltir ya da sevgilinin zülüfleri tahrik edici oluşuyla gönüllerde fitneler, karışıklıklar çıkararak sevdalıları perişan eder:

Girih-i kâkülüne dilleri bend etdi sabâ
Kadr-i erbâb-ı dili haylî bülend etdi sabâ (G.2 / 1. , s.281)

Târ-ı zülfünde katar oldu o denli diller
Bir girihle nice bin kâfile bend etdi sabâ (G.3 / 2. , s.282)

Nesim, bahar mevsiminde gülleri ve diğer çiçekleri açması, yaprakları ve toprağı bir yerden başka bir yere dağıtması yönüyle ele alınmıştır. “ Nesîm-i nev-bahâr ” goncaların açılmasını sağlamaktadır:

Esdi nesîm-i cân-fezâ canlandı ebâb-ı çemen
Güller giyip gülgûn kabâ güldü açıldı nesteren (G.97 / 1. , s.327)

Nesîm, güllerin yanı sıra verdiği ferahlık ve rehavetle gönüllerin goncalar gibi açılmasını yani neş'e ve sevinçle dolmasını da sağlar:

Esdi nesîm-i nev-bahâr açıldı güller subh-dem
Açsın bizim de gönlümüz sâkî meded sun câm-ı Cem (K.15 / 1. , s.94)

Tufan, şiddeti sonucunda denizlerden getirdiği su ile toprakta felaket meydana getirişi yönüyle düşünülmüştür. Beyitte, temmuz ayının aşırı sıcaklığı sebebiyle tufanın dahi toprağı nemlendiremeyeceği söylenerek mübalağa sanatı yapılmıştır:

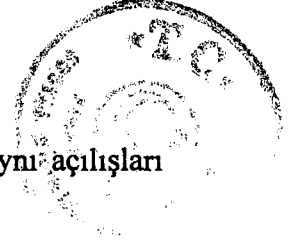
Hâk bir mertebe germ oldu ki devrân edemez
Nice tûfân ile bir zerre gubârın sîrâb (K.32 / 3. , s.150)

Kasırğa (bâd-ı sarsar), Nef'î Divânı'nda gayet güzel ve renkli bir beyitle anılmıştır. Memduhun himayesi ve koruyuculuğu o kadar güçlüdür ki, bir ateş parçası, su kabarcığının fanusuna gizlenecek olursa onu kasırğa dahi söndüremez. Beyitte hayalin ne derece geniş olduğu görülmektedir:

Şem'-i fânûs-ı habâb eylese hıfzın şereri
Bâd-ı sarsarda güzâr etse ana vermez elem (K.51 / 33. , s.221)

Divan'da hava ile ilgili saba, nesim ve kasırğa sultanın atının değişik özellikleri sebebiyle çeşitli tasavvurlar hâlinde teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Memduhun atının yürüyüşündeki güzellik “ bâd-ı sabâ ” benzetmesi suretiyle anlatılıyor. Saba nasıl su üzerinde hafif dalgalar çıkarırsa bu at da toprak üstünde aynı şekilleri oluşturur:

Gelince bâd-ı sabâ gibi hurde refâtâre
Yol üzre tarh eder eşkâl-i mevc-i enhârî (K.46 / 11. , s.198)

Sabanın goncaları açması gibi sultanın atları da güzel görünüşleri ile aynı açılışları gönüllerde vücuda getirir.

Atın hızı ve sert hareketleri söz konusu edildiğinde , kasırğa , memduhun atının hızı karşısında o kadar güçsüzdür ki, onun ayaklarının çıkardığı toza dahi yetişemez, denilir:

Dem-i cevlanda kim na'li yer eyler câ-be-câ yerde
Saçar hâk üstüne gûyâ sabâ gülberk-i ra'nayı (K.28 / 24. , s.135)

“ Tufan ” memduhun himmeti için söz konusu edilmiş ve buluta benzetilmiştir. Oradan yağın yağmurlar bütün kainatı kapsamıştır:

Çâh-ı Bâbil gibi yere geçirir kûhsânı
Ebr-i tûfan gibi çarha çıkarır deryâyı (K.45 / 14. , s.195)

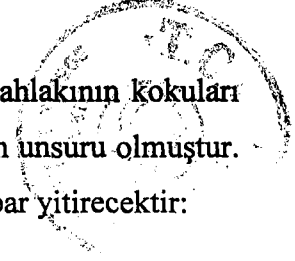
Yaz mevsiminin en sıcak ayı olan temmuz , sıcaklığının sonucu olarak kurutuculuğa da sahiptir. Bu kuru hava, buharlaşmayı hızlandırıp sulak yerleri serap hâline gelir. Nef'î, bu havanın denizleri dahi kuruttuğunu gayet mübalağalı anlatmıştır:

Erdi bir gâyete te'sîr-i hevâ kim bir mûr
Bir dem-i germ ile eyleridi deryâyı serâb (K.32 / 2. , s.150)

Dîvân'da, esen rüzgâr (bād-ı vezân) ile kasırğa (sarsar) memduhun övgüsü sebebiyle söz konusu ediliyor. Kasırğa, eğer memduhun kahır pazısına denk güce sahip olursa dağları dahi devirebilecek kuvvete ulaşır denilir; “ bād-ı vezân ” memduhun hükmünden nasibini alacak olursa, öyle bir ağırlaşır ki, demir dağ gibi olduğu yere çöker, denilir:

Hükmü sirâyet etse nihâd-ı hevâyâ ger
Bâd-ı vezâna lenger-i kûh-ı girân verir (K.5 / 45. , s.58)

Saba ise memduhun güzel ahlakı sebebiyle de şiirlere konu olmuştur. Saba, memduhun ahlakının güzel kokuları ile süslenir, bu kokular bütün cihanı dolaşır. Halis misk

(nafe), bu kokulardan utanarak kendisini saklar. Misk, sultanın bu güzel ahlakının kokuları nedeniyle değer kaybetmiştir. Nesim de sultanın yumuşak ahlakı için teşbih unsuru olmuştur. Bu kokular cihana yayılacak olursa, gül ve yasemen çiçeklerinin kokusu itibar yitirecektir:

Nesîm-i hulku güzâr eylese gülistâna

Olurdu nûkhet ü bûy-ı gül ü semen berbâd (K.30 / 35. , s.143)

Hava memduhun adaleti için teşbih unsuru olmuştur. Şair; kurt ile çobanın, memduhun adalet havası ile terbiye edilmesi hâlinde, birbirlerine asla zarar veremeyeceklerini söyleyerek,mübalağa sanatı yapmıştır:

Her memleket ki adli mürebbî ola ana

Âb u hevâsı gürke hısâl-ı şubân verir (K.5 / 42 , s.58)

Şair, nesimi kendi şairlik yeteneği için bahis mevzuu ediyor. Sözler (şiirleri) inin nefesleri tıpkı nesim gibi düşünce gülbahçesine doğru esmekte ve oradaki fikir goncalarının açılmasını sağlamaktadır:

Nefehât-ı suhanım gülşen-i efkâra nesîm

Reşehât-ı kalemim bâğ-ı hayâle şebnem (K.51 / 52. , s.222)

b) Hava İle İlgili Tasavvurlar

aa) Bulut, Âbı hayat, Nefes, Etek (Dâmen)

Tufan, memduhun gayet bol ve geniş himmeti için söz konusu edilerek buluta benzetilmiştir. Bu buluttan yağan himmet ve lutuf yağmurları bütün kainatı kaplamıştır. Sultanın sarayından esen rutubetli hava âbı hayat gibidir. Bu özellik “ hayat-efzâ ” sıfatı ile ortaya konulmuştur:

Hevâsında rutubet ol kadar kim her dem urdukça

Olur Âb-ı hayât-âsâ vücûd-ı âdeme sârî (K.14 / 23. , s.88)

Nefes tasavvurunda “ cân-bahş, hayat-efzâ “ sıfatları ile karşımıza çıkan havanın, bahar mevsiminde ağaçların yapraklarını ve çiçekleri açması özelliğinin söz konusu edildiğini görüyoruz. Bu yönüyle “ dem-i İsâ ” biçiminde düşünülen bu unsur H.Z. İsâ ‘nın ölülere diriltici nefesinden üstün tutuluyor . Beyitte “ dem ” kelimesi cinaslı kullanılmıştır:

Nesîm ol denlû can-bahş u hayât-efzâ ki her demde
Dem-i İsâ ile da’vâ-yı bahs ü imtihân üzre (K.6 / 7. , s.59)

Saba rüzgarı da esişi yönüyle nefese benzetilerek aynı özelliği tekrarlanmaktadır. Şair kendi fikir kokuları için teşbih unsuru olarak düşündüğü nesimi, bir başka beyitte anlam gülşenine feyiz veren nefesi için de söz konusu ediyor. Bu tasavvurda kaleminden damlayan mürekkep damlalarını da hayal çimenliğini bereketlendiren yağmurlara benzetiyor:

Gülşen-i ma’nâya feyz-i nefesim bâd-ı bahâr
Çemenistân-ı hayâle kalemim ebr-i matîr (K. 40 / 49. , s.180)

Havanın etek olarak hayal edilmesi, koku münasebetiyledir. Bahar mevsiminde etrafa güzel kokular (misk ve anber) saçan saba, memduhun güzel ahlâkı ile kıyaslanmakta her zaman olduğu gibi, memduhun ahlâkı üstün çıkarılmaktadır.

bb) Minare, Attar, Cerrar, Gümüş Kalemkâr

Şiddetli rüzgar, hortum demek olan “ girdbâd ”, memduhun övgüsü sebebiyle beyitte yer alıyor. Minare olarak düşünülen hortum, sultanın temkini ile yere öyle bir çakılı kalır ki, onu hiçbir şey, hiçbir kuvvet yerinden söküp atamaz:

Menâr-âsâ kıyâmet kopsa deprenmez dururdu ger
Düşeydi sâye-i temkîni fark-ı girdbâd üzre (K.44 / 31. , s.192)

Sabanın “ attâr ” ile “ cerrâr ”a benzetilmesi yine güzel kokuları taşıması ve çevreye dağıtması yönüyledir. Bu rüzgâr çeşidi nevrûzda, güzel kokular hususunda attar (güzel

kokular satan) ile münakaşaya tutuşmuştur. Diğer beyite de bahar mevsiminin gül ve yasemen kokularını dilenen kısmetsiz bir dilenciye benzetiliyor:

Bâd-ı sabâ ki bûy-ı gül ü yâsemîn için
Cerrâr-ı bî-nevâ-yı reh-i bûstân olur (K.29 / 27. , s.138)

Nesim rüzgarı, su üzerinde dalgalar meydana getirmiş ve bu nedenle değişik bir hayale konu olmuştur. Gümüş levha (levh-i sîm)'ya benzetilen durgun su üzerinde farklı şekiller meydana getiren nesim, gümüşten bir levha üzerinde gayet nefis çizgilerle sanat eseri ortaya koyan bir sanatçı (kalemkâr)'ya teşbih ediliyor:

Nesîm ol denli nâzik tarh eder âb üzre emvâcî
Ki levh-i sîme üstâd edemez öyle kalem-kârî (K.49 / 7. , s.211)

IV) HAYVANLAR

1) Kuşlar

a) Genel Olarak Kuşlar

Divan'da “ mürğ, mürgân, tuyûr ” adlarıyla geçen kuşlar, uçmaları, kafeslerde beslenmeleri, yırtıcı hayvanlar tarafından avlanmaları, konuşturulmaları gibi. yönleriyle teşbih unsuru olmuştur.

Kuş unsuru, Nef'î Dîvânı'nda hem aşğın hem de memduhun özelliklerini anlatmak için kullanılıyor. Dîvân'da, klasik benzetmelerin ne kadar ustaca kullanıldığını hemen görürüz. Memduhun adaletinin söz konusu edildiği bir başka beyitte ise alıcı kuş (şehbaz, doğan)'lar kendilerinden daha zayıf olan kuşları (kebk-i derî, dağ keklîği) avlayamazlar, denilmektedir:

Sadâ-yı zeng-i şâhinden gelir kebk-i derî raksa
Zamân-ı adl ü insâfî acep devr-i tarb-zâdır (K.48 / 24. , s.204)

Kuş, aşkın gönlü ve canı için düşünülmüştür. Zayıflığı, bir yerde karar edememesi gibi yönleriyle ele alınan bu unsur, kafes teninde mahpustur. Gönül kuşunun kolu ve kanadı kırıktır:

Dil bu hevâ ile kafes-i teng-i sînde
Mânend-i murg-ı bâl-şikeste tapân olur (K.29 / 12. , s.137)

Divan şiiri geleneğinde sık görüldüğü gibi Nef'î de gönlü, sevgilinin saçların tuzağına düşmüş kuşa benzetiyor.

Kuşların ateşte kebab yapılması hadisesi, Nef'î Dîvânı'nda Temmuz ayının şiddetli sıcağını gözler önüne sermede kullanılmıştır. Şairlerin düşünebilme ve hayal edebilme özelliğini bile yitirdiği bu sıcakta, anlam ve hayal kuşları, daha yere (tuzağa) düşmeden havada kebab olmaktadır. Şair, aşırı sıcakta şiir söylenmeyeceğini belirtmek istiyor:

Düşmedin dâm-ı hayâle dahi bir demde eder
Tâb-ı endîşesi murgân-ı ma'ânîyi kebâb (K.32 / 9. , s.150)

Kuşların konuşma özelliği Divan'da “ tekellüm etme ” ifadesi ile gösterilmiştir. Bu hususta, konuşma özelliğine sahip olan kuşlardan “ tûtî ” cinsi ele alınmış ve onların konuşma özellikleri, şekerle beslenmeleri, konuşmaya alıştırılırken ayna tutulması gibi durumları söz konusu edilmiştir (SEFERCİOĞLU, 1990: 385):

Tûtî tekellüm etmede bülbül terennüm etmede
Gonca tebessüm etmede sahn-ı çemen pür-encümen (G.97 / 4. , s.327)

Kuş cinsleri içerisinde muhayyel olan “ Simurg ” yükseklerde uçuşması, kendisinde her kuştan bir alâmet bulundurması gibi özellikleriyle memduhun atı ile şairin hayal gücü için teşbih unsuru olmuştur. Bu kuş şairin muhayyile şahini ile avlanmaktadır:

Kalmasa ger Per-i şâhin hayâlinde mecâl
Târ-ı endîşe ile dâme çeker Ankâyı (K.45 / 39. , s.196)

b) Kuş Çeşitleri

aa) Kartal ('Ukâb)

Kartal, bir beyitte yer almakta olup avcılığı ile söz konusu edilmiştir. Şair, memduhun adaleti eğer kuşlar için de söz konusu olsaydı kartallar asla kuşları avlama hevesine düşmezdi, diyor:

Adli ger âmil-i ahvâl-i tuyûr olsa dahî

Heves-i sayd-ı kebûterle per açmazdı ukâb (K.32 / 35. , s.152)

bb) Kırlangıç (Piristû)

Bu kuş cinsi de bir beyitte görülmektedir. Kırlangıç yavrusu (piristû-beççe) olarak beyitte geçen bu hayvan, memduhun övgüsü sebebiyle anılıyor. Memduhun azamet eyvanında mekân tutacak olursa, zamanın Anka'sı olur, denilmektedir:

Eyvân-ı şükûhunda mekân tutsa olurdu

Kadriyle piristû-beçe Ankâ-yı zamâne (K.42 / 5. , s.184)

cc) Anka

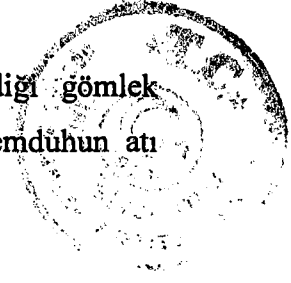
Bilindiği üzere Anka, Kaf Dağı'nda yaşadığına inanılan, tüyleri renkli, yüzü insana benzeyen , asla yere konmayan, daima yüksekte uçan ve kendisinde her kuştan bir alâmet bulunduran efsanevî bir kuştur.

Sultanın ve onunla ilgili hususların anlatılmasında ve övülmesinde söz konusu edilen Anka, memduhun bütün cihanı kaplayan himaye gölgesinin ifadesi için anılmıştır. Bu bakımdan memduh, Anka'ya benzetiliyor. Memduhun azamet Ankası'na karşılık dünya sadece onun bir yumurta (beyzâ)'sı hükmünde kalmaktadır:

Zîr-i ankâ-yı şükûhunda felek bir beyzâ

Kef-i mîzân-ı vakârında zemîn bir miskâl (K.36 / 23. , s.165)

Anka kanadı itibariyle de memduhun atının savaş zamanında giydiği gömlek (bergüstivân) için teşbih unsurudur. Aynı anlamda bir başka beyitte de memduhun atı “Ankâ-per ” biçiminde nitelendirilmiştir.

Memduhun saltanatı zamanında huzur , sükûn ve sevinç hâkim olup “ gam ” ortadan kalkmıştır. Gamın olmaması yani ortadan kalkmış olması , Anka'nın görünmezliği ile ifade buluyor:

Pür etdi âlemi gül-bang-ı kûs-ı müjde-i devlet

Görünmez oldu Ankâ gibi âlemde vücûd-ı gam (K.39 / 2. , s.174)

Nefî bir diğer beyitte ise memduhun sarayının kubbesindeki işlenmiş motiflerle Ankâ arasında benzerlik kurmuştur.

Şair, kendisini övdüğü bir beyite Anka'yı hayal doğanın avı olarak tasavvur etmiştir:

Bâl açsa şikâr etmeğe şahbâz-ı hayâlim

Sayd etdiği elbette yâ Ankâ yâ Hümâdır (K.34 / 48. , s.161)

dd) Hümâ

İncelediğimiz Divan'da, efsanevî bir kuş olan Hüma'nın kemikle beslendiği, avlanmasının çok güç olduğu, “ lâ-mekân ” sıfatı ile birlikte zikredilerek belli bir yerinin bulunmadığı ve üzerine gölgesinin düşen kişinin ikbal ve mutluluk sahibi olacağı gibi özellikleri ile ele alındığı görülmektedir.

Avlanmasının çok zor olmasına rağmen, memduhun övgüsü söz konusu olduğunda, bu işin yapılabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Memduh Hüma avlayıcısı bir doğandır:

Yâhûd Hümâ şikâr edici şâhbâzdır

Dâ'im hevâ-yı sayd ile bî-âşyân olur (K.29 / 16. , s.138)

Bir beyitte de Hüma, “ himmet ” kavramı ile yine memduhun övgüsünde söz konusu ediliyor. Hüma kuşu, “ bâl-i Hümâ, perr-i Hümâ ” tamlamalarıyla sultanın devlet haremindeki

kutsal dairede bulunan yaygı (ferş-i hâsır) için teşbih unsuru olmaktadır. Bir yerde de hızı açısından memduhun atı ile kıyaslanmaktadır; ancak at, ondan üstün gösterilmiştir.

Hüma, bütün Divan şairlerinde olduğu gibi Nef'î Dîvânı'nda da sevgili ve onun saçları için benzetme unsuru olmuştun. “ Lâ-mekân ” sıfatı ile sevgilinin gözlerden uzak olduğu anlatılırken, Hüma'nın gölgesi biçiminde düşünülen saçlarla büyük bir devlet ve izzet sahibi olduğu da belirtilmek istenmiştir. Bu tasavvurda alna dökülen saçlar (turralar) Hüma'nın gölgesi, yüz de güneş gibidir:

Tab'-ı ülfet gibi pervâz-ı bülend etse n'ola
Âfitâba sâyen salmış bir Hümâdır turrası (G.129 / 5. , s.343)

ee) Keklik, Keklik Yavrusu (Kebk, Beççe-i Kebk)

Keklik ve keklik yavrusu, yer aldığı beyitlerde tamamen memduhun adalet ve himayelerin anlatmada söz konusu ediliyor. Keklik, zayıf ve savunmasız olmasına rağmen memduhun koruyuculuğu sayesinde yırtıcı kuşlardan korkmaz; hatta yavrusu bile bu sayede alıcı kuş (şâhbâz) olabilir:

Ger olsa feyz-i hükm-i adl ü dâdı âleme şâmil
Ederdi beççe-i kebk-i derî şehbâz ile bâzı (K.23 / 19. , s.118)

ff) Karga (Gurâb)

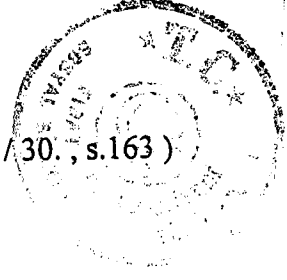
Bir beyitte yer alan bu kuş cinsi , kendisinin ve kanadının rengi ile gayet orijinal bir hayale malzeme olmuştur. Şair diyor ki; eğer karga memduhun adaletinin şimşegini rüyada bile görmüş olsaydı , simsiyah renkli kanatları güneş ışıkları gibi parlardı :

Görse ger bârika-i re'yine rü'yâda olur
Şu'le-i şem'-i seher sehper-i şeb-reng-i gurâb (K.32 / 34. , s.152)

gg) Serçe (Güncişk, Usfûr)

Yumurtaları yönüyle ele alınmış olup memduhun tedbirleri ile himaye ettiği ülke için teşbih unsurudur. Bu yumurtaları, şahine benzetilen memduh koruyup beslemektedir:

Ne kişver kim ana hıfzı igehbân ola ol yerde
Eder perverde şâhin beyzâ-i güncişk u usfûri (K.35 / 30. , s.163)

hh) Tâvûs

Güzelliği, gezip dolaşması gibi yönleriyle ele alınmıştır. Bağ ve bostanlarda “ cilve yapması ” ile de sevgili için tahayyül edilmiştir. Dîvân’da “ ra’nâ ” sıfatıyla anılan tavus daha çok memduhun atı için de teşbih unsurudur. Bir yerde de “ tâvûs-ı cinân ” tamlamasıyla verilerek sultanın atının hareketlerindeki, yürüyüşündeki güzellik ve cilve sebebiyle söz konusu edilmiştir. Sultanın atı , cilvesi ile tavusu dahi utandırır:

Gelse reftâra döner bir sanem-i ra’nâya
Başlasa cilveye tâvûs-ı cinândır gûyâ (K.18 / 37. , s.102)

Tavus bir beyitte, renkli kanat (mülemma-per) larıyla güneş için teşbih unsuru olmuştur:

Her vakt-i seher tâ ki çıkıp bâm-ı felek
Cevlân ede tâvûs-ı mülemma’-per-i âlem (K.24 / 42. , s.122)

ıı) Güvercin (Kebuter , Kebk)

Kebuter, avcılar ve yırtıcı kuşlar tarafından avlanması ve güçsüzlüğü yönüyle söz konusu edilmektedir. Şair, memduhun adaleti sayesinde onun av olmaktan çıkıp alıcı kuşlarla kanat çırparak dostça uçacağını dile getiriyor:

Mâde âhû ile şîr-i ner olur hem-hâbe
Heves-i sayd-ı kebûterle per açmaz şâhin (K.47 / 29., s.202)

Bir beyitte de memduhun aciz ve zavallılara sağladığı himmet sayesinde güvercinlerin şahir gibi avcı olabileceği, alıcı kuşlardan olan doğanları bile avlayabilecek güce erişebileceğini söylüyor:

Ger olsa himmeti âciz-nüvâz u takvîyet-güster
Kebûter cürre-şâhin gibi sayd eylerdi şahbâzı (K.23 / 20. , s.118)

ii) Doğan (Şehbâz, Şâhbâz)

Doğan alıcı ve avcı kuş cinsi olup Divan'da devamlı av peşinde koşması, “ bî-âşiyân ” sıfatı ile anılarak bir yerde devamlı karar kılmaması gibi yönleriyle teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.

Memduhun adaleti ve hükümlerinde isabetli oluşu hususu, doğan ile güvercin unsurlarının bir arada kullanılması ile ortaya konulmuştur. Bir araya gelmeleri pek mümkün olmayan bu iki unsur, memduhun imkansız başarılabileme yeteneğine örnek teşkil etmektedir:

Adli bir gâyetde kim devrinde kebg ü şâhbâz

Birbirini âşyânında gelir mihmân bulur (K.9 / 24. , s.70)

“ Bî-âşiyân ” sıfatı ile saçlar için teşbih unsuru olan doğan, aşıkların gönüllerini alan Hümâ uçuşlu olarak düşünülüyor. Bir başka beyitte de Hümâ avlayıcı bir doğan gibi tasavvur edilirken “ hevâ ” kelimesinde tevriye sanatı yapılmıştır:

Yâhûd Hümâ şikâr edici şâhbâzdır

Dâ'im hevâ-yı sayd ile bî-âşyân olur (K.29 / 16. , s.138)

Bu kuş cinsi, daima sahibinin eline konmaya alışmış bir kuş hayaliyle (değişik bir hayalle) ele alınarak elde bulunan bir kadeh gibi düşünülmüştür. Kadeh olarak düşünülen bu doğan, içki meclislerinde zevk ve safa kuşunu avlamakta yani bu kadehteki şarabı içeni gam ve kederden uzaklaştırmaktadır:

Sayd eder murg-ı safâ vü zevki aldıkça ele

Farkı yokdur sagnarın şehbâz-ı dest-âmûz ile (G.119 / 4. , s.338)

Nef'i, bir beytinde de hayal kuşlarını avlayan kendi muhayyile gücü için de doğan kuşunu söz konusu etmiştir.

jj) Şahin (Bâz)

“ Bâz ” şeklinde kullanılan ve “ şahbâz ” la birlikte anılan şahinin Dîvân’ da mevzu edilmiş nedenlerinden biri şahinin cinsiyetinden ve cesaret (cürre) igibi özelliklerinden kaynaklanmaktadır:

Ger olsa himmeti âciz-nüvâz u takvîyet-güster

Kebûter cürre-şâhin gibi sayd eylerdi şahbâzı (K.23 / 20. , s.118)

Şahin av kuşudur ve benzetme yönü genellikle avcı oluşu ile ilgilidir. Beyitte şair, hayâlin Hümâsı’nı avlayan şahine benzetilmiştir. O, kol ve kanatlarını ilâhi feyzle kazanmıştır. Bir beyitte de “ şâhin-i hayâl ” tamlamasıyla şair kendisinin hayâlini ifade etmektedir. Bu hayal şahininin kanatları da Allah’ın sanatçıya verdiği lutuf olarak düşünülüyor. Sanatçılar, şairler bu kanatlar yardımıyla gökyüzünde süzülen kuşlar gibi hayal âleminin üzerinde uçuyor, söylenmeyi söyleyerek sanatı, şiiri meydana getiriyorlar.“Beççe-i şahin (şahin yavrusu)”, sultanın şehzadesi için teşbih unsuru olmuştur:

Hakîkatde tefâvüt yok meger ta’rifde ancak

Ki biri beççe-i şâhin biri şibl-i gazanferdir(K.20 / 10., s.108)

Bir beyitte ise sultanın adaletinin üstünlüğünü anlatırken, bu adalet sayesinde şahinin keklige herhangi bir kötülük yapamayacağı anlatılmaya çalışılarak memduh övülüyor:

Ger olsa şâmil-i ahvâl-i murgân-ı hevâ adli

Ederdi kebk-i ra’nâ çeşm-i şâhin üzre reftârı (K.14 / 40. , s.89)

.kk) Papağan (Tûtî)

En önemli özelliği konuşma yeteneğine sahip olmasıdır. Dîvân da bu yönüyle işlenmiş ve “ gûyâ ” sıfatıyla anılmıştır. Papağana konuşmayı öğretirken ayna tutulmuş ve şekerle beslenmiş . Bu nedenle Dîvân şiirinde daha çok ayna ve şerkerle birlikte ele alınır. Değişik renkli tüylere sahip oluşu, konuşma özelliği, şeker ile beslenmesi gibi özellikleri de

düşünülerek aşık, ayva tüyü, dudak, la'l ile ilgili tasavvurlara konu olmuştur. Nef'i Divanı'ndaki bir beyitte de tuti, sevgilinin yüzündeki tüy (hat)'ler için teşbih unsurudur:

Sanma ki etdi zülfünü tahrîk-i rûzigâr
Bâl açdı tûtî-i hatı pervâza başladı (G.126 / 4. , s.342)

Düşünce (fikir) de tutiye benzetilmiştir. Şair, yaratılışı, düşünce papağanı için bir tuzak biçiminde düşünmektedir . Söz (şiir) için teşbih unsuru olan “ Tûtî-î mu'ciz beyân ” ise o tuzağın yemidir:

Suhan bir tûtî-i mu'ciz-beyândır hâmem üstâdı
Kalem bir Kahramân-ı tîg-zendir dil silahdârı (K.14 / 46., s.89)

“Tûtî-i gûyâ” tamlaması, şairin kendi yaratılış kabiliyeti için kullanılmaktadır. Kalem de anlam çimenliğinin düzgün bir selvisi olarak düşünülmüştür:

Tab'ım kafes-i dânişe bir tûtî-i gûyâ
Hâmem çemen-i ma'niye bir serv-i çemândır (K.10 / 56. , s.75)

Tuti, yer aldığı bir beyitte ise, şairin kalem (hame) i için teşbih unsuru olmuştur. Aynı beyitte tutinin şekerle beslendiği hususuna tekrar işaret edilmiştir:

Ne kand-ı nazm-ı şirinim gibi sükker olur hâsıl
Ne hâmem gibi gördü kimse tûtî-i şeker-hâyı (K.28 / 47., s.136)

II) Bülbul (Hezâr)

Bülbul bütün Divan şairlerimizde olduğu gibi Nef'i Dîvânı'nda da sıkça zikredilen bir kuş çeşididir. Dîvân şiirini bülbulden ayrı düşünemeyiz. Bülbul inleyişleriyle durmadan sevgilisi (gül) nin güzelliklerini ve ona olan sevgisini anlatmaktadır. O başı dönmüş (sarhoş) bir aşık gibidir. Onun sinesi yaralarla doludur. Genellikle ötüşü yönüyle ele alınan bülbul, gül mecmuasından gazel okumaktadır. Ötüşündeki güzellik sebebiyle şiirler söyleyen şair için teşbih unsuru olmuştur. Şair de aşk gülbahçesinin bülbulüdür:

Bir gazel okudu mecmû'a-i gülden bülbül

Lehçe-i şuhunu gâyetde pesend etdi sabâ (G.2 / 4. , s.281)

“ Gül-bülbül ” ikilisi Nef'î Dîvânı'nda da karşımıza çıkmaktadır.Canı yönüyle de ele alınan bülbül , kendisini gül için feda etmiştir. Bu can, gülün üzerindeki jale (çiğ tanesi)'ye benzetilmiştir:

Çemen üzre görünen jale degil bülbül ol

Eyledi cân güherin ol gül-i gülzâra fedâ (G.7/2 , 2. , s.284)

Bülbülün vasfı “ mürğ-i seher ” sıfatıyla ortaya konulmakta ve “ bülbül-i zâr ” ın inleyişleri, saba rüzgârının ruha canlılık veren esişi olarak düşünölmektedir. Aynı beyitte musikî terimlerinin gayet ustaca işlendiği ve sıralandığı dikkat çekmektedir: Nevâ, sabâ , nevrûz gibi....Ayrıca “ Nevrûz-sabâ ” Türk müziğinin en eski makamlarından biridir:

Nice açılmasın dil gül gibi bir böyle gülşende

Ki nev-rûz-ı sabâdır hep nevâ-yı bülbül-i zârı (K.14 / 15., s.87)

Şairin şairlik yaratılışı ise anlam ve hayal çimenliğinin bülbülü olarak tasavvur edilmiştir. Bu benzerlikte cihanın gönöl alıcı bir çimenliğe benzetilmesinin rolü vardır:

Tab'im ol bülbül-i şûh-ı çemen-i ma'nâdır

Ki esîr-i kafes ü dâm iken olmaz yine lâ'l (K.36 / 51. , s.167)

“ Hezar ” kelimesi, şairin dili için benzetme unsuru olmasının yanında sayı olan “ bin ” i de ifade etmektedir; beyitte ihamı tenasüp sanatı dikkat çekmektedir:

Açıldı gonçe-i hâtır nesîm-i lutfun ile

N'ola ana bir bülbül-i şûrîde-nagamdır (K.31 / 43. , s.148)

Bir başka beyite ise bülbül, Nef'î'nin şairlik yaratılışı için benzetme unsuru olmuştur. Diğer şairler ise, onun şairlik gücünün karşısında suskun kalmaktadırlar. Bu nedenlerle ağızları kapalı ikenki hâlleri goncaya benzetilmektedir:

Tab'-ı Nef'î bülbül-i gûyâdır ol gülşende kim

Gonca-veş dem-bestedir anda dehân-ı şâ'irân (K.52 / 50. , s.226)

“ Mürg-i çemen ” olarak anılan bülbül, servilerin üzerinde ötüşü ile safa erbabını zevk ve eğlenceye davet etmektedir. Bir başka beyitte de bülbülün yuvasında ötüşü, güzel sesi ile Kur'an okuyan bir hafız olarak hayal edilmesine imkan tanımıştır:

Döner bir hâfız-ı mahfil-nişin-i nağme-perdâza

Ser-âgâz-ı nevâ etdikçe bülbül âşyân üzre (K.6 / 14., s.60)

2) Dört Ayaklı Hayvanlar

a) At (Esb, Tevsen, Raşş, Semend, Eşheb, Kümeýt, Edhem, Nukra Hınk, Eblâk)

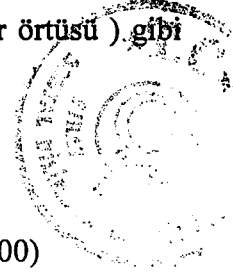
aa) Genel Olarak At

Divanda üzerinde en fazla durulan hayvanların başında gelir. Atın bu derece çok zikredilmesi o devirde taşıdığı önemle yakından ilgilidir. Türk kültüründe atın büyük bir yeri vardır. Divan edebiyatında da bu gelenek devam etmiş ve at çeşitlerinden tutun da onun hızını , güzelliğini anlatan sıfatlara, atlarla ilgili eşyalara kadar pek çok şey şiiirlere konu olmuştur. Nef'î Divanında atın görünüşündeki güzelliği anlatmak için “dil-rübâ, ferhunde-şemâ'il, ferruh-pey, gerden-i mevzun, sürin-i ferbih, hümayûn-simâ ” gibi sıfatların yanında, bir de atın hareketliliğini, hızını anlatmak için “ båd-peymâ, båd-pâ, tîr-i kazâ, sebük-pâ, cihân-peymâ, çapük-rev, çapük-pâ, sebük-rev, sebük-cilve, reh-neverd, çapük-rahş, berk-sür'at, âteş-i bâlâ devrân ” sıfatları kullanılmıştır. Nef'î Divânı'na bakıldığında, hemen hemen bütün kasidelerinde at unsuru dikkati çekmektedir. Nef'î Divânı'nda a , hususi olarak “ at, esb, rahş ” adlarıyla anılmaktadır. Bunların yanında birçok özel at adına da rastlanmaktadır. Bu adlar , değişik özellikleri ile şiiirlere alınmıştır. Nef'î'nin atı, felek için, padişahın atı için, kendi şairlik yeteneği için, atın hareketliliği, hızı ve güzelliği için sözkonusu ettiği görülür. Divanda atlarla ilgili bergestüvan (ata giydirilen gömlek), çul (kıldan ya da yünden yapılmış

hayvan örtüsü), düvâl (üzengi kayışı), gâşiyedâr, istabl (ahır), zîn-pûş(eyer örtüsü) gibi tabirlere de rastlanır:

Nûrdan bâl açar uçmağa melekdir sanasın

Olsa zinpûş-ı serâserle ne dem cilve-nümâ (K.18 / 7. , s.100)

Türkler, Bozkır kültürüne bağlı olan bir topluluk olduğu için bu kültürün temel ve vazgeçilmez ögesi olan at da kültür bölümü içerisinde değer kazanmıştır. Bu kültürde at binek hayvanı olarak zikredilmektedir. Bozkır kültürü içerisinde geçen sürede at askeri açıdan da değer kazanmıştır ve savaş-kahramanlık tipi haline konulmuştur. Türk kültürü içerisinde bu denli önemli olan at Nefî tarafından da geniş bir şekilde ve sanatçılık gücüne yakışan bir ustalıkla işlenmiştir. Nefî atı sadece memduhu övmek için şiirlerine almamıştır. Nefî ata güzel oluşu , kahraman oluşu v.b.yönlerinden dolayı hayranlık duymaktadır . Atlara duyduğu derin sevginin ve verdiği önemin yanında kendi ruhî yapısı, karakteri ile şiir söyleyişindeki dikbaşlılık, çabukluk gibi özellikleri arasında da ilgiler, benzerlikler kurmuştur. Kasidelerinde Burak, Düldül ve Cebrail ile kıyaslanması, onun kadrinin yüceliğini her fırsatta ortaya koyması Nefî'nin ata ne denli önem verdiğini açıkça ortaya koymaktadır. (KÜÇÜK, 1989: 515-516)

Dîvân'a beyit beyit bakıldığında atın güzelliği itibariyle şiire konu olduğu görülür. "Dil-rübâ " olarak tasavvur edilmektedir. At güzeldir, mübarek bir hayvandır. Hareketlerinin etkileyiciliği neticesinde " cilve " kelimesi ile birlikte zikredilmiştir:

Nedir ol gerden-i mevzûn o sürîn-ferbih

Acep endâmı güzel şûh-ı cihândır hakkâ (K.18 / 41. , s.102)

Divanda atlar özel adlar ile anılmaktadır: " Bâd-ı sabâ, Evren, Saçlı toru, Mercân, Celâlî Yağız, Edhem, Tuna ..." gibi .

O Celâlî Yağız dane kadar çapükdür

Ki olurken ana meydân-ı cihân teng-fezâ (K.18 / 8. , s.100)

Sultanın atına kuş bile yetişememektedir. “ Tayyar ” kelimesi hem kuş anlamına gelen “ tayr. ” ile ilgilidir, hem de atın özel adıdır. Bu nedenle beyite ihamı tenasüp sanatı dikkat çekmektedir:

Kuş yetişmez der idim olmasa Tayyâr eger
Eremez gerdine zîrâ ki sarsar ne sabâ (K.18 / 5. , s.100)

Beyitte “ semend-i râ'iz-i iclâl ” şeklinde geçen semend sultanın kudretini ifade için kullanılmıştır. Bu at , gökyüzü otlağında otlamaktadır:

Semend-i râ'iz-i iclâlinin gerdûn çerâgâhı
Kemend-i Rüstem-i ikbâluinin âlem giriftârı (K.14 / 36. , s.89)

Sultanın atının hızı ve çabukluğu beyitlerde sıkça geçmektedir ve bu atın övgüsü yapılarak sultanın değeri de dolaylı olarak ortaya konulmaktadır. Dikbaşlı, azgın bir at anlamına gelen tevsen , savaş alanındaki hızı ve hareketliliği, feleğin dönüşü ve kendi yaratılışı gibi husuları ile söz konusu edilmiştir (.KÜÇÜK,1989: 506). Tevsen, sevgilinin bindiği at olarak hayal edilmiş olup aşkın can ve gönlünü bu atın bastığı topraklara feda edebileceği söz konusu edilmiştir:

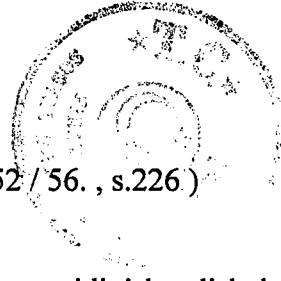
Cân ü dil hâk-i reh-i tûsen-i dildâra fedâ
Pâre pâre dil-i sad-pâre seg-i yâra fedâ (G.7/2. , 1. , s.284)

Dîvan'da “ Âğa Alcası ” şeklinde zikredilen at, “ yâl, düm, perçem ” gibi unsurları ile birlikte anılmaktadır. Düm; atın kuyruğu, yâl; boynu, gerdanı, perçem ise alnına dökülmüş kıvrımlı saçlarıdır. Beyitlerde, kuyruğun bütünü ya da sadece kılı, renk bakımından söz konusu edilerek atın kadrinin yüceliği anlatılmaya çalışılmıştır. At, alnına dökülmüş kıvrımlı perçemleri ile nazlı bir güzele benzemektedir.

Nef'i'nin şairlik tabiatı için de benzetme unsuru olan at, “ çâpük-pâ ” sıfatıyla vasıflandırılmıştır. Gökyüzü atlası, bu atın üzerine örtülen bir örtü (bergüstvân)'ye benzetilmiştir:

Vâdî-i medhinde cevân ettiğiyçün yaraşır

Atlas-ı çarh olsa rahş-ı tab'ıma bergüstvân (K.52 / 56. , s.226)

Kümeýt siyah kuyruklu ve siyah yelesi bir attır. Şarimiz bu at çeşidini kendi kalemi için teşbih unsuru olarak kullanmıştır. Divan'da eblak, nukra hınk ve tevsen, felek için benzetme unsurudur. Sultanın atı , hareketlerindeki çeviklik ve ataklık bakımından gökyüzü (âsmân)'nün dönüşü ile benzerlik göstermektedir:

O çâpük-şehsüvâr-ı arsa-i devrân ki râm eyler

Ne denlü tünd olursa tevsen-i çarh-ı sebük-tâzı (K.23 / 15. , s.118)

Semend, güzel ve çevik bir attır. Sultanın baht, talih ve ikbali için teşbih unsurdur. Onun ayağından çıkan tozlar dokuz kat gökyüzünü doldurur. Feleğin meydan olarak düşünüldüğü benzetmede “ eşheb ” sultanın ikbali için söz konusu edilmiştir. Renk bakımından Edhem akşam , Eşheb ise gündüz için kullanılır. Eblâk yer aldığı bir beyitte de “ devrân ” için teşbih unsuru olmuştur:

Eyleye tâ Husrev-i sâhib-kırân-ı şark u garb

Eşheb-i zer pâlehang-i subh ile cevân-geri (K.14 / 62. , s.94)

bb) At İle İlgili Tasavvurlar

aaa) Sopa, Ok, Göz Nuru, Yıldırım, Rüzgar , Kasırga, Ejder, Aslan

Bir beyitte memduhun övgüsü yapılırken atının ayağı (pây-ı semend)'nın ucu, kıvrık bir sopa (savlecân)'ya benzetilmiştir. Düşmanın kellesi ise bu sopa (savlecan)'nın döndürdüğü top olarak tasavvur edilmektedir:

Ol âsmân-şitâb ki hengâm-ı pûyede

Her na'li bir hilâl-i kevâkib-feşân olur (K.29 / 38. , s.139)

Atın hızı ise kaza oku (tîr-i kazâ)'na benzetilmiş, sürat itibariyle ise aşkın ah oku (tîr-i âh)'ndan daha üstün tutulmuştur. Bu tasavvurda memduhun atı “ Burak ” gibi gökyüzüne yükseliyormuş gibi düşünülmüştür:

Burak-âsâ zemînden ger azîmet etse eflâke
Eder sür'atde sebkât tîr-i âh-ı arş-peymâya (K.19 / 16. , s.106)

Yine sürati itibariyle göz nuru (gözün görüş gücü)'na benzetildiği görülüyor. Bu tasavvurda memduhun bütün atları , kaza okları olarak da düşünülmüştür. Göz nuru (nûr-ı basar) hem atların menzile ışık hızı ile ulaşma kabiliyetine sahip olduklarını, hem de kaza gibi aniden ortaya çıkışlarını göstermektedir:

Menzile nûr-ı basar gibi berâber erişir
Olsa her birine hem-pûye eger tîr-i kazâ (K.18 / 29. , s.101)

Memduhun atı yine hızı itibariyle rüzgâr gibi esen, hızlı hareket eden anlamına gelen “bâd-pâ ” sıfatıyla verilerek bir beyitte kasırga (sarsar) bir başka beyitte de yıldırıma benzetilmiştir:

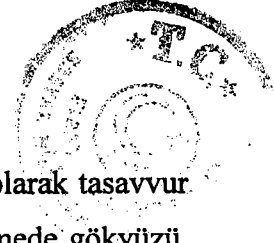
Ne sabâ sâ'ika dersem yaraşır sür'atde
Ki segirdirken ana sâyesi olmaz hempâ (K.18 / 2. , s.100)

Sultanın atı, hızı ve azameti yönüyle, Anka kanatlı bir ejder (ejderhâ-yı Ankâ-per)'e ve bir diğer beyitte de uçan ejderha (ejderhâ-yı perrân)'ya benzetilmiştir:

Ne ra'nâ rahş olur el-hak ol ejderhâ-yı Ankâ-per
Ki eyler cilvesi şermende tâvus-ı hırâmânı (K.12 / 28. , s.82)

Memduhun “ Arslan Dorusu ” adlı atı, ağızına takılan gem ile, zincire vurulmuş kızgın bir aslan olarak tasavvur edilmiştir:

Bir de Arslan Dorusudur ki gemin gördükçe
Kendidir aynı ile şîr-i ner-i silsile-hâ (K.18 / 26. , s.101)

bbb) Dîbâ, Hârâ, Kâse, Leylâ, Rakkâ , Ay, Hilâl, Âteş

Atın cismi ve rengi “ al dîbâ ” ve “ al hârâ (kırmızı ipekli kumaş) ” olarak tasavvur edilmiştir . Memduhun atının tırnağı ise “ kâse” ye benzetilmiştir. Bu benzetmede gökyüzü, şekil itibariyle, o atın tırnağı; hilal, nalı; sabit yıldızlar da bu nalın üzerindeki çivi başlarıdır:

Cihân-ı sür'ate gûyâ felekdir kâse-i sümümü

Ser-i mîhî sevâbit na'l-i zerrindir yeni ayı (K.28 / 22., s.134)

Bir beyitte ise atlar güzellikleri yönüyle de Leyla ile kıyaslanıp ondan üstün tutulmuştur. Şair, Mecnun'un bu atları görmesi halinde, Leyla'yı unutacağını söylüyor:

Görse ger bunları Mecnûn-ı melâmet-dîde

Yâdına gelmez idi bir dahî hüsn-i Leylâ (K.18 / 21., s.101)

Sultanın atı, hareketlerindeki güzellik ve zarafet açısından “ rakkas ” a benzetiliyor. Atının nalı (na'li semend) ise, şekil bakımından, ay ile münasebete getiriliyor. Nal, şekil ve değer itibariyle hilale benzetilmiştir; bu durumda, nalın çıkardığı kıvılcıklar yıldızlara teşbih edilmektedir:

Ol âsmân-şitâb ki hengâm-ı pûyede

Her na'li bir hilâl-i kevâkib-feşân olur (K.29 / 38., s.139)

Bir başka beyitte at, sürati ve koşması sebebiyle sıçrayan ateş (ateş-i bâb-devrân) gibi düşünülmüştür. Eğer ateşin kıvılcıkları gökyüzünün en üst tabakasına çıkabilseydi, memduhun atı için teşbih unsuru olabilirdi, deniliyor:

Cehende âteş-i bâlâ-devân derdim eger âteş

Zemînden ok gibi pertâb edeydi evc-i a'lâya (K.19 / 15., s.106)

Bir başka beyitte Tevsen, harlı olarak yanan ateşe, Saçlı Doru da, rengi ve vücudunun hareketleri sebebiyle, “ yanar ateş ” biçiminde gösterilmiştir. Bu tasavvurda siyah yelesi de anber kokulu dumana benzetilmiştir:

Nice Saçlı Doru güyâ ki yanar âteşdir

Dûdudur anın o yâl-i siyeh-i anber-sâ (K.18 / 13. , s.100)

ccc) Zırh, Döldül, Burak, Cibril, Melek, Seyis, Hümâ, Kuş, Tavus

Sultanın atının savaşta giydiği gömlek (zırh) Ankanın kanadına, memduhun atı “çapük-rahş ” sıfatıyla ele alınarak Döldül’e ve “ berk-sür’at (yıldırım gibi hızlı) ” sıfatı ile ele alınarak Burak’a benzetilmiştir. Burak, hız açısından, memduhun atı için teşbih unsurudur. Hız konusunda “ bal açmak (kanat açmak) ”tabiri kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair, memduhun atının kendisi değil, mermere çizilen tasviri bile Burak gibi cennete doğru hızla uçabilecek kabiliyettedir, diyor. “ Uçmak ” kelimesinde ihamı tenasüp sanatı vardır:

Bâl açar uçmağa mânend-i Burâk-ı cennet

Etseler şeklini bir levh-i ruhâma tasvîr (K.40 / 34. , s.179)

Bir diğer beyitte memduhun atı, hızı yönüyle “ Cibril ” ile kıyaslanmıştır; bu mukayesede at üstün çıkarılmıştır. Melek, sultanın atının seyisi (gâşiyedâr) olarak tasavvur edilirken, diğer tarafta sultanın atı “ Hümâ ” ya benzetilmiş ve koşması açısından “ uçar kuş ” olarak nitelendirilmiştir. Güneş ise, bu atın nalına yüzünü sürerse yerinde olur denilmektedir:

Pîş-i pâyında melek gâşiyedâr olsa mahal

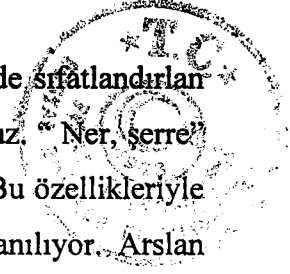
Na’l-i zerrîne pûrşîd yüzün sürse revâ (K.18 / 52. , s.103)

Sultanın atı nurdan kanadı olan bir “ melek ” gibidir. Bir beyitte “ uçmağ ” kelimesinde söz sanatı yapılmıştır. Şair, aşağıdaki beyitte atın yürüyüşü itibariyle tavusları dahi kıskandıracak bir güzellik arz ettiğini söyler. Görünüşü yönüyle de Anka kanatlı bir ejder gibi azametlidir :

Ne ra’nâ rahş olur el-hak ol ejderhâ-yı Ankâ-Per

Ki eyler cilvesi şermende tâvus-ı hırâmânı (K.12 / 28. , s.82)

b) Aslan (Şîr, Gazanfer, Hizebr)

“ Şîr-i jiyân (kızgın aslan) ” , “ şîr-i ücem (yırtıcı aslan) ” şeklinde sıfatlandırılan aslanın beyitlerde cesaret ve kuvvetin timsali olduğunu rahatlıkla görebiliyoruz. “ Ner, şerre ” sıfatlarıyla anılan aslan zincire vurulması yönüyle de beyitlerde yer almıştır. Bu özellikleriyle birlikte düşünülen aslan, memduhun atı için benzetme unsuru olarak kullanılıyor. Arslan Dorusuadlı at , ağzındaki gem’i ile zincire vurulmuş bir aslan gibidir:

Bir de Arslan Dorusudur ki gemin gördükçe
Kendidir aynı ile şîr-i ner-i silsile-hâ (K.18 / 26. , s.101)

“ Şîr-i jiyân ” ın bir beyitte ceylan yavrusu ile birlikte zikredilmiştir. Memduhun adaleti, kızgın aslan ile ceylan yavrusunun birlikte yaşamalarına imkan sağlayacak niteliktedir. Bir başka beyitte de şairin kendisi için teşbih unsuru olmuştur. Bu durumda fesatçı kişiler tilkiye teşbih edilerek şair kendi değerini ortaya koymaya çalışmıştır:

Bir düzd-i nâbekâr-ı ma’ânî-tırâş iken
Yâran sözüyle şâ’ir olur nüktedân olur (K.29 / 66. , s.141)

Sultan vasıflandırılırken “ Hizebr-i ma’reke (savaş alanın aslanı) ” ibaresi kullanılmıştır. Sultan IV. Murad, bu tasavvurda Haydar-ı Kerrâr (H.Z.Ali)’ye benzetilmiştir. Sultanın cenk alanındaki durumu ifade için ise “ şîr-i ücem (yırtıcı aslan) ” ve “ şîr-i yele (saldırgan aslan) ” sıfatları kullanılmıştır:

Gâhî ki şîr-i yele hışm ile tîg alır ele
Olur cihân pür-zelzele basdikça meydâna kadem (K.15 / 28. , s.96)

“ Ner (kızgın) ” sıfatıyla ele alınarak sultanın adaleti sayesinde meydana gelen huzur ve güven ortamında aslanın en zayıf varlıklara dahi zarar veremeyeceği anlatılmaya çalışılıyor. Hatta aslanın göğsü, ceylan yavrusunun başını koyup uyuduğu bir yastık gibi düşünülmüştür:

Ol kadar âsûde âlem sâye-i adlinde kim
H’âb-gâh eyler gazâle pehlû-yı şîr-i neri (K.14 / 33. , s.92)

“ Şîr-i bâlîn ” üzeri aslan motifleriyle işlenmiş yastık demektir. Aslan bu yönüyle de mısralara konu olarak girmiştir. Memduhun adaleti cihana öyle bir revnak katar ki, kaplanın postu ceylân yavrusuna üzeri aslan işlemeli yastık olur:

Verse ger mâşîta-i adli cihâna revnak

Şîr-i bâlîn-i münakkaş olur âhûya peleng (K.38 / 16. , s.172)

c) Kaplan (Peleng)

Kaplan için söylenenler de aslaninkinden farklı olmayacaktır. Kaplanın da, memduhun adaleti sayesinde, avı olan ceylan (âhû)’a zarar verememesi söz konusu ediliyor. Bu adalet sayesinde kaplan, ahunun, üzerinde aslan motifleri bulunan nakışlı ve renkli yastığı olarak tasavvur edilmiştir, demiştik.

Kaplan, renkli ve benekli derisi ile, aşk ateşi neticesinde vücudu yanmış aşık için teşbih unsurudur. “ Kaplan-aşık ” ilişkisi, sevgilinin ahu olarak tahayyül edilmesiyle ilgilidir. Sevgili, aşıkının vücudunu aşk ateşi ile yakarak kaplan derisi gibi bir şekle getirmediğçe ona zerre değer vermez, denilmektedir:

Bağlamaz seg yerine âşıkını ol âhû

Dağlar cismini hem-reng-i peleng etmeyicek (G.69 / 3. , s.314)

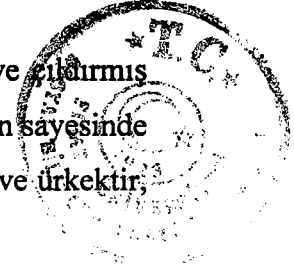
d) Âhû (Ceylan, Gazâl)

Hem nâfe istihsal etmesi, hem de gözlerinin güzelliği ile ele alınmış olup , bulunduları ülke (deşt-i Hutten) ile birlikte zikredilmiştir. Ceylan gözlü sevgilinin gezdiği bahçe sanki Hutten sarası gibidir:

Erdi yine subh-ı visâl nâfe-güşâ bâd-ı şimâl

Gel seyre ey çeşm-i gazâl bâğ oldu san dest-i Hoten (G.97 / 5. , s.327)

Gözlerinin güzelliği dolayısıyla sevgili için, halis misk (nâfe)’i de yüzde beliren ayva tüyleri için teşbih unsuru olan ceylan, “ âhu-bere, gazâl-i mâde ” gibi isimlerle de şiirlere konu olmuştur. “ Âhû-bere ”, sultanın koruculuğu sayesinde yırtıcı hayvanlardan emindir,

onlardan korkmaz. Öyle ki, “ gazâl-i mâde ”, sultanın adaleti sayesinde kızgın ve zılgınlık aslanın bile zararına uğramayarak onun kızkardeşi olabilir(bkz.Aslan). Memduhun sayesinde ceylan yavrusu aslanın dadılığı ile gözetim altına alınmıştır. “ Ahû-beçe ” güçsüz ve ürkektir, sultanın fermanına uyararak, kızgın aslanın dizinde uyur, denilmektedir:

Adli ger nâzım-ı ahvâl-i ded ü dâm olsa
Alır âhû-bereyi dâye gibi dûşuna şîr (K.40 / 26. , s.179)

Dişi ceylan (mâde âhû), memduhun adaleti sayesinde kızgın aslan (şîr-i ner) ile dost olmuştur:

Mâde âhu ile şîr-i ner olur hem-h'âbe
Heves-i sayd-ı kebûterle per açmaz şâhin (K.47 / 29. , s.202)

e) Geyik (Gazâle)

Av hayvanı olduğu ve aslan tarafından avlandığı söz konusu edilmiştir. Ancak yine memduhun adaleti ve koruyuculuğu sayesinde bunun gerçekleşmeyeceği dile getirilmiştir. Hatta geyik, sultanın adaleti sayesinde meydana gelen huzur ve güvenle yaşamaktadır denilmektedir:

Ne kişver kim ana adli nigebân ola ol yerde
Gazâle saydgâh-ı şîr-i ner cây-ı temâşâdır (K.48 / 25. , s .204)

f) Fil (Pîl)

Kızgın fil (pîl-i demân), yer aldığı bir beyitte, gücü yönüyle sözkonusu edilmiştir. Zayıflık açısından sembol haline gelmiş sivrisinek (peşşe) ile birlikte ele alınmıştır. Beyitte memduhun gücü (iktidar) anlatılmak istenmiştir:

Ger verse iktidârı za'îfana takviyet
Peşşe harîf-i hamle-i pîl-i demân olur (K.29 / 30. , s.138)

g) Köpek (Seg)

Yer aldığı bir beyitte, aşğın, sevgilinin kapısında beslediği köpek (rakip)'lere, gönü (kalbi)'nü parça parça yapıp feda etmeyi düşündüğü zikredilmiştir:

Cân ü dil hâk-i reh-i tûsen-i dildârâ fedâ

Pâre pâre dil-i sad-pâre seg-i yâra fedâ (G.7/2 ,1. , s.284)

h) Kedi (Gürbe)

Kedi yırtıcı hayvanlar karşısındaki güçsüzlüğü sebebiyle ele alınmıştır, ancak bu hayvan, memduhun gazabı ile terbiye edilecek olursa, kızgın ve yırtıcı aslanı bile parçalayabilecek güce sahip olacağı söz konusu edilerek memduhun gazabının derecesi gösterilmek istenmiştir:

Olsa ger tab'-ı nebâhtâta mürebbî gazabın

Gürbe-i bîd ola bâzû-şiken-i şîr-i ücem (.K.51/34, s.221)

ı) Eşek (Har)

Eşek, değer açısından düşük, yani insani vasıflardan uzak kişiler için dolayısıyla da rakip için teşbih unsurudur. Bu karakterde olan kişiler için “ har-nijâd ” tamlaması da kullanılmıştır:

Har diyemem belki sitemdir hara

Fazla-i haşv-i şikem-i rûzgâr (K.43 / 10. , s.188)

i) Koyun (Gûsfend)

Koyun, yer aldığı bir beyitte, şairin zem ettiği (kötilediği) kişiyi çoban olarak tasvir etmesi sonucu şiire girmiştir. Şair, sözünü ettiği kişinin çok önceleri dünyaya gelmiş olması halinde, ancak Ad kavminin koyunlarına çoban olabileceğini söyleyerek gayet ince ve nükteli bir biçimde alay etmiştir:

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

O terkîb ile beş bin yıl mukaddem gelse dünyâya

Acep çoban olurdu gûsfend-i kavm-i âd üzre (K.44 / 16. , s.192)

j) Öküz (Gâv)

İnsanî vasıflardan uzak kişiler için dolayısıyla rakip için teşbih unsuru olan bu hayvan,

feleğin nimetlerinden nasip alamayan değerli kişilerle kıyaslama için söz konusu edilmiştir.

Felek erdemli kişileri değil, eşek ve öküz tabiatlı olanları ihsanına gark eder:

Tek sitem eylemesin bana ko mebzûl olsun

Bir alay gâv u hara ni'met-i erzân-ı felek (K.25 / 4. , s.123)

Eski Hint inancında dünyayı boynuzları üzerinde taşıdığına inanılan öküz demek olan “ gâv-ı zemîn ”, memduhun atının övgüsü sebebiyle beyte alınmıştır. Memduhun atının ayağının bir darbesi, gâv-ı zemînin kafasını koparmaya yetmektedir:

Şikest eyler ser-i gâv-ı zemîni sadme-i pâyı

Çıkar şiddetle pertâb ettiği mîhü süreyyâ (K.19 / 13. , s.106)

k) Tilki (Rûbeh)

Divan'da yer aldığı bir beyitte fesatçı kişiler için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.

Beyitte tilki, erdemli kişiler için teşbih unsuru olan aslan ile mukayese edilir:

Gör i'tikâd-ı fâsadin etmez bu fikri kim

Rûbeh nice mukâbil-i şîr-i jiyân olur (K.29 / 65. , s.141)

3) Balıklar, Böcekler, Sürüngenler

a) Balıklar

aa) Balık (Mâhî)

Divan'da pulları yönüyle ele alınmış olup memduhun lutuf rüzgarının etkisini ifade

için söz konusu edilmiştir. Lutuf rüzgarının etkisiyle balıkların pullarını dahi, ateşten açılmış

yaralar (dâğ-ı âteşnâk)'a benzetilmiştir. Beyitte memduhun etkisi ve gücü anlatılmaya çalışılıyor:

Her pulu bir dâğ-ı âteş-nâk olur mâhîlerin

Ger nesîm-i lutfu külhandan yana olsa vezân (K.52 / 36. , s.225)

bb) Yengeç (Harçeng)

Yengecin memduhun adaletinin terbiyesi ile semender tabiatı kazanacağı söz konusu edilmiştir. Beyitte tabiatı icabı birbirine zıt olan ateş ve suyun memduhun himmeti ve adaleti ile uyuşabilmesi dile getirilmek isteniyor. Beyitte yengeç suyun, semender ateşin sembolleridir. Suyun ateşe dönüştüğü ifade ediliyor:

Bulsa ger terbiyet-i ma'deletin âteş ü âb

Bir olur tab'-ı semenderle mizâc-ı harçeng (K.38 / 17. , s.172)

b) Böcekler

aa) Sivrisinek (Peşşe)

Divan'da memduhun iktidarından nasibini alacak olursa, kızgın ve güçlü bir fil (pîl-i demân)'e döner şeklinde geçmektedir. Sivrisinek, aczin, güçsüzlüğün; fil ise güç ve kudretin temsilcileridir:

Ger verse iktidârı za'îfana takvîyet

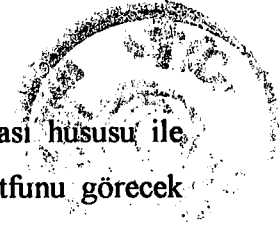
Peşşe harîf-i hamle-i pîl-i demân olur (K.29 / 30. , s.138)

bb) Sinek (Meges)

Kanatlarını çırpmasından dolayı oluşan hava sebebiyle ele alınmıştır. Memduhun yürüyüşündeki hiddetin oluşturduğu havadan nasibini alan sineğin kanatlarını çırpması sonucunda oluşan hava dağları dahi devirebilek güce sahiptir denilmektedir:

Bulsa ger hiddet-i azminden eser-i tab'-ı hevâ

Ey hüner mend-i yegâne hüner-endûz-ı vahîd (K.55 / 32. , s.232)

cc) Pervâne

Pervane, yanan mumun etrafında dönmesi ve sonunda kendini yakması hususu ile iirlere konu olmuştur . Divan'da kanadını ateşte yakan pervane sultanın lutfunu görecektür. Eğer olursa, gül yaprağından kanadını telafi edebilme imkanına sahip olacaktır denilmektedir:

Olsa meselâ râbîta-perdâz-ı mükâfât

Pervâneye gül-berki telâfi-i per eyler (K.11 / 35. , s.78)

dd) Çekirge (Cerâd)

Memduhun karşısındaki diğer sultanlar için benzetme unsurudur. Bu teşbihte memduh la Anka'ya benzetilmiştir. Bu iki varlık, uçuşları yönüyle birbirleriyle kıyaslanıyor:

Nice benzer sana tarz-ı pâdişâhân-ı selef

Bir midir pervâz-ı Ankâyile pervâz-ı cerâd (K.26 / 30. , s.128)

ee) Örümcek (Ankebût)

Örmüş olduğu ağı yönüyle ele alınıyor. Memduhun himmetine mazhar olan örümcek ğı, felek gemisine yelken olarak düşünülüyor:

Ger ankebûta himmeti yâr olsa perdesi

Keştî-i çapük-i felek bâdbân olur (K.29 / 31. , s.138)

ff) Karınca (Mûr)

Divan'da zayıflığı ve acizliği sebebiyle “ zebûn ” olarak anılmıştır. Memduhun himmeti sayesinde güç kazanabileceği, hatta H.Z. Süleyman'ın düşmanı olan “ dev ” in gücüne sahip olabileceği dile getirilmiştir:

Ger etse himmeti imdâd-ı âcizân-ı cihân

Herif-i dîv-i Süleymân olurdu mûr-ı zebûn (K.58 / 32. , s.245)

Kûh-ı Elbürzü yakar sadme-i mûr
Mûr-ı pâ-mâl edemez pîl-i cesîm (K.27 / 31. , s.132)

Karınca, Divan'da, sultanın atı dolayısıyla da anılmıştır. Sultanın atı o kadar hızlı ve nazik hareket eder ki, karıncanın gözünün üzerinden geçse bile ona bunu hissettirmez denilmektedir:

O denlü çüst ü çâpükdür o cism-i kûh peykerle
Ki cevlân etse tuymaz çeşm-i mûr-ı nâ-tüvân üzre (K.6 / 38. , s.62)

c) Sürüngenler

aa) Bûkalemûn

Bukalemun zikredildiği iki beyitten birinde şairin düşünce ışığı için benzetme unsuru olup gönlün yatak odasına rengarenk ışıklar saçtığından bahsedilir. İkinci beyitte ise renk değiştirme özelliği de göz önüne alınarak dünya için teşbih unsur olmuştur. Dünya bukalemunu, şairin nakışlı gönül levhasını kıskanmaktadır:

Zamân düşer ki olur levh-i sâde-i tab'ım
Nukûş-ı sihr ile reşk-i cihân-ı bûkalemûn (K.58 / 47. , s.246)

bb) Yılan (Mâr, Ejderha, Ejder)

Ejder, güzelin yanağına dökülen saçlar (zülf) için teşbih unsuru olmuştur ve bu ifade bir başka beyitte de kıvrımlı yılan anlamına gelen “ mâr-ı ham-be-ham ” şeklinde ifade edilmiştir. Sevgilinin ince beli “genc-i nihân” olarak düşünülmektedir . Saçlar ise bu hazineyi koruyan bekçi (pâsbân) şeklinde tahayyül edilmiştir:

Zülfün mü yâ gezende siyeh mâr-ı ham-be-ham
Kim pâsbân-ı genc-i nihân-ı miyân olur (K.29 / 15. , s.137)

cc) Timsah (Neheng)

Kerem deryası olan memduhun kılıcı timsah (neheng)'a benzetilmiştir. Bu tasavvurda şekil ve renk benzerliği söz konusudur:

Âlem-i cûd u cihân-ı azamet kim olmuş
Velî deryâ-yı kerem tîğı meyânında neheng (K.38 / 6. , s.171)

Bir başka beyitte sultanın ordusundaki toplar için de teşbih unsurudur:

Mevc-i pey-der-peydir ol bahra sipâh-ı saf-be-saf
Bir neheng olsa n'ola her top-ı ejder-peykeri (K.14 / 14. , s.91)

dd) Semender

Ateşte yaşadığına inanılan bu varlığın memduhun himmeti ile yengeç tabiatı kazanabileceğinden bahsedilerek iki zıt unsurun uyuşmasından söz edilmiştir. (bkz . Yengeç)

V) BİTKİLER

1) Ağaçlar

a) Genel Olarak Ağaç (Nihâl, Şâh, Dıraht)

Ağaç ve dalları;şekli, üzerindeki çiçekleri ve tohumları gibi özellikleriyle Nefî Dîvânı'nda yer alır ve çeşitli tasavvurlara konu olur.

Nihal, şairin kalemi için teşbih unsurudur. Sidre ve Tuba, bu kalemin güzelliğine daha doğrusu bu kalemle yazılan şiirlerin güzelliğine meftundur:

Nihâl-i hâmemme dil-beste Sidre vü Tûbâ
Zülâl-i nazmıma leb-teşne kevser ü tesnîm (K.33 / 45. , s.157)

Bahar mevsiminde süslenen ağaçlar, tıpkı süslü kemeri belinde bir güzel olarak düşünülüyor. Beyitte memduhun övgüsü yanında tabiatta insan güzelliği görülmeye çalışılmıştır:

Ger lutfu mûhim-sâz-ı bahâr olsa dırahtın
Her şâhını bir şûh-ı murass'-kemer eyler (K.11 / 31. , s.78)

Dalların çiçeklerle süslenmiş hâli , nevrüz sultanının ak çadırı için düşünülmüştür. Bu beyitte de “ insan-tabiat ” tasavvuru tam tersine işlenmiş, renkler göz kamaştırıcı bir biçimde ele alınmıştır:

Nitekim her dıraht-ı pür-şükûfe şâh-ı nevrûzun
Kura çetr-i sefidin sahn-ı bâğ u bûstân üzre (K.6 / 52. , s.62)

Beyitlerde, tohum, bitkilerin esasını, özünü teşkil etmesi yönüyle zikrolunuyor. Çeşitli tasavvurlar sebebiyle ele alınan tohum, ateş parçası (tohm-ı şerer)'nı ifade için de kullanılmıştır. Tohum ve ateş nesnelere üzerinde zıt etkilere sahip iki unsurdur; biri var etmeyi, diğeri ise yok etmeyi ifade eder. Bu yönleriyle aşağıdaki beyitte anlam tezadı bulunmaktadır. Ayrıca mübalağa sanatı da dikkat çekmektedir. Beyitte “ feyz, hâk, şerer, hava ” unsurları zikredilerek anâsır-ı erba`a ortaya konulmuştur:

Ne kişver kim bahâr-ı devletinden feyz alır hâki
Biter tohm-ı şerer lutf-ı hevâsından duhân üzre (K.6 / 24. , s.60)

b) Ağaç Çeşitleri

aa) Selvi (Servi)

Divanda en sık adı geçen ağaç çeşidi selvidir. Boy ve şairin kendi kalemi (serv-i çemân) için teşbih unsuru olmuştur. “ Serv-i çemân ”, şeklinde sıfatlandırılarak üzerinde bülbüllerin ötüşüne dikkat çekilmiş, “ selv-i gül-endâm ” sıfatı ise sarmaşıkların sarıldığı selviler için sözkonusu edilmiştir:

Her nev-reside şâh-ı gül aldı eline câm-ı mül
Lutf et açıl sen dahî gül ey serv-i kadd-i gonca-fem (K.15 / 10. , s.95)

Aynı beyitte, şair, havanın berraklaşmasını “ beyaza çıkmak (temize çekilmek, bir yazının, bir resmin karalamasının temize çekilmesi) ” ifadesiyle zikrederek bu berraklaşma neticesinde selvilerin bütün teferruatlarıyla görülmeye başlandığını anlatmaya çalışmıştır:

Yine çıkdı beyâza nakşı her serv-i gül-endâmın
Sarıldı yâsemen şâh-ı nihâl-i ergavân üzre (K.6 / 3. , s.59)

bb) Tûbâ

Sidre'de bulunan ve kökü yukarıda, dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen ilahi bir ağaçtır. Her çiğnenmesinde ve her yutumunda başka lezzetleri olan meyveleri vardır.

Divanda, Tuba ağacı, bahar mevsiminde, bahçelerin güzelliği ile cennetteki bahçeler kıyaslanırken bahis konusu edilmektedir. Şair, cennette, kökü gökte, dalları aşağıda olan Tuba ağacının dışında dümdüz ağaçların olup olmadığını soruyor:

Bir dıraht-ı ser-firâzı var mı bâğ-ı cennetin
Yohsa ancak vâ'ızın medh ettiği Tûbâ mıdır (K.7 / 8. , s.63)

cc) Söğüt (Bîd)

Yer aldığı beyitte şekli ve rengi itibariyle hançere benzetilmiştir. Bu hançer nemduhun kahır ve gazabı için söz konusudur. Hançere benzeyen söğüt, bu kahır ve gazaptan nissesini alacak olursa, çeliği dahi ikiye biçebilecektir:

Olsa ger nâmiyede kuvvet-i kahr u gazabı
Çâk ederdi dil-i pûlâdı ser-i hançer-i bîd (K.54 / 34. , s.232)

Divanda “ müşg-bîd-i ser-nigûn ” şeklinde geçen , dalları aşağı doğru sarkmış Acem söğüdü (sultânî söğüt), cennetteki Tuba ağacı ile kıyaslanmaktadır. Tuba ağacının yaprağının lüştüğü toprak, bu ağaca misk kokuları vermiştir:

Bunda Tûbâdan kalır mı müşk-i bîd-i ser-nigûn
Yâ gubâr-ı berk-i Tûbâ anda müşk-âsâ mıdır (K.7 / 9. , s.63)

dd) Sidre

Tefsirde bu ağacın Arş'ın sağ yanında bulunan ilahi bir ağaç olduğu söylenir. Hadislere göre altıncı kat göktedir. Gökyüzüne yükselenler ancak buraya kadar çıkabilmişlerdir. Sidre'nin yanında cennet vardır ve cennetin nehirleri onun altından akar. Padişahın yüceliği, makamı için de birer semboldür. Divan'da da Sidre memduh için söz konusu edilmiştir. Memduhun gökyüzü kadar yüce ve değerli olan köşkünün merdiveni olarak tasavvur edilir:

Ne mümkün böyle bir âlî-binâ bir dahî ger olsa

Kazâ mi'mârî Sidre nerdübânî çarh müzdürü (K.35 / 4. , s.161)

2) Çiçekler

a) Genel Olarak Çiçekler (Şükûfe, Ezhâr)

Çiçekler, ağaçlarla olan beraberlikleri , bahçede bulunuşları, güzellikleri, renkleri ve kokuları ile anılmaktadır. Onlar etrafa yaydıkları koku (bûy) ile insanların dimağında güzel etkiler bırakırlar. Bu yönüyle saba (kokuları dağıtma görevinde olduğu düşünülen rûzgâr), attar ile bahse tutuşmuş olarak tasavvur ediliyor:

Bûy-ı ezhâr-ı çemen tutdu o denli âlemi

Bahs eder bâd-ı sabâ attâr ile nevrûzda (G.120 / 4. , s.339)

Anber kokulu çiçeklerle dolu bahçe, zamanın dimağını (yani insanları) kendinden geçirir, mest eder:

Nedir ravza-i anber-sirişt-i dil-keş ü hurrem

Ki mest eyler dimağ-ı rûzgârî buy-ı ezhârî (K.14 / 16. , s.87)

Çiçekler, bahar mevsiminde, renk ve şekil itibariyle süs biçiminde düşünülerek gelinler (arûsân)'e benzetilmektedir ve " arûsân-ı bahâr " ifadesiyle zikredilmektedir:

Başladı cilveye nâz ile arûsân-ı bahâr

Perdeden şâhid-i gül çehre-nümây oldu yine (G.107 / 3. , s.332)

Çiçek yaprağı (berk-i ezhâr), baharı müjdeleyen, üzerinde müjde yazıları bulunan sayfa olarak düşünülüyor. Bu müjdeyi getiren ise nesim rûzgarıdır:

Nesîmi tâzeler pür-müjde olmuş berk-i ezhâr

Hevâ-yı dil-keşi nevrûz eder eyyâm-ı bâhûrî (K.35 / 12. , s.162)

b) Çiçek Çeşitleri

a) Gül

Dîvân şiirinde bahsi en çok geçen çiçek güldür. Gül, bahar mevsimine adını veriş (gül devri), bu mevsimin “ zevk u safâ ” ve yiyip içip eğlenme mevsimi oluşu, rengi, açılmış hâli le şiirlere konu olmuştur:

Gül devri ayş eyyâmıdır zevk u safâ hengâmıdır

Âşıkların bayramıdır bu mevsim-i ferhûnde-dem (K.15 / 3. , s.94)

“ Gülgûn ” ifadesi gülün rengi ile birlikte güzelin yanağını ifade etmektedir. Gül, rengi, şekli ve letafeti yönleriyle daima güzelin yanağı için teşbih unsuru olmuştur:

O ra'nâ kâmet-i mevzûn o refâtâr-ı hoş-âyende

O zibâ ârız-ı gülgûn o ruhsâr-ı safâ-güster (K.21 / 32. , s.113)

Gül ile gönül (dil) arasında kurulan münasebet de dikkat çekmektedir. Beyitte “açılmak ” kelimesinin hem gerçek, hem de mecaz anlamlarından yararlanılarak istihdam sanatı yapılmıştır. Bu kelime, gerçek anlamı ile gülün, mecaz anlamı ile de gönlün açılmasını ifade etmektedir:

Nice açılmasın dil gül gibi bir böyle gülşende

Ki nev-rûz-ı sabâdır hep nevâ-yı bülbül-i zârî (K.14 / 15 , s.87)

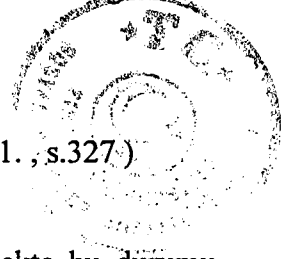
Gülbün, gül çıkarması ve çiğ taneleri ile birlikte ele alınmakta ve sultanın şehzadeleri için teşbih unsuru olmakta ve şehzadelerin vasıflarını ifade ederken kullanılmaktadır.

Gül ile ilgili olarak, üzerinde en çok durulan ve işlenen husus, açılması hâlidir. Gülün açılmışlık hâli “ giribân açmak ” ve “ gül-gûn kabâ ” ifadesiyle ortaya konulmuştur. Gülün,

“gülgûn kabâ ” giymesi, yeşil yapraklardan kurtulup kırmızı ve latif görünümünü sergilemesi anlamındadır:

Eski nesim-i cân-fezâ canlandı erbâb-ı çemen

Güller giyip gülgûn kabâ güldü açıldı nesteren (G.97 / 1. , s.327)

O açılmış haliyle gülen ve konuşan ağız olarak da tasavvur edilmekte bu durumu “tebessüm ” ifadesi ile birlikte verilmektedir:

Tûtî tekellüm etmede bülbül terennüm etmede

Gonca tebessüm etmede sahn-ı çemen pür-encümen (G.97 / 4. , s.327)

“ Gül-i ra'nâ ” sarı ve kırmızı olmak üzere iki ayrı rengi bünyesinde bulunduran bir gül cinsidir. Yüze benzetilerek birbirinden farklı olan renkleri ortaya konulmuştur. Sevgilinin yanağı da kırmızılığı ve yuvarlaklığı bakımından güle benzetilmiştir:

Hat gelse ruh-ı yâre yeter kâkül ü zülfü

Gül gitse n'ola sünbül ü reyhân elimizde (G.110 / 6. , s.334)

Gül, gülsuyu (cûllâb) hâli ile de şiire girmiştir. Şair, sultanın lutuf kadehinden gülsuyu içerek ağzını tatlandırmıştır:

Beni cüllâb-ı câm-ı lutfun etdi şöyle şîrîn-kâm

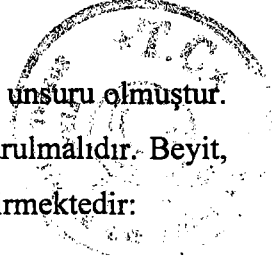
Ki memdûhu ola zâtın gibi bir nüktedân-server (K.21 / 24. , s.112)

Gül, bahar mevsiminin “ sultan ” ı olarak düşünülür .Gülbahçesi ise onun tahtıdır.

Memduhun adalet suyu ile yeşerip büyüyen gül dalı güvenlik ve koruyuculuk kavramı için de teşbih unsuru olmuştur:

Ol dâver-i zamâne ki âb-ı adâleti

Gülbün-firâz-ı gülşen-i emn ü emân olur (K.29 / 19. , s.138)

Gül, şekil itibariyle, sultanın atının toprakta bıraktığı izler için teşbih unsuru olmuştur. Bu durumda “ gül ” ile “ nal ” ın şekil benzerliği de göz önünde bulundurulmalıdır. Beyit, sultanın teşrifi sebebiyle ayaklarına güllerin serpilmesi hususunu da tedai ettirmektedir:

Dem-i cevlânda kim na’li yer eyler câ-be-câ yerde
Saçar hâk üstüne gûyâ sabâ gülberk-i ra’nâyı (K.28 / 23. , s.135)

Gül kokusu yönüyle sultanın ahlâkının güzelliğini ifade için kullanılmıştır:

Kahrı sipihr-i pür-sitemin od eder yerin
Hulku cihâna bûy-ı gül ü gülistân verir (K.5 / 36. , s.57)

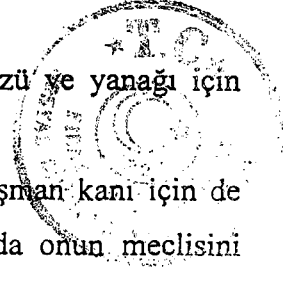
Ayrıca, budağından yüzünü göstermesi yani açılması, tahtından kendisini gösteren sultan için teşbih unsuru olmuştur. Bu durum, ilgili kasidenin girizgâh beyti ile kompozisyon açısından uyumlu bir hâl göstermektedir:

Firâz-ı gülbün-i pür-jâleden gül gösterir rûyun
Şeh-i âlem gibi taht-ı murassa’ nerdüban üzre (K.6 / 15. , s.60)

Gül, sultanın, ikbalinin yüceliği ve yüksekliği için benzetme unsuru olmuştur. Bu itibarla gül, cihan bahçesinde gülen ve mutlu olan yüz için teşbih unsuru olmuştur. Bu tasavvurda gülün açılmışlık hâli için kullanılan “ hurrem, handan, tebessüm ” ifadeleri memduhun vafında da söz konusudur.

Sultanın güzel huyu için kokusu yönüyle benzetme unsuru olan gül, kıyaslamaya tâbi tutuluyor. Şair, gül eğer onun huyunun kokusundan biraz nasibini almış olsaydı, yaprakları attarın güzel kokuları tarttığı terazi kesesi gibi olurdu, diyor:

Dönerdi gül kefi attâra lâle nâfe-i müşge
Sabâ bir şemmesiyle uğrasa ger kûh u sahrâya (K.19 / 29. , s.107)

Gül, Divan şiiri geleneğinde olduğu gibi, Nef'î'de de güzelin yüzü ve yanağı için teşbih unsurudur . Ancak çalışmamızda bu husus üzerinde durmayacağız.

Gül unsuru, bir iki beyitte memduhun savaş alanında döktüğü düşman kanı için de benzetme unsuru olmuştur. Bu tasavvurda sultan Cemşîd, savaş alanı da onun meclisini kurduğu gülbahçesidir:

Şemşîri gül gül etdiği dem hâkî hûn ile
Cemşîddür ki bezm-gehî gül-sitân olur (K.29 / 35. , s.139)

Gül açılmamış hâli ile şiirdeki mazmun için düşünülmüştür. Gayet parlak ve renkli olan bu beyitte, üzerinde çiğ taneleri bulunan gül, hafif hafif parlayan şiir mumunun alevine benzetiliyor:

Gören sanır bu iki hâlet ile noktaların
Şerâr-ı şem'-i suhan şebnem-i gül-i mazmûn (K.58 / 49. , s.246)

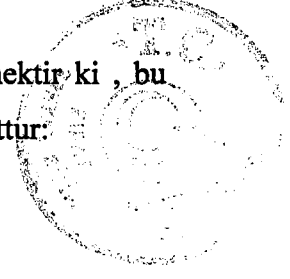
“ Gül-i bî-hâr ”da, şairin gülbahçesine benzettiği kasidesindeki nükteler için söz konusu ediliyor. Bu gül, hem dikensiz hem de hazan görmeyen bir çiçektir.

Divan şiirinde yaygın olarak görülen gülün kulağa benzetilmesi hâli, Nef'î Divanı'nda da görülmektedir. Bu benzerlikte renk ve şekil ön plândadır. Gülün kulağı, bülbülün nağmelerini dinler:

Murg-ı seher kıldı hurûş gül nergis oldu çeşm ü gûş
Servi salındı sebz-pûş ak sâdegiydi yâsemen (G.97 / 2. , s.327)

Saba rüzgarı ise, gülün kulağını bükerek bülbülün nağmelerini kesmesine sebep olur. Saba, bu yolla figan etmemesi için bülbüle nasihat etmiş oluyor. Rüzgarın, gülün kulağını bükmesi, yapraklarını koparması demektir . Böylece bülbülün feryatları kesilmiş olur.

“Gûşmâl ” aynı zamanda telli sazlara düzen vermek, onları akort etmek demektir ki , bu kelime ihamıtenasüplü kullanılmıştır. Ayrıca beyitte hüsni talil sanatı da mevcuttur.

Kesdi bîhûde figân eylemeden gülşende
Gûşmâl-i gül ile bülbüle pend etdi sabâ (G.3 / 4 , s.282)

Gül, rengi ve şekli yönünden muma benzetiliyor . “ Şem’-i cem-efrûz ” olan gül, nevrûz sultanının meclisine renk ve parlaklık kazandırıyor:

Bezm-i bâğ içre dönüp bir şem’-i cem-efrûza gül
Verdi revnak meclis-i şâhenşeh-i nevrûza gül (G.72 / 1 . , s.327)

Gül, güzeldir; ancak geçicidir, çabuk solar, tıpkı mumun kısa olan ömrü gibi. Bülbülün feryatları ile açan güller, âlemi aydınlatan çerağ (çerâğ-ı âlem-efrûz) lar gibidir. Beyitte yer alan “ uyardı ” fiili, hem uyandırdı hem de alevlendirdi, yaktı anlamında tevriyeli kullanılmıştır. Âlemi aydınlatmanın mecazî anlamda gönülleri feraha kavuşturma, neş’e ve huzur katma anlamında düşünülmesi icap eder; çünkü mevsim bahardır:

Figân-ı nîm-şebden nice mahrûmn olmasın bülbül
Uyardı yine her gül bir çerâğ-ı âlem-efrûzı (G.133 / 3 . s.344)

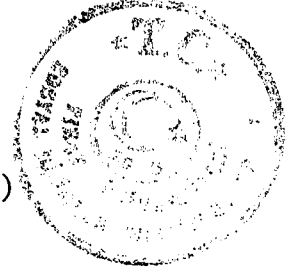
Gülün parlak ay’a yani dolunaya benzetilmesinde bahar mevsimi büyük rol oynamaktadır. Divan şiiri geleneğinde gökyüzünün, yeryüzüne tutulmuş bir ayna gibi düşünülmesi bilinen bir gerçektir. Beyitte görüleceği üzere, yeryüzünde daha doğrusu gülbahçesinde bulunan unsurlar gökyüzünde bulunan cisimlerle kıyaslanmaktadır:

Serâpâ nerkis encüm gül meh-i tâbâne dönmüşdür
Bahârın sun’ını gör kim zemîni âsmân eyler (G.33 / 5., s.297)

“ Mecmu’a ” ile şekil yönünden birbirlerine benzetilen gül yaprakları bülbül tarafından güzel ve etkileyici bir sesle okunmaktadır . Bu sayfalara aşk şarkılarının güfteleri nazmedilmiştir. Saba rüzgarı da bu şuh okuyuşu beğendiğini esişi ile ifade ediyor:

Bir gazel okudu mecmû'a-i gülden bülbül

Lehçe-i şûhun gâyetde pesend etdi sabâ (G.2 / 4., s.281)

Gül, güzelliği, tazeliği ve letafeti yönlerinden bir “ dil-ber-i ra'nâ ” gibidir . O öyle bir güzeldir ki, kâkülleri kıvrım kıvrım alnına dökülmüştür. Bülbül de bu güzellik karşısında gazeller okuyan mest bir aşık gibidir:

Bülbülü âşık-ı ser-mest-i gazel-h'ân gibi şûh

Gülleri dilber-i ra'nâ gibi pür-çîn-i cebîn (K.47 / 5., s.200)

Gül girdaba benzetilmektedir. Hem şekli, hem de güneşin batarken deniz dalgaları üzerinde bıraktığı kızıl rengin kanı hatırlatması bu tasavvurun oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Kan deryasına benzeyen lale bahçesindeki gül girdabı, inleyen bülbülü karasızlık gemisi ile dolaştırıp durmaktadır. Beyitte hayal renkli ve orjinaldir:

Dönüp girdâb-ı bahr-ı hûna her gül lâlezâr içre

Dolaştırmakda keştî-i karâr bülbül-i zâr (K.49 / 6., s.211)

Tasavvufî bir beyitte sultanın feyizli gönlü tahkik gülü, üzerindeki çiğ tanesi de gönülde var olduğuna inanılan nokta (habbe-i sevda) olarak tasavvur ediliyor. Gönül, gül gibi açılarak içerisindeki ilâhî tecellî ve hakikatleri açığa vuruyor:

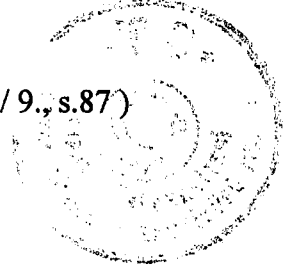
Nokta-i vahdete merkez dil-i feyyâzıdurur

Bu gül-i gülşen-i tahkikdir ol şebnemidir (K.2 / 11., s.48)

Gülün “ kadeh (câm-ı mül) ”e benzetilmesi rengi, şekli ve insanlar üzerinde bıraktığı etki yönleriyle. Gülün, güneş olarak düşünülmesi ise, memduhun köşkündeki mermerde bulunan gül şeklindeki altın renkli işlemlerdendir. Daha doğrusu güneşin oraya yansımaları sebebiyledir:

Sanırlar bir gül-i zer-dûzdur bir nat'-ı hârâda

Ruhâmında görenler aks-i hûrşîd-i pür-envârı (K.14 / 9., s.87)

b b) Gonca

Gülün açılmamış hâli olan gonca kapalı oluşu, rengi, kokusu ve yapraklarının kıvrımlı hâli gibi yönleriyle çeşitli tasavvurlara konu olmuştur.

Gonca, açılmamış hâli ile sevgilinin dudağı için teşbih unsurudur. Goncanın gül hâline dönüşmesi, kapalı dudakların konuşmak ya da gülmek için açılmasıdır. Dudak gibi olan goncanın bu vaziyeti “ gülmek ” fiili ile anlatılıyor:

Olaydı nâmiye ger feyz-i isti'dâdına mazhar

Gülerdi goncalar ne söylese tûtî-i gûyâya (K.19 / 32. , s.107)

Bu çiçeğin ağız için kullanılışı bir başka yönden de tasavvur edilmesine imkân tanımıştır. Kendisini bülbüle benzeten Nef'î, karşısında suskun kalan, söz söylemek için dudaklarını kıpırdatmayan şairleri de gonca olarak düşünmüştür:

Tab'-ı Nef'î bülbül-i gûyâdır ol gülşende kim

Gonca-veş dem-bestedir anda dehân-ı şâ'irân (K.52 / 50. , s.226)

Yeni açılmış hâli “ nev-şigûfte ” sıfatıyla ortaya konulan gonca , gönül için teşbih unsuru olmaktadır. Kapalı olan gönül, içerisinde sırları saklamaktadır. Açılmışlık onun, bu sırları açığa vurması demektir. Bu tasavvurda şair, aşk gülbahçesinin bülbülü olmuştur. Şair, tıpkı bülbül gibi, gönlündeki aşk sırlarını sanatlı bir biçimde açığa vurmaktadır:

Bülbül-i gülzâr-ı aşkım sîne-i pür-dâğ ile

Nev-şükûfte gonca-i dil âşyânımdır benim (K.13 / 35., s.86)

Goncanın bu durumu yani kapalı ve yapraklarının kıvrımlı hâli, şairin çözülmemiş, açılmamış ve sonuçlanmamış maksudu için de teşbih unsuru olmaktadır.

Rengi itibariyle kadehin içindeki şarabı hatırlatması, başını yere eğmesi yönüyle de “ser-mest ” oluşu çeşitli tahayyüllere konu olmuştur:

Lâle sâkî goncalar sermest ü nerkis pür-humâr
Câm-ı mey nûş etmek ancak mâhal nevrûzda (G.121 / 5. , s.339)

Nef’î, goncayı, sultanın şehzadeleri için teşbih unsuru olarak kullanmıştır. Bu hususta “ ter ” sıfatını zikreden şair, bir başka beytinde de goncayı ateş parçası (ahker)’na teşbih ediyor.

Şairimiz, gonca ile ilgili tasavvurları şu şekilde veriyor. Gonca güzellerin saçlarının kokusu ile dolan attar dükkânı (dükkân-ı attar)’na, üzerinde çiğ taneleri ile görünüşü sebebiyle kırmızı şarapla dolu kadehe, sultanın kahır ve gazap ateşi ile yanan bir meş’aleye ve içi altınla doldurulmuş bir kese (kise)’ye benzetilmiştir:

Nesîmi gâret etmiş nûkhet-i gîsû-yı hûbânı
Acep mi açsa her bir dükkân-ı attârı (K.14 / 17., s.87)

Sâkî meded mey sun bize câm-ı Cem ü key sun bize
Rıtl-ı pey-â-pey sun bize gitsin gönüllerden elem (K.15 / 14., s.95)

Cc) Sünbül

Divanda adı sıkça geçen çiçeklerder biri de sümbüldür. Çoğunlukla sevgilinin saçları ile ilgili olarak ele alınır. Şekli ve yaydığı koku itibariyle sevgilinin saçına benzer. Kokusu ve rengi açısından düşünüldüğünde “ anber ”e benzetildiği de görülür. Saçların perişan oluşu “hâl-i perişan ” şeklinde ifade edilmiştir. Aşağıdaki beyitte sümbülün perişanlığı yani görünümündeki dağınıklık, onun sevgilinin saçlarına olan sevdasının bir neticesi biçiminde gösterilerek hüsnitalil sanatı ve “ sevdâ ” kelimesinde de ihamı tenasüp sanatı yapılmıştır:

Olmazdı böyle hâli perişân u kaddi ham
Sevdâ-yı zülfün olmasa başında sünbülün (N.3 / 2., s.350)

Güzelin saçları için teşbih unsuru olan sümbül, güzel kokular yayması dolayısıyla da memduhun ahlâkı için söz konusu edilmiştir:

Sümbül-i hulkuna benzer der idim turra-i yâr
Müşk-bîz olsa eger sâye-i anber-sâyı (K.45 / 17., s.195)

Sultanın atının altına dökülen perçemin kokusundaki mükemmellik Çin sümbülü ile kıyaslanmıştır. Aşağıdaki beyitte ise , memduhun sümbül kokulu ahlâkı ile ahlaklanmış saba rüzgarının, cennetteki hurilerin saçlarını dahi kıskandırdığı zikredilir:

Sabâ devr etse bû-yı sümbül-i hulkuyla dünyâyı
Nice sümbül ki reşk-i turra-i pür-çîn-i havrâdır (K.48 / 28., s.204)

Şair kalemin, renk ve şekil yönünden sümbüle benzetmiştir. Çünkü sümbülün sapı kalem gibi uzundur ve rengi de mürekkep gibi karadır.

د d) Lâle

Lalenin Divan şiirinde önemli bir yeri vardır. Kırmızı rengi ve şekli değişik hayâllere konu olmuştur. Şekli ve rengi açısından içerisinde şarap bulunan kadeh (mina)'e benzetildiği için “ sâkî ” olarak tasavvur edilmiştir. Bu tasavvurda başlarını yere eğmiş goncalar ve nergisler sarhoş kişilere benzetilmiştir:

Lâle sâki goncalar sermest ü nerkîs pür-humâr
Câm-ı mey nûş etmek ancak mâhal nevrûzda (G.121 / 5., s.339)

Lale, güneş ve ay için de teşbih unsurudur. Şairin kaleminden yükselen nağmeler feleğin gönlü (derûn)'nde lale biçiminde yara (dağ)'lar meydana getirmiştir. Bu yaralar gökyüzündeki güneş ve aydır:

Tâzeler lâle gibi dâğ-ı derûn-ı feleği
Eyledikçe kalemim nağme-i nev-peydâyı (K.45 / 41., s.196)

Lalenin ortasındaki siyahlık sultanın kahrı neticesinde vücutta meydana gelen yara (dağ) olarak datasavvur ediliyor. Bir başka beyitte ise lale, kırmızı rengi ile yanağa benzetilirken ortasındaki siyahlık ise sevgilinin yanağındaki “ ben’e ” benzetilmektedir:

Lâlesi hâl-i rübmâyende rûy-ı dilber
Sünbülü bâc-ı sitânende-i zülf-i müşgîn (K.47 / 7., s.200)

Kokusu yönüyle de ele alınan lale eğer sultanın güzel ahlakının kokusundan nasiplenecek olursa halis misk (nâfe-i müşg)’e dönüşecektir. Beyitten, lalenin dağlık yerlerde ve gülbahçesinin kenarlarında yetiştiğini anlıyoruz:

Dönerdi gül kefi attâra lâle nâfe-i müşge
Sabâ bir şemmesiyle uğrasa ger kûh u sahrâya (K.19 / 29., s.107)

Kılıca benzetilen dağların, güneş çarkına tutulması sonucu sıçrayan kıvılcım (âteş)’ lar olarak tahayyül edilen lale, bir beyitte “ ahker ” e benzetilmiş, bir başka beyitte de güzel kokulu bir mum (şem-i mu’anber) olarak tasavvur edilmiştir. Anber kokulu bu lâle mumunun dumanından anber kokulu bulutlar oluşmuştur. “Anber ” aynı zamanda bulutların bahar mevsiminde siyaha yakın renklerini de göstermektedir:

Yine her lâle bir şem’-i mu’anber yakdı dûdundan
Sehâb-ı anber-efşân oldu peydâ bûstân üzre (K.6 / 2., s.59)

Yer aldığı bir beyitte ise içi gümüşle doldurulmuş “ kâse ” ye benzetilmiştir. Bu gümüş taneler de lâlenin üzerindeki çiğlerdir.

ee) Nergis

Divan’da görüldüğü üzere nergis ile göz arasında yakın bir ilgi kurulmuştur. Nergis sevgilinin gözü (çeşm)’ne benzetilmektedir. Bir beyitte nergisin “ mest-i harâb ” sıfatı ile anıldığı ve onun içindeki uyuşturucu özelliğinin varlığına işaret edildiği görülmüştür. İçerisinde

uyuşturucu madde bulundurduğu için “ pür-humâr ” sıfatı ile de anılır. Bu göz, mahmurluğu, uykulu hali ile şiirlere girmiştir. Nergis, kapanmayan, daima açık bir şekilde olan göz gibidir:

Gamze-i nerkis-i mahmûrların seyr eyle
Cilve-i serv ü sehî-kadd-i ser-efrâzına bak (G.64 / 5. , s.312)

Nergis rengi itibariyle içi kırmızı şarapla dolu kadeh (câm, câm-ı zerrîn)'e benzer. Bu kadeh, içki meclislerini daima neşeli ve mutlu kılar. Bahar mevsiminde bu neşeli meclisleri gül sultanı tertip ve tanzim eder; lale de elinde kadehi ile devranını sürer

Bezm-i bahârın dizdi gül âyin ü erkânın yine
Nergis alıp câmin ele sürmekte devrânın yine (G.103 / 1. , s.331)

Bir beyitte de yıldızlar için benzetme unsuru olmuştur. Gökyüzü ile yeryüzü kıyaslaması bu beyitte de kendisini gösteriyor. Bu kıyaslama bahar mevsimi için geçerlidir:

Serâpâ nerkis encüm gül meh-i tâbâne dönmüştür
Bahârın sun'ını gör kim zemîni âsmân eyler (G.33 / 5. , s.297)

f f) Yasemin (Yasemen)

Beyaz renkli oluşu ile güzelin sinesi için; güzel kokulu bir çiçek oluşu ile de güzelin saçları için sözkonusu edilmiştir. Sevgilinin saçlarındaki bu koku rüzgar vasıtasıyla yayılmaktadır. Beyitte sevgilinin güzelliği yasemenden üstün çıkarılıyor:

Vermez ol pîrehan ü sîne safâsını yine
Dökse ger safha-i âb üzre sabâ yâsemi (G.127 / 4. , s.342)

g g) Ergavân (Erguvân)

Tamamiyle rengi ile şiirlere girmiştir. Kırmızı renkli çiçekler açan bir ağaçtır. “ Nihâl-ergavân ” terkibi ile zikredilerek yasemin çiçeğinin erguvan dalına sarılışından

bahsedilmiştir. Sultanın övgüsü sebebiyle de şirde yer alan erguvan ağacı, rengi ve lefâfeti ile dikkat çeker:

Tab'-ı hazâna olsa mürebbî mürüvveti

Revnağ-fürûz-ı reng-i gül ü ergavân olur (K.29 / 32. , s.139)

h) Badem Çiçekleri

Yer aldığı bir beyitte “ ezhâr-ı bâdâm ” şeklinde zikredilmiş, akarsu üzerine düşüp gitmeleri, onların, sikkesi olmayan dirhemler biçiminde düşünülmesine imkân sağlamıştır. Beyitte bahar mevsimi sultan (şâh) biçiminde tasavvur ediliyor:

Eder şâh-ı bahârın dirhem-i bî-sikkesin câri

Döker ezhâr-ı bâdâmı sabâ âb-ı revân üzre (K.6 / 11. , s.59)

ı) Susam (Sûsen)

Sivri ve uzun yaprakları sebebiyle beyitlerde yer alır. Yer aldığı iki beyitten birinde “berg-i sûsen ” şeklinde zikredilmiş ve üzerindeki çiğ taneleri ile birlikte şekil bakımından kılıca benzetilmiştir, diğerinde ise yine şekil bakımından şairin dili için teşbih unsuru olup, “ratbü'l-lisân ” sıfatıyla birlikte verilmiştir. Şair, memduhun övgüsü sayesinde gamlı tabiatından uzaklaşıp susam gibi tatlı dilli olmuştur:

Tab'-ı gamdan şu'le-i sûzân olur ağızımda dil

Olmasam medhinle ger sûsen gibi ratbü'l-lisân (K.52 / 51. , s.226)

î) Nesteren (Yaban Gülü)

Yaban gülü, Divan'da sadece bir beyitte zikredilmiş ve nesim ile birlikte anılarak açılmılık hâli ele alınmıştır. Bahar mevsiminde açılan nesteren, “ gülmek ” fiili ile birlikte kullanılarak hem açılmayı hem neşeyi ifade etmektedir:

Esdi nesim-i cân-fezâ canlandı erbâb-ı çemen

Güller giyip gülgün kabâ güldü açıldı nesteren (G.97 / 1. , s.327)

جج) Menekşe (Benefşe)

Bağ ve bahçelerde toplu halde bulunan , siyaha yakın rengi olan, boyutu eğri bir çiçektir . Divan'da da boy için benzetme unsuru olmuştur . Yaşlı, iki büklüm olmuş kişilerin boyu için düşünülmüştür. Baharın gelişi ile, bu yaşlı dünya, gençlik vasfı kazanıyor:

Benefşe kâmet-i ham-geşte arz etmek temâşâdır

Bu faslın hükmü hod pîr-i dütâyı nev-cevân eyler (G.33 / 4. ,s.297)

Menekşe güzelin yüzündeki hatlar için teşbih unsurudur . Benzerlikte, rengin yanı sıra kokunun da etkisi vardır. Koku “ müşgîn ” sıfatıyla ortaya konulmuştur . Beyitte, güzelin yüzünde meydana gelen terler, gül suyuna benzetilmiştir. Menekşeye benzetilen hatlar (ayva tüyleri), gül suyu olarak düşünülen terlerle beslenerek güzel kokular yaymaktadır:

Terlese rûyun hatt-ı müşgîn anı hoş-bûy eder

Hûb olur ger perverîş bulsa benefşeyle gülâb (K.61 / 30. , s.254)

کک) Reyhan

Yalnızca bir beyitte adı geçen reyhan, koyu rengi ve kokusu sebebiyle sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri (hatlar) için teşbih unsuru olmuştur. Beyitte gayet güzel ve ustaca yapılmış leffü neşr sanatı mevcuttur:

Hat gelse ruh-ı yâre yeter kâkül ü zülfü

Gül gitse n'ola sünbül ü reyhân elimizde (G.110 / 6. , s.334)

11) Nesrin

Hem rengi, hem de kokusu itibariyle “ Kâfûr ”a benzeten nesrin çiçeği, koku yönünden, sümbül ile birlikte söz konusu edilerek anber ve kafurla kıyaslanmıştır. Baharın kokuları ile dolu şiirler, anber ve kafur gibi kokar denilmektedir:

Şemîm-i sümbül ü nesrîni yâd etse bir şâ'ir
Buhûr-ı anber ü kâfûr olur tûmâr-ı eş'ârı (K.14 / 19. , s.88)

3) Meyveler

Nar (rumman), sadece bir beyitte rengi yönüyle ele alınarak yakut için sıfat olmuştur. Şairin dil kılıcının döktüğü kanların rengi vesilesiyle şiire girmiştir:

Sanırlar katre-i hûn saçılır tîg-i zebânımdan
Sözüm oldukça rengîn-fikr ile yâkût-ı rümmânî (K.12 / 41. , s.83)

VI) BAĞ, BOSTAN, ÇEMEN, ÇEMEN-ZÂR V.B.

Çiçeklerden, meyvelerden, ağaçlardan söz edilirken bağ v.s. unsurlardan da bahsedilmeden geçilemez. Bağ v.s. unsurU güzelliği, bahar mevsiminde kazandığı letafeti sebebiyle cennet ve ona ait özellikler de söz konusu edilir. Bu itibarla Nef'î Divanı'nda gülbahçesi “ gülşen-i me'vâ ” ifadesiyle kullanılarak cennetle birlikte anılmıştır:

Edrine şehri mi bu yâ gülşen-i me'vâ mıdır
Anda kasr-ı pâdişâhî cennet-i a'lâ mıdır (K.7 / 1. , s.62)

Cennet kavramının yanı sıra bahar mevsiminde kazandığı zenginlik ve güzellik bağının “ İrem ”e benzetilmesi de dikkatlerden kaçmaz. Gülbahçesinin sermayesi, bünyesinde bulundurduğu çiçeklerdir. İhtiva ettiği güzelliklerle cennete dahi tercih edilebilir. Bahar mevsimindeki “ Revnak ”ile akıllara durgunluk verecek bir mükemmellik , haşmet kazanmıştır. Çünkü bu eserler, Allah'ın lutfu ve keremidir:

Hired meftûn olur nakş-ı bahâr-ı revnak-ı bâğa

Nazar hayrân kalır âsâr-ı sun'-ı müste'ân üzre (K.6 / 5. , s.59)

“ Bustan “ şairin söylediği şiirler için teşbih unsurudur. Bu tasavvurda nazım suyu benzetilmektedir. Şairimiz, söz bustanı nazım suyu ile safa kazanmıştır, diyor:

Fem-i kilkiyle ter ü tâze gülistân-ı hüner

Âb-ı nazm ile safâ bulmada bustân-ı suhan (K.60 / 23. , s.250)

Bir başka beyitte de şiirini, renkli anlam ve hayalleri yönüyle “ lâlesitân ” olarak hayal ediyor. Zira, bağ unsurunun, bahar mevsimindeki görüntüsü, şairlerde farklı hayalleri çağrıştırmaktadır. “ Çemenzâr ”, Divan’da, safa erbabının gezip dolaştığı, temaşa ettiği, içki meclislerinin kurulup zevk ve neşe alındığı bir yerdedir. Baharda bülbülün, safâ ehlini çemenliğe daveti bilinen bir özelliktir:

Çekilse n’ola yârân-ı safâ seyr-i çemen-zâra

Salâya başladı murg-ı çemen serv-i çemân üzre (K.6 / 4. , s.59)

“ Neyistan ” memduhun övgüsü vesilesiyle geçmektedir. Memduh, kamışlıkta gezen aslan, ordusu da buradaki kamışlar biçiminde tasavvur ediliyor.

Bağ, memduhun adaleti için söz konusu edilerek övgü yoluna gidilmiştir. Onun adalet bahçesinde, hile ve kötülük güllerinin açılmasına imkân yoktur:

Nevbahâr-ı çemen-i bâğ-ı adâlet k’olamaz

Devr-i adlinde güşâde gül-i bostân-ı hiyel (K. 53 / 26. , s.228)

“ Riyaz ”, sultanın lutfu ile feyiz kazanan devleti ve güzel huyu için benzetme unsuru olmuştur. Bu devlet bahçesi adalet ve cömertliğin yüce ve süslü selvilerini yetiştirmektedir:

Sîpihr-i rif’atin tâbende-mâh-ı âlem-efrûzu

Riyâz-ı devletin zîbende-serv-i kâmet-efrâzı (K.23 / 12. , s.118)

Cennetteki menekşe bahçesi (benefşe-zâr), memduhun yazmış olduğu yazıların rengi , gülistan ise onun ahlâkı ve “ gülşen ” de ikbali için söz konusudur. Onun ikbal gülşeni ile, zaman baştan başa yemyeşil olur ve cihan bağında neşeli ve ve gülen güller (yüzler) açar:

Gülşen-i ikbâli ser-sebz olur tâ kim rûzgâr

Gül gibi bâğ-ı cihânı hurrem ü handân bulur (K.9 / 43. , s.71)

“ Gülistân ”, bir beyitte, Mevlânâ'nın vasfı dolayısıyla ele alınmıştır . Şair , O'nun özelliklerinin anlatılmaya çalışıldığı hayaller, gönül mecmuasını süsler ; ahlâkının latif esen rüzgarı da sine gülbahçesinde güller açtırır, demektedir:

Hayâl-i fikr-i evsâfınla bir mecmu'adır hâtır

Hevâ-yı hüsn-i ahlâkınla bir gülzârdır sînem (K.39 / 42. , s.176)

Gülistan, memduhun lutfunun hüküm sürdüğü zaman (dehr) için benzetme unsurudur. Onun lufu, zaman gülbahçesine güzellik ve revnak katan hazansız bir bahardır:

Âsumân-ı mülke re'yi âftâb-ı bî-zevâl

Gülsitân-ı dehre lufu nevbahâr-ı bî-hazân (K.52 / 31., s.225)

Nef'î, hayal dünyasını nazım suyunun beslediği bir gül bahçesi olarak değerlendiriyor. Bir başka beytinde de kasidesini gülbahçesi, şiirindeki nükteleri de bu bahçede yetişen goncalar olarak tasavvur etmektedir. Aşağıdaki beyitte şiirin anlamı çimenlik, bu anlamları yazan kalemi de bir selvi olarak düşünülüyor. Şair, kendi tabiatını bilgi kafesinde hapis kalmış bir tuti olarak tasavvur edilmiştir:

Tab'ım kafes-i dânişe bir tûtî-i gûyâ

Hâmem çemen-i ma'niye bir serv-i çemândır (K.10 / 56., s.75)

Gülşen, şairin kendi şiiri için teşbih unsuru olurken; rakip şairlerin şiirleri ise “zindan”olarak tahayyül ediliyor. Gülzâr, bir beyitte aşkı ifade için kullanılmıştır; bülbül de,

şairin kendisi için teşbih unsuru olmuştur. Gülistan ise kafes olarak tasavvur edilirken şairin gönlü kuş, sevgilinin kıvrımlı saçları ise bu kuşun düştüğü tuzaktır:

Fikr eyleyince dâm-ı girih-gîr-i zülfünü
Bir hâlet el verir ki kafes gülsitân olur (K.29 / 14., s.137)

Memduhun gülbahçesinde geçen gece, çeşitli tahayyüllere imkân ve fırsat tanımıştır . Sultanın gecesi sünbül bahçesi, yıldızlar da şebnem olarak tasavvur edilmiştir:

Gülistânında şeb encümle sünbül-zâr-ı pür-şebnem
Şebistânında hurşîd-i seher bir şem'-i kâfûrî (K.35 / 11., s.162)

Bağ, cihan için de söz konusu ediliyor. Cihan bahar mevsimindeki güzelliği ile “çemenistân ” a benzetilmiştir. Şair de bu çimenliğin çılgın öten bülbülüdür:

Yâ sahn-ı cihân bir çemenistân-ı dilârâ
Tab'ım ana bir bülbül-i şûrîde-nagamdır (K.59 / 7., s.247)

Çemen, “ devlet ” kavram için de teşbih unsuru olup memduhun latif meşrebi (huyu) nin suyu ile hayat bulmaktadır.

Bağ ve onunla ilgili tasavvurlar na't-ı jengârî, cennet, hava, taht ve bahrdir . Bahar mevsiminde yeşillere bürünen bahçe “ jengârî ” bir yaygı gibidir. Güzelliği cennet olarak tasavvur edilen bâğ, değerli bir kumaşa, oturulacak bir yer olması özelliğinden dolayı ise tahta, rüzgarın otları sağa sola sallaması yönüyle denize benzetilmiştir:

Dönüp girdâb-ı bahr-ı hûna her gül lâlezâr içre
Dolaşdırmakda keştî-i karâr bülbül-i zârî (K.49 / 6., s.211)

SONUÇ

Görüldüğü gibi Nefî Divanı'nda tabiat başlıklı çalışmamız “ kozmik âlem, zaman ve zamanla ilgili mefhumlar, dört unsur (‘anâsır-ı erbaa), hayvanlar, nebatlar, bağ, bostan, çemen, çemen-zar, v.b. ” olmak üzere altı konudan oluşmaktadır. Tabiat konusunu teşkil eden yukarıdaki ana başlıkları oluşturan pek çok alt başlık da mevcuttur. Her ne kadar yüksek lisans tezimizin iskeleti klâsik bir hüvviyet gösteriyorsa da, metne tahlili olarak yaklaşmamız, benzeri çalışmalardan farklı yönünü ifade için yeterlidir.

Divan'da, tabiat ana konusu içerisinde en çok işlenen, gökyüzü ve ihtiva ettiği cisimlerdir. Sultanın makam ve mevkiinin yüceliğini, azametini, cesaretini, kerem ve cömertliğini; sevgilinin yüzüne dair güzellik unsurlarının yanı sıra değerinin yüceliğini, Nefî'nin kendi şairlik gücünü, kaleminin değerini...ifade hususlarında kozmik âlemden yararlanılmıştır. Bu konularda Nefî, geleneğin dışına çıkmamıştır; ancak muhayyile gücünün mükemmelliği, şiiri anlam ve hayal açılarından doruk noktalara ulaştırmıştır. Kozmik âlem bahsinde en çok işlenen unsurların başında, bütün Divan şairlerinde olduğu gibi güneş ve ay gelmektedir

Zaman, dört unsur ve hayvanlar konularında da klâsik anlayışın devamını görmekteyiz. Ancak yer yer söylediğimiz gibi şairimiz, kullanılan bu malzemeyi yeni bir tarzda işleme, bu hususta orjinaliteyi yakalama noktasında başarılı olmuş, kendine özgü bir üslup geliştirmiştir. Hayvanlar bahsinde kuşlardan bülbül, dört ayaklı olanlar içerisinde at ve aslanın en çok işlenenler olduğu görülüyor. Bunlar içerisinde de en çok üzerinde durulanın at olduğu şüphe götürmeyen bir gerçektir. Konu, ilgili yerde, enine boyuna işlenmiştir.

Tabiat, bütün şairler için olduğu kadar, Nefî için de bitmez tükenmez bir hazinedir. Sanatçının duygu ve düşüncelerini, tahayyül ve tasavvurlarını, hüznün ve neş'esini anlatabilmede tabiata ait objeleri kullanması; onların tabii durumlarını değiştirerek yeniden

şekillendirip, renklendirerek itibarî âlem içerisinde sunması, sanat eserini vücuda getirmesi anlamını taşır. Şairin kurmuş olduğu bu âleme girebilmek, duygu ve düşüncelerini çözebilmek için obje ile suje arasında kurulan münasebet ve irtibatı yakalamak icap eder. Çalışmamızda bunu ortaya koymaya gayret sarfettik.

Nef'î'ye gelene kadar yaşamış olan şairlerin tabiata bakış açıları incelendiğinde görülecektir ki, salt tabiat tasvirleri pek yer işgal etmemiştir. Divanlar incelendiğinde, sırf tabiatın işlendiği beyitlerin sayısının gayet az olduğu müşahade edilebilir. Bunun sebebi, Divan şairinin insansız bir tabiatı benimsemediğidir. Onun amacı kusursuz güzelliği yakalamak ve orada mutlak güzelliği seyredabilmektir. Dediğimiz gibi sadece tabiat güzelliğini ifade eden beyitler de mevcuttur:

Dâmen-i çarhı mu'attar eder esdikçe nesim

Nükhet-i yasemen ü sünbül ü hûy-ı nesrîn (K.47 / 8. , s.200)

Beyitte zamanına göre tabiatın oldukça realist çizgilerle anlatılmaya çalışıldığı görülebilmektedir. Aşağıdaki beyitlerde de gerçeğe yakın ve gayet sanatkarâne tasvirlerin yer aldığını görüyoruz:

Değildir lâle yer yer zâhir oldu andan âteşler

Zamane tutdı çarhı afîtâba fîg-i kuhsarı (K.49 / 5., s. 210)

Her vakt-i seher tâ ki çıkup bâm-ı felekde

Cevlân ede tavus-ı mülemmâ'-per-i 'âlem (K.24 / 42. , s.122)

Divan şairi çok kere insanda tabiatı görür; yanak güldür, boy servidir, dudaklar goncadır v.s.. Zaman zaman da tabiatta insan görülmeye çalışılmıştır. Bu hususta tasvirleri tersine çeviren ilk şair Bâkî'dir. Nef'î Divanı'nda da bu hususa örnek olabilecek beyitlere rastlıyoruz. Aşağıdaki beyitte tabiatta insanı görebilme hususu gayet renkli ve göz kamaştırıcı bir biçimde ortaya seriliyor:

*Nitekim her dıraht-ı pür-şükûfe şâh-ı nevrûzun
Kura çetr-i sefidin sahn-ı bâg u bustân üzre (K.6 / 52. , s.62)*

Memduhun övgüsü sebebiyle söylenen bir beyitte çiçeklerle süslenen ağaçların, bellerine gümüş kemerler takmış güzeller olarak tasavvurunun yanı sıra bir yerde de culusiyye sebebiyle gümüş paralar saçan sultan olarak tasavvur edildiği görülüyor:

*Eder şâh-ı baharın dirhem-i bî-sikketin cârî
Döker ezhâr-ı bâdâmı sabâ âb-ı revan üzre (K.6 / 11., s.59)*

Nefî, duygu ve düşüncelerini ortaya koyabilmede, her Divan şairi gibi, tabiattaki objeler dünyasına girmiş; geleneğin elverdiği ölçüde, zaman zaman da sınırları zorlayarak bu objeleri kendi akıl ve sanat kabiliyeti mekanizmalarında yeniden işleyerek bizlere sunmuştur. İnsanı şaşırtan ve hayran bırakan zeka ve kabiliyet mahsulü tahayyül ve tasavvurlar, Nefî'nin, tabiatı ne derecede ustaca işleyebilen nadir sanatkarlardan biri olduğunu gösterir. Cansız maddeler, onun kalemi ile hem canlanıp hareket edebilecek zannını veren bir özelliğe kavuşur.

BİBLİYOGRAFYA

AKKUŞ, Metin, Nefî Dîvânı, Ankara 1993

AYVAZOĞLU, Beşir, Güller Kitabı, İstanbul 1995

BEKİROĞLU, Nazan, “ Gül Çağrışmaları ”, Dergah Edebiyat, Sanat, Kültür Dergisi,
5.5, İst. 1990, s.9

ÇAVUŞOĞLU, Melimet, Necati Bey Dîvânı'nın Tahlili, Ankara 1971

ELÇİN, Şükrü, Türk Edebiyatında Tabiat, Ankara 1993

ERTEM, Rekin, Yahyâ Dîvânı, Ankara 1995

GÖKYAY, Orhan Şaik, “ Dîvân Edebiyatında Çiçekler, Kasideler ”, Tarih Ve Toplum,
s.79, (Temmuz 1990)

_____, “ Dîvân Şiirinde Meyveler ”, Tarih Ve Toplum, s.79, (Temmuz
1990)

İPEKTEN, Haluk, Nâ'îli-i Kâdim (Hayatı ve Edebî Kişiliği), Ankara 1973

_____, Nefî Hayatı, Sanatı ve Eserleri, Ankara 1996

KAM, Ömer Ferit, Âsâr-ı Edebiyye Tedkîkât Dersleri (Edebî Eserlerin İncelemesi)
(Haz.:Ali YILDIRIM), Elazığ 1998

KAPLAN, Mehmet, “ Bâkî'de Tabiat ”, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar, İstanbul
1976, s.206-213

KARAHAN, Abdülkadir, Nef'i Divânı'ndan Secmeler, İstanbul 1972

_____, Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri, İstanbul 1980

KOCATÜRK, Vasfi Mahir, Büyük Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara 1970

KORTANTAMER, Tunca, " Gül Kasidesi-I, II, III ", Dergah Edebiyat, Sanat, Kültür Dergisi., S.2-5, (Nisan-Mayıs-Haziran1990), s.16-17, 14-15, 14-15

KURNAZ, Cemal, Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlihi, İstanbul 1996

KÜÇÜK, Sabahattin, Bâkî Divânı, Elazığ 1982 (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

_____, " Divân Şiirinde Güneş Üzerine Bir Deneme ", Türk Kültürü Araştırmaları Enst., Ankara 1988

_____, Bâkî Divânı'ndan Seçmeler, Ankara 1988

_____, " Nef'i'de At Sevgisi ", Erdem Dergisi, Ocak 1991, s.503-516

LEVEND, Agah Sırrı, Ümmet Çağı Türk Edebiyatı, Ankara 1962

_____, Divân Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhûmlar, İstanbul 1980

MENGİ, Mine, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara 1994

ONAY, Ahmet Talat, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzâhı (Haz.: Cemal KURNAZ), Ankara 1982

PALA, İskender, Ansiklopedik Dîvân Siiri Sözlüğü, Ankara 1989

R.WELLEK-A.WARREN, Edebiyat Biliminin Temelleri, (Çev.:Ahmet Edip Uysal),
Ankara 1983

SEFERCİOĞLU, Nejat, Nev'î Dîvânı'nın Tahlîli, Ankara 1990

TARLAN, Ali Nihat, Edebiyat Meseleleri, İstanbul 1981

TOLASA, Harun, Ahmet Paşa'nın Siir Dünyası, Ankara 1973

Ölümünün Üçyüzeşinci Yılında Nef'i, Ankara 1987

ÖZGEÇMİŞİM

1974 Yılında Elazığ'da doğdum. İlk, orta ve lise öğrenimimi Elazığ'da tamamladım. 1993 yılında Fırat Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kazandım 1997 yılında bu bölümden mezun oldum. Aynı yıl bölümümüzde açılan yüksek lisans sınavını kazandım. Yüksek lisansa devam ederken bir taraftan da öğretmenlik mesleğini yürütüyordum. İki yıl süren öğretmenlik geçmişimin ardından Aralık 1998 tarihinde Fırat Üniversitesinde açılan Araştırma görevliliği sınavını kazandım ve Temmuz 1999 yılında üniversitemizde araştırma görevlisi olarak göreve başladım. Halen aynı kurumdaki görevimi devam ettirmekteyim.

H.Gamze DEMİREL

T.C. YÜRSEK DOKÜMANİZASYON BİRETLERİ